

ДУЖАЯ

№ 6 2024

ДУКЛЯ

Рік видання 72 № 6 2024

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajín-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: december 2024

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Маргарита Лукеча Мить	2
Єва Олеар Майстер і прачка	10
Сергій Жадан Ворошиловград	12
Анастасія Левкова За Перекопом є земля	23
Тамара Дуда Доця	31
Олег Лишега Час	36
Іван Багрянний Людина біжить над прірвою	39
Іван Яцканин Дивная новина... ..	48
Олександр Гаврош Закарпатський першопроходець	51
Що показав перепис в Угорщині?	54
Тетяна Ліхтей Маруся Няхай: «Трагедія, яку переживає зараз Україна, для мене не анонімна. Там живе багато моїх знайомих та друзів»	56
Григорій Донець Золотий засів	61
Віталій Портников Гоголь і Кафка	65
Віталій Квітка 75 років з дня народження Олега Лишеги	67
Василь Ільницький «Історію України» у 16-и томах від професора Сергія Федаки презентували в Ужгороді у День Гідності і Свободи	70
Микола Дупляк Наша мова – це наш скарб	73
Оксана Пеленська Слов'янський бібліотеці у Празі – 100	80
Павло Маскалик Іуда	82
Йосиф Шелепець «Прийде весна» Ірини Мацко	84
Михайло Роман Антологія українського перекладознавства Пряшівщини	85
Тарас Шевченко знов заговорив словацькою мовою	90
Світанки професора Михайла Наєнка	92

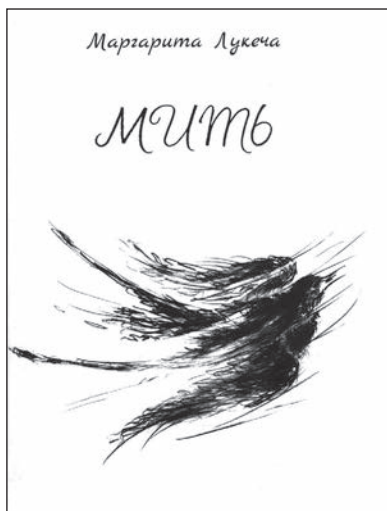
ПОЕЗІЯ

Маргарита ЛУКЕЧА

МИТЬ

Ми – клітини одного цілого.
Не давайте мені імен.
Стану знову чиеюсь надією.
А тепер?
Таж немає «тепер».
Тільки промені думку пронизують,

але щойно була тут п'ятьма.
Твоїм голосом я заколисана
знов воскресну.
А я вже була?
Ким і чим?
Знову нитка нанизую...
Знов біжу, не вкладаюся в час.
Не пручаюся.
Доля чи карма?
«За» і «Проти»
звучать водночас.
А святе і одвічне «Мамо!»
вам ніколи уже не зловить.
Воно було і є, воно буде
і не треба ніяких імен.
Бо клітина в клітину – вже ціле.
Нероздільно й навіки одне.
Промине, як усе проминає
і у Вічність ізнов полетить.

Не вибирайте між добром і злом.
Вони самі прийдуть
Вас не спитають.
Які заплутані стежки до Раю,

Як просто хтось стріляє і вбиває,
Немов не знає,
Що до пекла йде, п'ятьму несе.
Усе святе він викинув із серця.
Не чує і не знає милосердя.
Та божий глас спускається на землю
І сповіщає і живим, і мертвим,
Що Правда і Добро перемагають.
І вороги тут зуби обламають.
Застигла пауза між добротою й злом.
Як не порушити її небавом знов?

Кажуть:
Ворогів не треба проклинати.
Але ж мати –
Над могилою у сина
Безсило падає
І каже до небес:
«Як можна убивати?
За що страждає
Мій народ увесь?
Війну пробачити?
Так як?!»
Душа і розум
Розділилися навхрест.
Добро зі злом
Сплелися у двобої.
Тріпочуть болі
Із святої крові.
І кожну мить
Ми молимося за вас.
Жорстокий час.
Він виплекає Правду.
Вона незламна.
Крізь кордони і віки.
Не зраджена ніколи
І ніким.
Йдемо за тим,
Хто світло прокладає.

Вклоняємося
Кожним кроком їм!

В кожен день нові приходять люди
І відходять, склавши іспит на Землі.
Так було і так навіки буде:
Той прийшов, а той – уже зотлів.
Зверху все отак і виглядає.
Середина, зазирніть же, не така.
Той згрібає, хоч дітей не має,
Той бідує страшно від пупка.
Хтось молитву вранці зачинає
Й обриває, бо у спину – пістолет.
Плаче незахищена Даная,
Пише вірш натомлений поет.
І ніхто не хоче помирати.
Наче вічний цей притулок на Землі
Відлітати? Тільки відлітати.
Та коли? Не скоро ще? Коли?
Й те «коли» у просторі і часі
Повисає, мов дамоклів меч.
І здаються недоречними прикраси.
Хочеться гріхи струсити з плеч.
Бо за нами знов приходять люди
З чистими, як в янголів крильми,
Їм далеко до страшного суду.
Ми ж відходим. Відступаєм ми...

Ми перестали каятися зовсім.
Яке там каяття в шалений вік.
Піклуємось, щоб були гарні зовні.
Цінуємо стосунки ділові.

Говоримо про честь і милосердя,
Забувши про порядність і добро.
Мораль у нас якась уже дволика.
Водночас гладимо і б'ємо під ребро.

Пробачення не просимо ні в кого.
Стискаємо долоні в кулаки.
Крадемо ікону, а не лик святого.
Вона ж безцінна. Нам би – мідяки.

Ми каються зовсім перестали.
І перед Богом, і перед людьми.
Не треба, мов «часи такі настали».
Це ми настали, наче полини...

СЛОВО

Мамо, навчи мене рідної мови.
Слово по слову, щоб знову
Пісня лилася і казка снувалася
Близькою серцю розмовою.
Батьку, візьми мене в поле орати –
І засівати, щоб знати:
Рід мій походить із променя колоса,
Часу й вітрам непідвладний.
Підемо, брате, за долею роду
Та й через броди незгоди.
Хай поза нами достаток і злагода.
Поле просторе колосить.
Будемо, брате, у наших онуках
Вічним незайманим колом.
Колосом, миром і їх Батьківщиною.
Рідним незайманим Словом.

Як боїмося ми втрачати
Домівку, волю, щастя, мир.
Надію, віру, дружбу, статус,
Родину, радість, руки, зір.

До втрати звикнути не можем.
Одні у сльози, інші – в бунт.
А треті, бачиш, насторожі –
Щоб те не щезло, що здобув.

Як боїмося ми втрачати
Красу і совість, правоту.
Та як не хочем визнати,
Що втрати ті від нас ідуть.

Не поцінуємо щастя.
Як добрий, кажемо – дивак.
Ми коримося всякій владі
І боїмося правди так.

Нових богів, нові пришестя
Пророчать «праведні уста».
То де ж воно, нарешті – щастя?
Народ й шукати перестав.

Стою над прірвою війни.
Відкинула і міф і страх.
Тримаю болі на плечах,
Втираю сльози на очах.

Іду до світлої весни,
До найсвятішої мети:
До Миру і до Перемоги.
Де ті омріяні пороги?

Кроки важкі, побиті ноги,
Кривавлять рани.
...мертві знову...
Ховаю. Але день стрічаю.
Дійду до краю. Точно знаю!

Людині треба дуже мало:
Щоб переспати у теплі.
Й скоринка хліба на столі.
Та хтось додав до того сала,
А хтось сказав, що шмаття мало.

А там і тісно вже у хаті.
Й чого це чоботи топтати,
Коли он стільки є коліс?
Вирубувати стали ліс.
І море брудом затопили.
І небо також підкорили.
Та все ще мало. Ще не так.
Замість ікони – та мідяк.
Поки могила не зрівняє усіх,
Хто має і не має.

Я поринаю в світ хитких ілюзій.
Там кожен мусить ближнього любити.
Поняття «вбити» залишилось
В словнику.
А зброю у музеї виставляють.
А як стріляють
Й поготів не знають.
Приносять квіти тим,
Хто в пам'яті лишився.
Як світ змінився!
...прокидаюсь...
Вантажимо машину.
Йде на фронт.
А звідти хлопців
У трунах привозять.
Важка доба!
І серце аж морозить.

Такий високий світ,
Такий широкий.
У ньому вже і виміру нема.
Та я сама у ньому – власний вимір.
І вибір свій роблю лише сама.

О, білий світе, без початку й краю!
Я п'ю тебе, та, звісно, не до дна.
І не тому, що дна твого немає.
Я ж не осилю келиха одна.

Пручаюсь, світе, волі і неволі.
І навперейми юність стрімголов.
Я не спиню на річці часу човен.
Бо він до мене повернеться знов.

Тоді візьму усі його скарби я.
І роздарую кожному із вас.
Не згадуйте мене, будь ласка, всею.
Лише згадайте у щасливий час.

Світ нерозумний, мов мале дитя.
Радіє там, де треба заридати.
І відбирає знов, хоч треба дати.
Світ не збагнув, що гроші це – сміття.
І нас врятують не обіди ситі.
Ми можемо загинути щомиті
Й не повернутись знову до буття.
Бо вороття ще треба заслужити
Із каяттям чи мовою молитви.
Без розрахунку, заздрощів і чвар.
Що зберігає Дух від нечистих рук
Та веде у Вічність
Тих, хто прямо в вічі дивиться Життю.
Я падаю, здіймаюся й лечу!

Спіткнулася...
То хто ж не спотикався?
    Але чому надовго так заліг
Той щем у серці,
що жагучим перцем
мене обпік?

Тугий батіг – на рану
твое слово лягло і знову...
Так. Я маю гріх. Спіткнулася...
Чи ж ти не спотикався?
Скажи, де та межа,
де посмішка і зрада –
неподільні?
О, божевільні,
я зараз заздрю вам.
Я заздрю!
Божевільні – вільні.
Спіткнулася...
Та є ж іще прощення.
Й ніякий суд
не зніме з нас тих пут,
що пов'язали ми собі знічев'я.
Я буду чемна. Я вже буду чемна.
Спіткнулася.
Пробач мені. Забудь.

ПРОЗА

Єва ОЛЕАР

Майстер і прачка

Стало моєю щоденною звичкою сидячи, як правило, вранці біля вікна, спостерігати за рухом на вулиці. Кожного разу там бачу його. Червоно несе гордо перед собою, не ховає його. – Нехай! – напевно думає. – Це моє, я з тим живу. Ну й кому яке діло! Під носом широкі, темні вуси, та й брови такі – темні і широкі. Зустрівши таку постать, не можеш не за примітити оці деталі. Самі кидаються в очі.

Кілька днів його чогось не було видно. Може, саме не в тому часі сиділа біля вікна, можливо й у нього було дещо важливіше, ніж пройтись за звичкою тротуаром, зайти в близький магазин, купити пачку сигарет, бо це не сміло хибувати, і повертатись назад спокійним кроком. Чи, можливо, якусь роботу йому запропонували? Бо майстер він був на всі руки. А, як каже прислів'я: «На охочого робочого діло найдеться», або «Де руки й охота, там скоро робота». Та не так сталося. Зустрівши знайомих, на запитання, чи їм дещо невідомо про сусіда, почула злу відповідь: «Учора його похоронили».

Як так!? Не сміло це статися! Він же не докінчив цікаву розповідь!

Інколи в нього і я знайшла допомогу в домашніх справах. Відремонтувавши попсутий кухонний водопровід, не спішив відходити. Присів до столу. Хотілось, як бач, відпочити, та й почав розповідати.

Ніби відкрив книжку. Книжку про свої переживання. Я мовчала, не перебивала, не запитувала, не вступала до його «сповіді». Нехай вилле все, що лежить на душі. Сам перед собою нехай пересвідчиться, переоцінить, чи робив добре те, що робив і як робив. Чому саме переді мною все підсумувати? Та, якщо так вирішив, нехай так і буде. З вдячністю прийняв горнятко кави, та тільки час від часу його підносив, ковтнув мало й оповідав далі. Все спокійно, правдиво, пригадував моменти, які чомусь хотілось оживити. Ще раз пройти дорогою, якою ішов кілька років. Що бачив на цій дорозі? Хіба свою долю?!

Майстер Петро ніколи не розповідав про свою дружину. Вона довго хворіла, та й життя її завершилось ще у середньому віці. Дітей у них було двоє – хлопець і дівчина. Залишились біля батька. Петро не женився, не шукав нової пари, нової матері дітям. Ані діти не знаходили своїх партнерів. Всі разом жили. Але чогось там бракувало...

Поховав свою дружину.

Із захопленням і зворушено я сприймала його оповідь. Він відкрився, гортався сторінками книжки своїх болів, які зазнавав, а я «читала» її майже без подиху, бо хотіла знати, де далі дія посувається.

У сусідстві жила давня знайома, вдовиця, мати чотирьох дітей – дівчат, тепер уже жінок – матерів. Майстер Петро не приховував перед ніким свого ставлен-

ня до вдовиці – давньої приятельки. Обоє майже однакового віку. Не ховав приязні до Олени – здібної, роботящої, спритної жінки. Прачкою назвали її сусіди. Бо сама свого часу біля свекрухи привчалась в спільній пральні чистити одяг бажаним сусідам чи знайомим. По-різному. То було давно. Сьогодні вже не в моді користатися спільною пральною у житловому блоці. Та прачка Олена від прання не відмовлялась. Була дома, все встигала зробити сама, і дітей виростила, виховала, бо і її чоловік скоро відійшов у вічність.

Та раптом захворіла Олена. Сили відходили. Петро приходив щодня до неї. Допомігав у квартирі, разом ходили на покупки, робили запаси товарів для кухні, щоб було всього досить. Бувало, приходив так вчасно зранку, коли Олена ще спала. Як прокидалася, на кухні вже сніданок був готовий, запах свіжозвареної кави лоскотав ніздрі. То він, хіба, замковою щілинкою пролізав?..

Олена не бажала, щоб за нею доглядали, приходили щодня власні доньки. Не завантажувала їх. Лишала час плисти. Не хотіла, щоб бачили, як вона мучиться. У них були свої сім'ї, свої турботи, життя їх вимагало повністю.

Дні за днями минали, Петро був для Олени незамінним помічником. Для Петра Олена стала «блакиттю з неба».

А далі була смерть! Петро довго опам'ятовувався. Не приходив до нормального стану. І північ наближалась, й поза північ вже годинник показував, та все не вдавалось заснути. В голову безперестанку приходили думки, яких неможливо позбутися та запитання: Чому? Чому уже? Чому вона? Як будуть далі жити її діти? Онуки навіть?

Ремісником був здібним. не відмовлявся від жодної роботи. Частіше брав різні замовлення. Може, і добре так було, бо сидіти без роботи, і думати постійно про свій жаль – він би цього не витримав.

І слюзи потекли лицем, розповідаючи про ту історію. Повитирав рукавом, ще по-хлоп'ячому витер носа.

А осінню і Петра не стало! На дворі залишилися покинутими столик з лавочкою, змайстровані саме ним самим, де він щодня сидів. Там його можна було знайти кожного ранку.

Проходити тим двором колись у кожному пору року було моїм приємним щоденним ритуалом. З одного боку будинку тротуар з весни обсипували білі квіти каштанової алеї, осінню його накривали жовтим листям, а нарешті колючими чашечками, з яких випадали блискучі, коричневі плоди. З другого боку тихий простір, сусіди сідають навколо столика, п'ють післяобідню каву, по-своєму переоцінюють новини пройденого дня.

Цю звичку я давно залишила. Та знову стало приємно проходити тими місцями, але якось інакше. Припиняю ритм кроків, хочеться пригадати колишню атмосферу двора, де легкий вітерець гойдає випрану білизну на довгих мотузках.

На столику сьогодні стоїть порожня пивна банка і коробка від сигарет. Навколо лавочки з трави на тебе поглядають і світять квіти синьої волошки. Блакить з неба і волошка на певному стеблі. Ніби хотіла дати свою міць Петрові. Якби знав, що цю квітку додають у тютюн і курять при сильному кашлі... Може, символізує відходи і чекання, або очікування повернення?.. Хто кого чекав і де? Все тепер уже зайве.

Не могла інакше, ніж зірвати кілька стеблин синьої квітки та покласти на стіл під банку від пива, котре Петро так любив. Сьогодні вітер дув трохи сильніше та щоб не зірвав зі столика.

Хотілось йому хоч так сказати, що буду пам'ятати наші зустрічі і його недокінчену розповідь про себе і Олену, про те щось сильне, що їх тримало разом, єднало, зв'язувало...

Знову і знову проходжу крізь той двір. А на столику кожного дня покладена банка від пива.

Сьогодні підняла перший каштан. Обережно, бо ж колючий був, поклала у сумку. Знала, бо не перший раз так робила, що він, дозріваючи, лопне, випаде із гнітучої тіснини оболонки і випаде гарний коричневий, спілий, блискучий, ніби полірований, каштан. Дома я його поклала на скриньку, під якою Петро сідав.

Так, як той каштан випав з чашечки, з Петра випадали слова своїх звичайних, може, й незвичайних, почуттів, нещоденних взаємин до жінки – прачки Олени.

Голівки волошок сховали свою небесну синь. Лопнув каштан... Докінчена згадка про майстра і прачку.

Сергій ЖАДАН

Сергій Жадан (1974) – український письменник, перекладач, громадський діяч. З березня 2024 року він військовослужбовець бригади «Хартія» Національної гвардії України.

Роман «Ворошиловград» вийшов у 2010 р. Роман переміг у конкурсі Книга року «Бі-бі-сі» за 2010 рік, а 2014 р. роман був удостоєний швейцарської літературної премії Jan Michalski Prize.

Роман С. Жадана «Ворошиловград» нещодавно вийшов чеською мовою у празькому видавництві «Argo» під назвою «Jazz na Donbase». Автор перекладу – Мирослав Томек.

Ворошиловград

(Уривок)

Частина перша

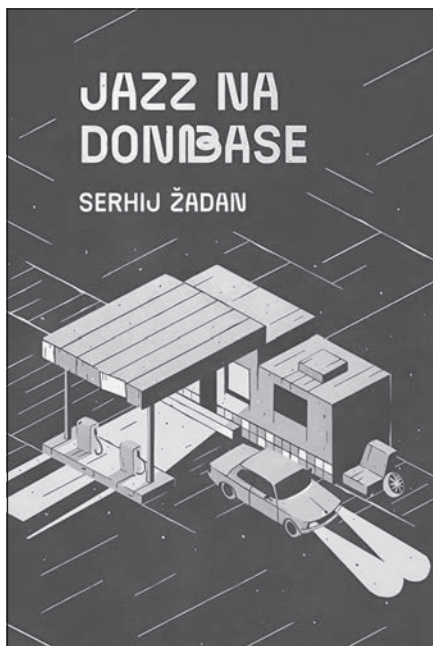
1

Телефони існують, аби повідомляти ними різні неприємності. Телефонні голоси звучать холодно й офіційно, офіційним голосом простіше переказувати погані новини.

Я знаю, про що говорю. Все життя я боровся з телефонними апаратами, хоча й без особливого успіху. Телефоністи всього світу далі відслідковують розмови, виписуючи собі на картки найбільш важливі слова та вирази, а в готельних номерах лежать збірники псалмів і телефонні довідники – все, що необхідно, аби не втратити віру.

Я спав в одязі. В джинсах і розтягнутій футболці. Прокинувшись, ходив

кімнатою, перевертав порожні пляшки з-під лимонаду, склянки, банки й попільниці, залиті соусом тарілки, взуття, злісно давив босими ногами яблука, фісташки й жирні фінки, схожі на тарганів. Коли винаймаєш помешкання і живеш серед чужих меблів, вчишся ставитись до речей обережно. Я тримав удома різний мотлох, мов перекупник, ховав під канапою грамофонні платівки й хокейні ключки, кимось залишений жіночий одяг і десь віднайдені великі залізні дорожні знаки. Я не міг нічого викинути, оскільки не знав, що з цього всього належить мені, а що є чужою власністю. Але з першого дня, від тієї миті, як я сюди потрапив, телефонний апарат лежав просто на підлозі серед кімнати, викликаючи ненависть своїм голосом і своїм мовчанням. Легаючи спати, я накривав його великою картонною коробкою. Зранку виносив коробку на балкон. Диявольський апарат лежав посеред кімнати і нав'язливим тріскотом повідомляв, що я комусь потрібен.

Ось і тепер хтось телефонував. Четвер, п'ята ранку.

Я виліз з-під ковдри, скинув картонну коробку, взяв телефон, вийшов на балкон. На подвір'ї було тихо і порожньо.

Через бокові двері банку вийшов охоронець, влаштувавши собі ранковий перекур. Коли тобі телефонують о п'ятій ранку, нічого доброго з цього не вийде. Стримуючи роздратування, підняв слухавку. Так усе й почалось.

– Дружище, – я відразу впізнав Кочу. Він мав прокурений голос, так ніби замість легень йому вмонтовано було старі пропалені динаміки. – Гера, друг, не спиш? – Динаміки хрипіли й випльовували приголосні. П'ята ранку, четвер.

– Алло, Гера.

– Алло, – сказав я.

– Друг, – додав низьких частот Коча, – Гера.

– Коча, п'ята ранку, що ти хочеш?

– Гер, послухай, – Коча перейшов на довірливий свист, – я не став би тебе будити. Тут така шняга. Я ніч не спав, поняв? Учора брат твій телефонував.

– Ну?

– Коротше, він поїхав, Германе, – тривожно зависло по той бік Кочине дихання.

– Далеко? – складно було звикнути до цих його голосових перепадів.

– Далеко, Германе, – увімкнувся Коча. Коли він починав нове речення, голос його фонив. – Чи то в Берлін, чи то в Амстердам, я так і не зрозумів.

– Може, через Берлін в Амстердам?
– Може, й так, Гер, може, й так, – захрипів Коча.
– А коли повернеться? – я встиг розслабитись. Подумав, що це просто робочий момент, що він просто повідомляє сімейні новини.
– По ходу, Гера, ніколи, – слухавка знову зафонила.
– Коли?
– Ніколи, Гер, ніколи. Він назавжди поїхав. Учора дзвонив, просив тобі сказати.
– Як назавжди? – не зрозумів я. – У вас там усе нормально?
– Да, нормально, друг, – Коча зірвався на високі ноги, – все нормально. От тільки брат твій кинув тут усе на мене, ти поняв?! А я, Гер, уже старий, сам я не потягну.
– Як кинув? – я не міг зрозуміти. – Що він сказав?
– Сказав, що в Амстердамі, просив зателефонувати тобі. Сказав, що не повернеться.
– А заправка?
– А заправка, Гер, по ходу на мені. Тільки я, – Коча знову додав до свого хрипіння довірливості, – не потягну. Проблеми у мене зі сном. Бачиш, п'ята ранку, а я не сплю.
– А давно він поїхав? – перебив я.
– Да вже тиждень, – повідомив Коча. – Я думав, ти знаєш. А тут така от шняга виходить.
– А що, він мені нічого не сказав?
– Я не знаю, Гер, не знаю, дружище. Він нікому нічого не сказав, просто взяв і увалив. Може, хотів, щоби ніхто не знав.
– Про що не знав?
– Про те, що він увалиює, – пояснив Коча.
– А кому яке діло до нього?
– Ну, не знаю, Гер, – закрутив голосом Коча, – не знаю.
– Коча, що там у вас сталося?
– Гер, ти ж мене знаєш, – зашипів Коча, – я в його бізнес не ліз. Він мені не пояснював. Просто взяв і увалив.
А я, дружище, сам не потягну. Ти би приїхав сюди, на місці розібрався, а?
– В чому розібрався?
– Ну, я не знаю, може, він тобі щось говорив.
– Коча, я не бачив його півроку.
– Ну, я не знаю, – зовсім розгубився Коча. – Гер, дружище, ти приїдь, бо я сам ну ніяк, ти правильно мене зрозумій.
– Коча, що ти крутиш? – запитав я нарешті. – Скажи нормально, що там у вас сталося.
– Да все нормально, Гер, – Коча закашлявся, – все нормальок. Коротше, я тобі сказав, а ти вже дивись.
А я пішов, у мене клієнти. Давай, дружище, давай. – Коча кинув слухавку.
Клієнти у нього, подумав я. О п'ятій ранку.

Ми винаймали дві кімнати в старій виселеній комуналці, в самому центрі, в тихому дворі, засадженому липами.

Льолік займав прохідну кімнату, ближче до коридора, я жив у дальній, з якої був вихід на балкон. Решта кімнат комуналки були наглухо зачинені. Що ховалося за дверима – ніхто не знав. Кімнати нам здавав старий запеклий пенсіонер, колишній інкасатор Федір Михайлович. Я його називав Достоевським. У дев'яностих вони з дружиною вирішили виїхати в еміграцію, і Федір Михайлович виправив собі паспорт. Але, отримавши на руки нові документи, раптом передумав кудись їхати, вирішивши, що саме тепер час починати нове життя. Так що до еміграції дружина поїхала сама, а він залишився в Харкові нібито стерегти квартиру.

Відчувши свободу, Федір Михайлович здав кімнати нам, а сам переховувався десь на конспіративних квартирах.

Кухня, коридори і навіть ванна цього напівзруйнованого помешкання були забиті доведенними меблями, потріпаними книгами та стосами журналу «Огонёк». На столах, стільцях і просто на підлозі було звалено посуд та кольорове дрантя, до якого Федір Михайлович ставився ніжно і викидати не дозволяв. Ми не викидали, тож до чужого мотлоху додався ще й наш. Шафки, полиці й шухляди столу на кухні були заставлені темними пляшками та слоїками, в яких спалахували олія та мед, оцет і червоне вино, що в ньому ми гасили недопалки. Столом перекочувались волоські горіхи й мідні монети, пивні корки й гудзики від армійських шинель, з люстри звисали старі краватки Федора Михайловича.

Ми з розумінням ставились до нашого господаря та його піратських скарбів, до порцелянових фігурок Леніна, важких виделок із фальшивого срібла, запилених штор, крізь які пробивалось, розганяючи кімнатою пил та протяги, жовте, ніби вершкове масло, сонце. Вечорами, сидячи на кухні, ми читали написи на стінах, зроблені Федором Михайловичем, якісь номери телефонів, адреси, схеми автобусних маршрутів, намальовані хімічним олівцем просто на шпалерах, розглядали вирізки з календарів та фотопортрети невідомих родичів, пришпилені ним до стіни кнопками.

Родичі виглядали строго й урочисто, на відміну від самого Федора Михайловича, котрий час від часу теж забідав до свого теплого гнізда, в рипучих босоніжках і піжонському кепарі, збирав за нами порожні пляшки і, отримавши бабки за черговий місяць, зникав на подвір'ї між лип. Був травень, трималась тепла погода, подвір'я заростало травою. Іноді, вночі, з вулиці заходили насторожені пари й кохались на лавці, застеленій старими килимками. Іноді, під ранок, до лавки приходили охоронці з банку, сиділи й забивали довгі, як травневі світанки, косяки. Вдень забігали вуличні пси, обнюхували всі ці сліди любові й заклопотано вибігали назад – на центральні вулиці міста. Сонце підіймалось якраз над нашим будинком.

Коли я вийшов на кухню, Льолік уже терся коло холодильника в своєму костюмі – темному піджаку, сірій краватці та безрозмірних штанях, що висіли на ньому, як прапор у тиху погоду. Я відкрив холодильник, дбайливо оглянув порожні полиці.

– Привіт, – я упав на стілець, Льолік незадоволено сів напроти, не випускаючи з рук пакет із молоком. – Тут така справа, давай до брата мого з'їздимо.

– Для чого? – не зрозумів він.

– Просто так. Подивитись хочу.

– А що з твоїм братом, проблеми якісь?

– Та ні, все з ним нормально. Він в Амстердамі.

– Так ти в Амстердам хочеш до нього з'їздити?

– Не в Амстердам. Додому до нього. Давай на вихідних?

– Не знаю, – завагався Льолік, – я на вихідних збирався машину на станцію відігнати.

– Так мій брат і працює на станції. Поїхали.

– Ну, не знаю, – невпевнено відповів Льолік. – Краще поговори з ним по телефону. – І допивши все, що в нього було, додав: – Збирайся, ми вже запізнюємось.

*

Удень я кілька разів телефонував братові. Слухав довгі гудки. Ніхто не відповідав. По обіді зателефонував Кочі.

Так само без результату. Дивно, подумав, брат може просто не брати слухавку, в нього роумінг. Але Коча має бути на робочому місці. Набрив ще раз, знову без результату.

Вечері зателефонував батькам. Слухавку взяла мама.

Привіт, – сказав я, – брат не дзвонив? Ні, – відповіла вона, – а що? Та так, просто, – відповів я і заговорив про щось інше.

Наступного ранку в офісі знову підійшов до Льоліка.

– Льолік, – сказав, – ну як, їдемо?

– Та ну, – занув той, – ну ти що, машина стара, ще заламається по дорозі.

– Льолік, – почав тиснути я, – брат зробить твоїй машині капітальний ремонт. Давай виручай. Не їхати ж мені електричками.

– Ну, не знаю. А робота?

– Завтра вихідний, не вийобуйся.

– Не знаю, – знову сказав Льолік, – потрібно поговорити з Борею. Якщо він нічим не підпряже...

– Пішли поговоримо, – сказав я і потягнув його в сусідній кабінет.

Боря і Льоша – Болік і Льолік – були двоюрідними братами. Я знав їх з університету, ми разом закінчували історичне відділення. Між собою вони були несхожі – Боря виглядав мажористо, був худий і підстрижений, носив контактні лінзи й навіть, здається, робив манікюр. Льоша, натомість, був міцно збитий і дещо пригальмований.

Носив недорогий офісний одяг, стригся рідко, грошей на контактні лінзи йому було шкода, тому носив окуляри в металевій оправі. Боря виглядав більш доглянуто, Льоша – більш надійно. Боря був старший на півроку і відчував відповідальність за брата, певний братній комплекс. Був він із порядної родини, його тато працював у комсомолі, потім робив кар'єру в якійсь партії, був головою районної адміністрації, ходив в опозицію. Останні роки займав посаду при губернаторі. Льоша, натомість, був

із простої сім'ї – його мама працювала вчителькою, а тато шабашив десь у Росії, ще з 80-х. Жили вони під Харковом, у невеликому містечку, так що Льолік був бідним родичем, і всі його за це любили, як йому здавалось.

Після університету Боря відразу ж вписався в батьківський бізнес, а ми з Льоліком намагалися самостійно стати на ноги. Працювали в рекламній агенції, в газеті безкоштовних оголошень, в прес-секретаріаті Конгресу націоналістів і навіть у власній букмекерській конторі, котра накрилась на другий місяць свого існування. Кілька років тому Боря, переживаючи за наше живогіння і пам'ятаючи про безтурботну студентську юність, запросив нас працювати з ним, в адміністрації. Його тато зареєстрував під нього кілька молодіжних організацій, через які переводились різні гранти й відмивались невеликі, проте регулярні суми грошей. Так що ми працювали разом. Робота в нас була дивна й непередбачувана. Ми редагували чийсь промови, вели семінари для молодих лідерів, проводили тренінги для спостерігачів на виборах, складали політичні програми для нових партій, рубали дрова на дачі Болікового тата, ходили на телевізійні ток-шоу захищати демократичний вибір і відмивали, відмивали, відмивали бабло, котре проходило через наші рахунки. На моїй візитівці було написано «незалежний експерт». За рік такої роботи я купив собі наворочений комп'ютер, а Льолік – побитий фольксваген. Квартиру ми винаймали з Льоліком разом. Боря часто приходив до нас у гості, сидав у моїй кімнаті на підлогу, брав до рук телефон і телефонував проституткам. Нормальний корпоративний дух, одним словом. Льолік брата не любив. Та й мене, здається, теж. Але ми з ним уже кілька років жили в сусідніх кімнатах, так що стосунки наші були рівними і навіть довірливими. Я постійно позичав у нього одяг, він у мене – гроші. Різниця була в тому, що одяг я завжди повертав. Останні місяці вони з братом щось мутили, якийсь новий родинний бізнес, в який я не ліз, оскільки гроші були партійні, і чим це мало закінчитись – ніхто не знав. Я тримав подалі від них заощадження, пачку баксів, зберігаючи її на книжковій полиці поміж сторінками Гегеля.

Загалом, я їм довіряв, хоча й розумів, що час шукати собі нормальну роботу.

*

Боря сидів у себе й працював з документами. На столі перед ним лежали папки з результатами якихось соціологічних опитувань. Побачивши нас, відкрив на моніторі сайт обладміністрації.

– Ага, ви, – сказав бадьоро, як і належить керівнику. – Ну, що? – запитав. – Як справи?

– Боря, – почав я, – ми до брата мого хочемо з'їздити.

Ти його знаєш, да?

– Знаю, – відповів Болік і став уважно оглядати свої нігті.

– У нас завтра нічого немає?

Болік подумав, знову подивився на нігті, рвучко прибрав руки за спину.

– Завтра вихідний, – відповів.

– Значить, поїхали, – сказав я Льоші й повернувся до дверей.

– Почекайте, – раптом зупинив мене Болік. – Я теж з вами поїду.

– Думаєш? – недовіжливо перепитав я.

Везти його з собою не хотілось. Льолік теж, наскільки можна було помітити, напружився.

– Так, – підтвердив Болік, – поїдемо разом. Ви ж не проти?

Льолік незадоволено мовчав.

– Боря, – запитав я його, – а тобі для чого їхати?

– Просто так, – відповів Болік. – Я не буду заважати.

Льоліка, схоже, напружувала необхідність їхати кудись із братом, який його щільно контролював і не хотів відпускати від себе ні на мить.

– Але ми рано виїжджаємо, – спробував відбитись я, – десь о п'ятій.

– О п'ятій? – перепитав Льолік.

– О п'ятій! – вигукнув Болік.

– О п'ятій, – повторив я і пішов до дверей.

Зрештою, подумав, хай самі між собою розбираються.

*

Вдень я знову телефонував Кочі. Ніхто не відповідав. Може, він помер, – подумав я. Причому подумав із надією.

*

Ввечері ми сиділи з Льоліком у себе вдома, на кухні.

Слухай, – раптом почав він, – може, не поїдемо? Може, зателефонуеш їм ще раз? Льоша, – відповів я твердо, – ми їдемо всього на день. В неділю будемо вдома. Не парся.

Ти сам не парся, – сказав на це Льолік. Добре, – відповів я.

Хоча що доброго? Мені 33 роки. Я давно і щасливо жив сам, з батьками бачився рідко, з братом підтримував нормальні стосунки. Мав нікому не потрібну освіту. Працював незрозуміло ким. Грошей мені вистачало саме на те, до чого я звик. Новим звичкам з'являлись було пізно. Мене все влаштовувало. Тим, що мене не влаштовувало, я не користувався. Тиждень тому зник мій брат. Зник і навіть не попередив. По-моєму, життя вдалось.

*

Парковка була порожня, і виглядали ми на ній підозріло. Боря запізнювався. Я пропонував їхати, але Льолік опирався, ходив до супермаркету за кавою з автомата, встиг познайомитись із охоронцями, які тут і жили – під великим освітленим супермаркетом. У ранковому повітрі жовто підсвічувались вітрини. Супермаркет був схожий на лайнер, що сів на мілину. Час від часу парковкою перебігали псячі зграї, недовірливо принохуючись до мокрого асфальту і задираючи голови до ранкового сонця. Льолік розлігся на водійському кріслі, палив одну за одною і нервово хапався за мобло, видзвонюючи брата.

Вони останнім часом узагалі часто зідзвонювались, нервово щось виговорюючи й постійно сварячись. Ніби не довіряли один одному. Льолік ще раз бігав до автомата з кавою, повернувшись, вилив її собі на костюм, старанно витирав плями вологими серветками й проклинав брата за не пунктуальність. З Льоліком завжди так – влітку він пітнів, взимку мерз, за кермом йому було незручно, і в костюмі він почувався невпевнено. Брат його напружував і втягував до сумнівної ситуації. Я радив йому не вклататись, проте Льолік не слухався, можливість легко заробити вганяла його

в якийсь ступор. Мені лишалось поблажливо спостерігати за цими його спробами фінансових махінацій, тішачись, що не дозволив їм і себе втягнути в підозрілу затію. Я теж сходив за кавою, поговорив з охоронцями, погодував псів чіпсами. Потрібно було їхати. Але без брата Льолік їхати не міг.

*

Він вибіг із-за рогу, розпачливо озираючись і відганяючи від себе псів. Льолік засигналив, Боря помітив нас і побіг до машини. Пси бігли слідом, підібгавши рвані хвости. Відчинив задні дверцята, застрибнув досередини. Був у своєму костюмі й зеленій, доволі пом'ятій сорочці.

– Боря, – сказав Льолік, – що за хуй?

– Блядь, Льоша, – відповів на це Болік, – нічого мені не кажи.

Привітавшись і зі мною теж, Болік дістав із кишені піджака кілька дисків.

– Що це? – запитав я.

– Я музики нам записав, – пояснив Болік. – Щоб по дорозі слухати.

– Та в мене свій плеєр є, – відповів я.

– Нічого, ми з Льошею послухаємо.

Льоша у відповідь скривився.

– Льолік, – засміявся я. – За тебе що, брат вирішує, яку музику слухати?

– Нічого він не вирішує, – ображено відповів Льолік.

– Що хоч за музика? – поцікавився я.

– Паркер.

– І все?

– Так. Десять дисків Паркера. Більш нічого цікавого я не знайшов, – пояснив Болік.

– Мудак, – сказав на це Льолік, і ми поїхали.

*

Від музики фольксваген здригався, мов консервна бляшанка, по якій били дерев'яною палицею. Боря, сидячи позаду, послабив вузол краватки й напружено розглядав спальні райони. Минувши тракторний і проїхавши базарчик, ми врешті вирвалися за окружну. Виїхавши за місто, рушили в південно-східному напрямку. На КПП стояли даїшники. Один з них лїниво подивився в наш бік і, не побачивши нічого цікавого, відвернувся до своїх. Я спробував подивитись на нас його очима. Чорний фольксваген, перекуплений у партнерів, костюми зі стоку, черевики з минулорічної колекції, годинники з розпродажу, запальнички, подаровані колегами на свята, сонцезахисні окуляри, придбані в супермаркетах: надійні недорогі речі, не надто вживані, не надто яскраві, нічого зайвого, нічого особливого. Навіть штрафувати не хочеться.

*

Зелені пагорби тяглись по обидва боки траси, травень був теплий і вітряний, птахи перелїтали з одного поля на інше, пірнаючи галасливими зграями в повітряні потоки.

Попереду, на обрії, сяяли білі багатоповерхівки, над якими палало червоне сонце, схоже на гарячий баскетбольний м'яч.

- Заправитись потрібно, – сказав Льолік.
- Скоро буде заправка, – відповів я.
- І випити чого-небудь, – подав голос Болік.
- Антифризу, – запропонував йому брат.

На заправці ми з Борею пішли до магазину взяти кави.

Доки Льолік заправлявся, вийшли на вулицю, де стояли кілька пластикових столиків. За металевою сіткою починалось кукурудзяне поле. Травнева зелень, лишка й барвіста, западала в очі, розідаючи сітківку. На стоянці тіснились кілька фур, водії, очевидно, відсипались. Боря підійшов до крайнього столика, взяв пластиковий стілець, протер його серветкою, обережно сів. Я теж сів. Незабаром підійшов Льолік.

- Нормально, – сказав, – можемо їхати. Скільки нам ще?
  - Кілометрів двісті, – відповів я. – За пару годин доїдемо.
  - Що слухаєш? – запитав Льолік, показуючи на плеєр, який я поклав на стіл.
  - Все підряд, – відповів я йому. – Чому собі такий не купиш?
  - У мене в машині програвач.
  - Ось і слухаєш, що тобі брат запише.
  - Я йому нормальну музику пишу, – образився Болік.
  - Я радіо слухаю, – від себе додав Льоша.
  - Я би на твоєму місці не довіряв його музичним смакам, – сказав я Льоліку. – Потрібно слухати музику, яку любиш.
  - Та ладно, Германе, – не погодився Болік. – Треба довіряти один одному. Правда, Льоша?
  - Угу, – невпевнено відповів Льолік.
  - Добре, – сказав я, – мені все одно. Слухайте, що хочете.
  - Ти, Германе, занадто недовірливий, – додав Болік. – Не довіряєш партнерам. Так не можна. Але все одно – на нас ти завжди можеш покласти. Куди ми хоч їдемо?
  - Додому, – відповів я. – Довірся мені.
- Краще дістатись туди раніше, подумав. Тим більш, ніхто не знає, наскільки ми там застрягнемо.

*

Боря підсовував мені диски Паркера. Я слухняно ставив їх один за одним. Паркер рвав повітря своїм альтом.

Його саксофон вибухав, ніби хімічна зброя, винищуючи ворожі війська. Паркер дихав через мундштук, видмухував золоте полум'я праведного гніву, його чорні пальці залізали до роз'ятрених ран повітря, витягуючи звідти мідні монети й сушені плоди. Прослухані диски я кидав до свого потріпаного шкіряного рюкзака. За годину ми в'їхали до найближчого містечка. Минули центр, вискочили на міст і втрапили до автотранспортної пригоди.

Посеред мосту стояла вантажівка, намертво перекриваючи рух в обох напрямках. Машини в'їжджали на міст і потрапляли до вміло влаштованої пастки – вперед проїхати було неможливо, назад теж, водії клаксонили, ті, хто був ближче, виходили з машин і йшли дивитись, що там сталось. Був це старий птаховоз, обліплений пір'ям та листям і доверху

завантажений клітками з курми. Їх було сотні – цих кліток, у яких товклись, б'ючи крилами та дзьобами, великі неповороткі птахи. Схоже, водій в'їхав у залізну огорожу, що відділяла хідники, птаховоз розвернуло і забарикадувало ним проїзд. Верхні клітки розсипались асфальтом, і тепер здивовані кури тусували довкола птаховоза, застрибували на капоти машин, стояли на поручнях мосту і висиджували яйця під колесами фуру.

Водій птаховоза з місця пригоди відразу втік. До того ж із ключами. Довкола вантажівки крутились два сержанти, не знаючи, що їм робити. Вони з ненавистю розганяли курей, допитуючись у свідків хоча б щось про водія. Свідчення були суперечливими. Хтось стверджував, ніби він зістрибнув з моста у воду, хтось бачив, ніби підсів до когось у фуру, а хтось пошепки переконував, що вантажівка рухалась узагалі без водія. Сержанти в розпачі розводили руками й намагалися зв'язатися по рації зі штабом.

– Ну, це надовго, – сказав Льоша, переговоривши з сержантами і повернувшись до машини. – Вони хочуть десь тягач знайти. Тільки сьогодні вихідний, хуя вони знайдуть.

За нами вже утворилась черга, машин ставало все більше.

– Може, об'їдемо? – запропонував я.

– Як? – незадоволено відповів Льоша. – Тепер не виїдеш. Треба було вдома сидіти.

Раптом на капот до нас застрибнула важка відгодована курка. Насторожено зробила кілька кроків, завмерла.

– Вісник смерті, – сказав про птаха Болік. – Цікаво, тут десь є магазини з холодильниками?

– Хочеш купити холодильник? – запитав його брат.

– Хочу холодної води, – пояснив Болік.

Льоша засигналив, птах перелякано залопотів крилами й, перелетівши через поручні, шугнув у безвість. Можливо, так і потрібно вчити їх літати.

– Ладно, – не витримав я, – ви повертайтеся, а я піду.

– Куди ти підеш? – не зрозумів Льолік. – Сиди. Зараз тягач відтягне цю штуку, розвернемось і поїдемо додому. – їдьте самі. Я пройду пішки, а там чимось доїду.

– Чекай, – занепокоївся Льолік, – нічим ти не доїдеш.

– Доїду, – сказав я. – Завтра повернусь. Обережно на трасі.

Сержанти нервували. Один із них підхопив курку і, тримаючи її за лапу, піддав правою з носака. Курка злетіла в повітря, мов футбольний м'яч, перелетіла через кілька автівок і зникла під колесами. Його напарник теж розгнівано схопив домашнього птаха, підкинув угору й, прийнявши на праву робочу, засадив ним у травневе небо. Я перескочив через огорожу, обійшов птаховоз, прослизнув поміж водіями, перейшов міст і пішов ранковою трасою.

*

Потім довго стояв під теплим небом, коло порожньої траси, схожої на нічне метро – так само безнадійно було навколо, так само довгими видавалися хвилини, проведені тут. За перехрестям, на виїзді з міста, була автобусна зупинка, старанно понівечена невідомими подорожніми. Стіни її

було обмальовано чорними та червоними візерунками, земляна підлога густо й дбайливо всяяна товченим склом, а з-під цегляної кладки росла темна трава, в якій ховались ящірки та павуки. Я не наважився зайти всередину, став у тінь, що падала від стіни, і чекав. Чекати довелось довго.

Випадкові фури сунули на північ, лишаячи по собі пил та безнадію, а в зворотному напрямку ніхто взагалі не їхав.

Тінь поступово утікала мені з-під ніг. Я вже думав повертатись, прикидав, скільки це займе часу, і де тепер можуть бути мої друзі, як раптом, звідкись ізбоку, з прибережних очеретів та заплавл, відчайдушно трублячи вихлопною трубою, на трасу вивалився кривавого кольору ікарус. Перехняблено став на всі колеса, наче пес, що обтрушується після купання, важко перевів подих, перемкнув швидкість і поповзом рушив на мене. Я завмер від несподіванки, настільки це було неочікувано, стояв і дивився на цей громіздкий транспортний засіб, овіяний пилом, обмащений кров'ю та мазутом. Автобус повільно підкотився до зупинки і, закрипівши усіма своїми частинами, зупинився.

Відчинились двері. З автобусного нутра повіяло смертю й нікотинном. Водій, голий до пояса і мокрий від задухи, витер піт із чола й крикнув:

– Ну що, синок, їдеш? – їду, – відповів я і ступив до салону.

Вільних місць усередині не було. Автобус був заселений сонною малорухливою публікою. Були тут жінки в бюстгальтерах та спортивних штаних, з яскравим макіяжем і довгими накладними нігтями, були чоловіки з барсетками та наколками, теж у спортивних штаних і китайських кросівках, були діти в бейсболках та спортивних костюмах, з битами та кастетами в руках. І всі вони спали або намагались заснути, тож уваги на мене ніхто не звернув. Над усім цим розривалась індійська музика, тріскотлива, наче зграя колібрі, що літала салоном, намагаючись вирватись із солодкої душогубки. Але музика нікому не заважала.

Я пройшов салоном, шукаючи вільне місце, не знайшов, повернувся до водія. Лобове скло перед ним було рясно обклеєне православними іконками та завішане барвистими сакральними штуками, які, очевидно, не давали цій машині кінцево розсіпатись. Висіли тут плюшеві ведмеді й глиняні кістяки з поламаними ребрами, намиста з півнячих голів і вимпели «Манчестер Юнайтед», скотчем до скла приліплені були порнокартинки, портрети Сталіна й відксерені зображення святого Франциска. А на панелі перед водієм припадали пилом подорожні мапи, кілька гастлерів, якими він бив у салоні мух, ліхтарики, ножі зі слідами крові, яблука, з яких вилізли хробаки, і маленькі дерев'яні іконки з ликами великомучеників. Сам водій відсапувався, вчепившись однією рукою в кермо і тримаючи в іншій велику пляшку з водою.

– Що, синок, – спитав, – усе зайнято?

– Ага.

– Постій зі мною, а то я теж засну. Їм добре – попадали і сплять. А мені відповідати.

– За що відповідати?

– За товар, синок, за товар, – пояснив він мені як рідному.

І переповів печальні речі. Були це комерсанти з Донбасу, цілі родини дрібних комерсантів.

Анастасія ЛЕВКОВА

Крим. Скільки дезінформацій, необґрунтованих тверджень можна було прочитати і чути про нього після анексії Криму Росією. Інформаційна містифікація, поширювання дезінформації, мовляв, М. С. Хрущов подарував Крим Україні, звучала від політиків, псевдоаналітиків, різного роду політологів, а це все заради того, щоб здобути політичну вигоду. А досить було заглянути у 10-ий розділ Конституції України і познайомитись із статтями 134 і 135: Стаття 134. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

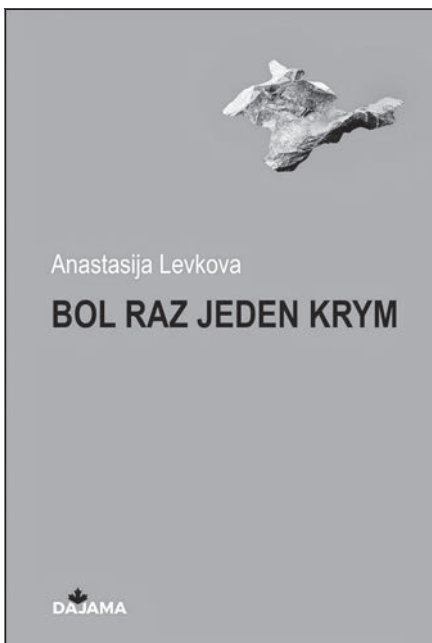
Стаття 135. Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Але фейки навколо Криму починають розвіювати серйозні українські видання. Серед таких і роман **«За Перекопом є земля»** української письменниці, культурологині, редакторки, журналістки, засновниці багатьох літературних проектів, членкині українського ПЕН-клубу **Анастасії Левкової**.

Робота над книжкою тривала з 2012 року. Авторка взяла близько 200 інтерв'ю з більше ніж 50 кримчанами. Деталі їхніх розповідей стали частиною роману «За Перекопом є земля». Цей роман не тільки про духовне піднесення та позачасове, а й про цілком реальне, про те, з чим усім нам свого часу довелося зіштовхнутися. «За Перекопом є земля» про національну свідомість; усвідомлення власної ідентичності та того, з ким ми ділимо цю ідентичність. Роман «За Перекопом є земля» покликаний говорити про те, про що всі звикли мовчати.

Дуже вдалим видавничим почином словацького видавництва «DAJAMA» був випуск цього роману словацькою мовою під назвою **«Bol raz jeden Krym»** у перекладі Ондreja Губінського.

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен...

(Чи було колись, чи не було...)

1

Аліє, Альона і я. З наших імен, написаних у рядок або стовпчик, можна читати історію Криму – чи принаймні один з її розділів. Утім, поверховий погляд на ці три імені точно помилиться. Альона, з її російським іменем, – українка. Я, з моїм українським іменем, була росіянку. І ця омана в іменах робить картину ще опуклішою та виразнішою.

Проте спочатку були Аліє і я. Аліє – єдина у нашій дитсадковій групі кримська татарка. У п'ять років вона не вміла російської – ще не мала нагоди її навчитися. Чи потерпала вона від цього серед двадцяти восьми російськомовних дітей?

На той час деякі з нас іще взагалі погано говорили. Вона ж своєю мовою просто шпарила. Ставала перед групою, закладала руки за спину і щось розповідала. Підходила до кожного й говорила, наче наставниця. Коли вихователька показувала малюнок місяця й російською запитувала: «Діти, що це?», уся «слов'янська» група з однією кримською татаркою Аліє відповідала: «Ай!»¹.

Аліє було легше навчити кримськотатарської нас, ніж самій навчитись російської.

Вечорами, коли батько чи бабуся приходили її забирати, не домовившись точно з мамою, хто сьогодні, я відповідала: «Оны энди анасы алды», мовляв, її вже забрала мама.

Чому ми стали майже-сестрами? Мабуть, тому, що я ще змалку була беручка до мов. Місяців через два я шпарила мовою Аліє не гірше за неї саму.

Напевно, завдяки цьому я змогла так часто бувати у їхньому домі. Адже до чужих, не-киримли, тут ставились насторожено, з недовірою. Хоча цю недовіру маленька я відчувала хіба що від Аніфе-біта². Прабабусі, що правила тут парадом аж до своєї смерті.

* * *

Вони повернулись у Крим не на початку 1990-х і навіть не в кінці 1980-х, як більшість. І не з Узбекистану, а з кубанського Новоросійська. Депортовані були, звичайно, в Середню Азію, але верталися поступово: відколи стало можливо виїздити з місць заслання, вони кожні кілька років змінювали місце мешкання – далі й далі на захід.

¹ Ай, ау (кр. тат.) – Місяць.

Тут і далі примітки авторки. Кримськотатарські слова і фрази у тексті подані кирилицею, в примітках – кирилицею, репресивно запровадженою для цієї мови у 1938 році, і латиницею, запровадженою одразу після арабіці, 1928 року, до якої кримські татари намагалися повернутись у 1990-х. Сьогодні більшість кр. тат. авторів і видань послуговуються кирилицею, бо вона звичніша, меншість – латиницею, вона краще відповідає звуковим особливостям кр. тат. мови. Якщо в цьому тексті є одразу переклад-пояснення-заввичай для фраз, іноді для слів, – то примітку внизу не виношу. Поняття родинної приналежності (бабуся, дідусь, старша сестра тощо) або звертання на позначення статусу (ага, оджа) подаю в тексті в українській транслітерації з наголосом.

² Бита, біта (кр. тат.) – один з варіантів називання бабусі в кримських татар, більш характерний для степових і передгірних регіонів півострова.

У 1968-му дідусь, син Аніфе-біта, вперше прибув із друзями до Криму. Пробували влаштуватися на роботу, але за тиждень їх арештували й вислали в Узбекистан. Вони поверталися знову – і знов те саме. Згодом приїхала Аніфе-біта з невісткою і немовлям-онучкою. І знову довелось повернутися в Новоросійськ, бо по всьому Криму не знайшлося будинків на продаж. Мрії про те, щоб оселитися в будинку в Бахчисараї, де вони жили до війни і який будував прабабусин свекор, слід було облишити. Вони облишили. Про те, щоб купити будинок за ціну, відповідну проданому в Новоросійську, можна було лишень молитися. Вони молилися. Як і про те, щоб їм дали тутешнє місце прописки. Серед кримських татар, які приїхали в Крим на зламі 1960-х – 1970-х, було звично після молитви на дува³ благати Всевишнього, щоб дозволив лишитися у Криму, щоб дали прописку, щоб була робота... А улюблена рольова гра дітей була – «у паспортний стіл».

Їм продали будинок у середині сімдесятих, у селі Красноперекіпського району. Процедура купівлі-продажу відбулась одразу після оглядин, роздуми не були тривалими ні в Алімових, ні у власника будинку. Він продав його – і за два тижні виїхав: не тільки з Криму, а і з Радянського Союзу. Його бабуся була єврейка, він скористався цим, щоб утекти у вільний світ – хай навіть під загрозу війни.

Про все це, звичайно, я довідалася пізніше – від мами Аліє, тьоті Айше, якогось із вечорів, коли, сидячи в них за столом на веранді, загортала фарш у виноградне листя для сарми⁴.

Аніфе-біта була недовірлива, проте смілива. У той час, після повернення, в них постійно ошивалися «чоловіки у костюмах», або, простіше, «костюми», які «перевіряли лічильник». «Здрастуйте! Покажіть лічильник». Жінки вели їх у хату, підводили до лічильника, шепотіли дітям, щоб покликали тата, бабі⁵. Приходив баба, починались питання, попередження і погрози. Це був ритуал: спершу мав вийти бабі як глава вогнища, згодом долучалась Аніфе-біта (ось хто був тут главою насправді), яка, через свою вдачу, не могла ні ховатись у кімнаті, ані мовчати. Якби не її вдача, хтозна, чи вони могли б тут лишитись. Звісно, їм іще й просто пощастило, адже більшість кримських татар, які поверталися на батьківщину до кінця 1980-х, висилали назад, декому перед тим розваливши дома бульдозерами.

Якось один із чоловіків у костюмі, щоправда, бритоголовий, прибув «перевірити лічильник». До нього вийшов баба, здивовано глянув – і вони обидва розреготались. Гість був – Роллан Кадиев, учений-фізик, один із провідників національного руху, давній друг сім'ї, котрий, як можна збагнути, не цурався чорного гумору. Власне кажучи, ніхто з них його не цурався, інакше б вони не вижили. «Прибери, бо «костюми» прийдуть – буде незручно за безлад», – жартували поміж собою.

Усі ці роки аж до кінця 1980-х вони не мали прописки. І офіційної праці, звісно, також. Вони вирощували в теплицях огірки й помідори, даючи їх на продаж у курортні містечка. Для Аніфе-біта, що виросла в місті неподалік

³ Дува / дуа, duva / dua (кр. тат.) – ісламська молитва, а також у кримських татар спільний молебєн, на який прийнято збиратися з нагоди важливих родинних подій: певні весільні обряди, після народження дитини, на похорон, перед початком великої справи тощо.

⁴ Страва, подібна до голубців. Фарш із м'яса, цибулі та рису завертають у капустяний або виноградний лист.

⁵ Баба, baba (кр. тат.) – батько.

Хансарая, це не була омріяна праця, але за депортації вона ще й не таке пережила.

Лише 1988-го, разом із родичами, що саме повернулися з Узбекистану, вони змогли купити старий вірменський дім на два входи в Бахчисарай, у Старому місті, через дорогу від Ханського палацу. Чи можна було про таке мріяти у 50-х, у 60-х, у 70-х?

На вихідних і літніми вечорами я товклась у дворі Алімових і – за прізвиськом батька моєї подружки – Меметових разом з Аліє та іншими дітьми, їхніми родичами. Родичів було багато, у цьому домі на два входи вони заледве поміщалися, й частина з них, як я довідалась через десять років, таборувала на плато в наметовому містечку, в майбутньому 6-му мікрорайоні, разом із сотнями інших мітингувальників. Сюди, на Пушкіна, вони приходили вряди-годи, щоб помитися. Вони мусили бути в наметах на плато, а не тут, інакше б їм сказали: ви маєте де жити, тоді навіщо вам земля?

Хтось таборував на плато, хтось будувався тут, а хтось няньчив дітей. Щоправда, кількох усе ж віддали у садок, щоб бодай якусь часину вони не плуталась під ногами. Із садка, однак, приходило більше дітей, ніж ішло туди: іноді Аліє поверталась додому зі мною.

Мої батьки не те щоб це захочували, але були надто зайняті власними батьками, які тоді часто хворіли. Якраз у той час померла батькова мама, і він їздив у Пермську область на її похорон, а мамині по черзі лежали то в лікарні, то в госпіталі. Мама бігала і їздила до них вечорами після роботи й уже після того забирала мене додому. Тато ж до ночі засиджувався на роботі – він був начальником відділу славетного бахчисарайського цементного заводу, який на той час перереєстрували і з розпадом совка слід було шукати нові місця збуту.

Мама дякувала Меметовим, але їй не подобався запах чибереків⁶, який – їй здавалося – линув із їхнього двору, по дорозі додому вона нарікала, що моє волосся пропахло ними. Насправді чибереки там готували не так уже й часто – у вихідні, на свята, – бо м'ясо на них потрібне було найсвіжіше, а саме таке не завжди випадало знайти. І те, що мама називала чебуреками, насправді зазвичай було янтиками⁷. Я любила і чибереки, і янтик, і татараш⁸, і кобете⁹ – в цій родині завжди були якісь смачні страви, підлітком я зрозуміла, чому навіть у ті роки їхні столи були заставлені їжею, – за цим стежила бабуся, Ділярабуканá¹⁰, невістка бігá, що виросла в сиротинці та все дитинство голодувала, – вона могла відмовити собі в усьому, але не в їжі для себе та рідних.

Чи була я своєю в їхньому домі?

Пам'ятаю наші ігри в резиночки, в скакалки у дворі, хтось перечіплявся, падав, розбивав коліна, плакав, часом це була я. Аліє казала: «Айды, айса агъла, текяран» (Ну, поплач трохи), я плакала, вона мене обіймала й казала,

⁶ Таке написання цієї борошняно-м'ясної страви більш відповідне до кр. тат. звучання слова, ніж звичне «чебурек».

⁷ Страва, подібна на чебурек, тільки смажиться на сухій пательні, без олії.

⁸ Страва, схожа на маленькі пельмені.

⁹ М'ясний пиріг. Тісто – листкове, у начинці, окрім м'яса, – картопля й цибуля.

¹⁰ Букана, букапа (кр. тат.) – інший варіант називання бабусі, більш поширений у субетносі ялибойлю (південнобережних кримських татар).

що розуміє мене, що людям буває боляче, сумно, страшно, що нічого поганого в цьому немає, не треба цього соромитись, – звичайно, у цьому вона копіювала свою маму. Перед тим тьотя Айше точно так само могла обіймати Аліє у сльозах, допитуватись, чи їй сумно, чи страшно, а якось я бачила, що хтось із двоюрідних братів Аліє істерично кричав, тьотя Айше тримала його, обхопивши рукою, дивилась на нього, кивала, аж поки він не заспокоївся, тоді поцілувала у маківку й він знову пішов бавитися з дітьми.

Пам'ятаю, як неголені чоловіки мурували хату, як тьотя Айше наливала хошаф¹¹, як хтось із чоловіків запитував: *«Бу кимнинъ къзычыгы?»* (Чия це дівчинка?). *«Къзакъ баласы¹²»*, – трохи зневажливо відповідала Аніфе-біта, тоді я не знала, що означають ці слова, але від них мурашки бігли мені по спині, кортіло сховатись, а краще кудись утекти, але тікати отак-от відразу було якось ніяково, я розуміла: слід почекати. Ми далі бавилися в резиночки, тільки я вже була не така завзята і безтурботна, і від хошафу відмовлялася, уважна Аліє цікавилась: *«Санъа не олды? Сен бир шейге къасеветленесинъ? Бир шейден къоркъасынъ?»* (Що сталося? Тобі сумно? Страшно?), і я починала плакати – і від суму, і від страху.

«Къзакъ баласы?» – здивовано перепитував чоловік. – *«Я о базлер киби лаф эте де! Эм де бет съмадан бизимкилерге бенъзей...»* (Вона ж говорить по-нашому. І зовнішність теж...). – *«Руслар да чешит тюрлю ола»* (В росіян різна зовнішність), – відповідала прабабуся. – *«Тильна асе балалар нек тез огрене»* (А мов діти швидко вчаться). Чоловік казав: *«Бизимкилер оларнынъ талани нек тез огренелер. Бунынъ машалласы бар. Бельки, адам олур»* (Наші швидше вчаться їхньої, ця молодець, із неї будуть люди). – *«Бакъарыкъ»* (Подивимось), – туманно відповідала недовірлива й обережна біта.

Я справді її боялася. Перед нею я маліла, мені здавалося, я чимось завинила й вона дивиться на мене осудливо або вичікувально, наче ще не прийняла рішення щодо мене. Ділярабуканá, бабуся, – відносно молода жінка, я й не розуміла одразу, що вона бабуся, бо моя була значно старша, – і анашка¹³, мама Аліє, а для мене – тьотя Айше, ставилися до мене інакше. Буканá була майже непомітна, мама завжди приязна, дуже уважна. Бабáшка¹⁴ – тато Аліє дядя Бекір, – проходячи біля нас, гладив нам маківки – то мою, то Аліє, то обома долонями – двох відразу: *«Насылсынъыз, дюльберлер?»* (Як справи, красуні?). Мені дуже кортіло лишитися тут надовше, ця суміш страху перед Аніфе-біта і любові до Аліє і тьоті Айше, постійний рух у дворі, постійна зміна емоцій – то сміх, то плач – і те, що все це дозволено виявляти й мені, наче магнітом вабили мене до Меметових, але я не знала, чи біта дозволить мені лишитися.

У них і навколо них завжди щось будувалося. Завжди снували якісь чоловіки біля цементу, мішали вапно, мурували. Вже підлітком я почула приказку *«Вийти заміж за татарина – все життя жити на будові»*.

Прабабуся вирішила не пускати життя онуків і правнуків на самоплин і брала у ньому активну участь. У домі було заборонено вживати більше кількох слів підряд російською: *«Русчалаф этме!»* (Не говори російською!) – раз по раз лунало від Аніфебіта, коли зяті чи невістки, чи далекі родичі, що приїздили

¹¹ Напій, що готують із сухофруктів.

¹² Къзакъ баласы, qazaq balasi (кр. тат.) – зневажлива назва дітей-росіян.

¹³ Мамуся. Від aná, aná (кр. тат.) – мама. Поєднання в іменах і родинних звертаннях кр. тат. коренів та димінутивних рос. суфіксів є ненормативним, але дуже поширеним – такий собі кр. тат.-рос. суржик.

¹⁴ Татусь. Від баба, babá – див. пояснення до попередньої примітки.

на кілька годин порадитися про щось чи на кілька днів – перебути, бралися говорити звичною для них мовою.

Біта співала кримськотатарських пісень і розповідала казки, передплачувала журнали «Йылдыз¹⁵» – по кілька однакових примірників (раптом хтось із родичів забув передплатити?) і спонукала всіх членів сім'ї, зокрема долучених невісток і онуків-зятів, їх читати. Вона часто розповідала про сюрюнюлік¹⁶, депортацію, але цього я не пам'ятаю, це вже потім мені казали тьотя Айше й Аліє. Що пам'ятаю – це колискові, які співала тьотя Айше молодшим си-нам-близнюкам і на котрих, як я потім довідалася, сама виросла, – насправді це були не колискові, а «Урал-дагъы» і «Дертли къавал¹⁷» – пісні зі страшними словами, «хай згорить Урал, перетвориться на попіл, і осайнуть ті, хто вислав нас із Криму» – мені завжди пробігав мороз між лопатками, коли я це чула, проте здавалося, це щось украй важливе і сперечатися з цим не можна.

Часом Аніфе-біта брала зі столу старезну книжку і, розгойдуючись уліво-вліво, читала. Вона народилася на початку століття, володіла арабицею і могла читати Коран. Цей Коран був дуже старий, великий, важкий і неймовірно красивий, з візерунками, такі красиві книжки я бачила потім лише тому, що працювала в етнографічному музеї.

Коли діти занадто вже галасували й заважали дорослим, біта кликала їх до хати, в кімнату, де з вікон виднівся Хансарай, садовила довкола себе і, поки Діляра-буканан з дідусем у дворі крутили бетономішалку, а інші чоловіки мурували, тьотя Айше з немовлятами на руках, Аліє, інші діти з цієї родини і я сідали поряд із прабабусею і слухали її розповіді. Це точно були казки, і починались вони незмінно: «*Бир заманда бар жен, бар заманда ёкъэкен...*» (Чи було колись, чи не було...). Ми всі слухали, пороззявлявши роти, я не все розуміла, слова зливалися в суцільний речитатив, але репліки персонажів Аніфе-біта ніби виспівувала. Мій розум, точніш, уява, вихоплювали з цієї казки-пісні: «*Кете-кете, алты ай, бир кузь кете... Тизден чамур, лякин тобукъларына тоз къонмай. Айланъп бакъса, ине бою къадар ёл кете!*» (їдуть, їдуть, шість місяців і ще одну осінь їдуть... По коліна в болоті, а на ступнях – ні порошинки. Озирались назад – і побачили, що проїхали шлях завдовжки з голку). Діти дивилися зачаровано, тьотя Айше гмикала, а я, слухаючи це все, знала, що сама потрапила в казку, тільки одне питання мені кололо у серці, мов скалка, хоча сформулювала я його вже пізніше: чи це заслужено? Адже я тут не мала б бути, я прийшла сюди попід стінкою, бічними стежками, і Аніфе-біта ще остаточно не вирішила, чи можна мені лишитись. Вона уявлялася суворою, але справедливою суддею, яку і боїшся, і поважаєш, і хочеться підсунутися ближче, і хочеться коло неї бути, і слухати її, і робити як вона скаже...

В нас у сім'ї ніхто ніколи не розповідав казок уголос. І аж так людно в одній кімнаті ми ніколи не збиралися.

Біта співала і говорила, діти з тьотею Айше сиділи навколо і слухали. Якось за цим заняттям нас застала моя мама. Вона прийшла забрати мене додому, бо в гості до нас навідалися дідусь і бабуся.

¹⁵ Йылдыз, yildiz (кр. тат.) – зірка.

¹⁶ Сюрюнюлік, sürgünlik (кр. тат.) – насильницьке переселення.

¹⁷ Пісні «Урал-дагъы» (Гори Уралу) та «Дертли къавал» (Тужлива сопілка) пов'язані періодом колективізації, коли розкуркулених кримських татар виселяли на Урал. Після депортації 1944 року пісні знов набули актуальності.

Усю дорогу додому мама міцно тримала мене за руку й мовчала. Уже коли ми звернули на нашу вулицю, вона запитала: «Що розповідала бабуся Аліє?» – «Це прабабуся», – відповіла я й ображено закусила губу. На цьому розмову було закінчено. Можливо, мама подумала, що біта вчить нас мусульманських молитов. Здається, вона не зізналася ні своїм батькам, ні татові, яку картину побачила в домі моєї подруги, де я проводила добру третину днів того літа. Може, навіть не розповіла їм, що я дружу «з татаркою».

Дідусь, бабуся і тато не знали, що я вмію кримськотатарської. їм би це просто в голові не вклалось. Мама, як виявилось через багато років, про це здогадувалась. Інстинктивно я розуміла: все те, чого навчила мене Аліє чи її родичі, батькам переповідати не можна – вони цього не схвалять. У ті кілька разів, коли Аліє приходила до нас додому й чекала мене на порозі, не заходячи углиб хати, ми завжди, не змовляючись, говорили з нею російською, перекидаючись короткими фразами, на які була тоді спроможна Аліє, і мені кров застигала в жилах, коли я уявляла, що ось зараз моя подружка може сказати бодай слово своєю мовою. Здавалося, це стало б катастрофою. Соромно було попереджати про це Аліє, соромно й страшно було перед батьками за те, що може трапитись.

Саме це ніколи не трапилося. Трапилось те, що мама застала мене за колективним слуханням кримськотатарського фольклору.

Після цього мої візити до Меметових припинились на дев'ять років. Хтозна, може, якби не це, то рано чи пізно Аніфе-біта дізналась би більше про мою родину – і сама не захотіла б мене там бачити? Був кінець серпня напередодні нашого з Аліє першого класу. Ми потрапили в різні школи, і відтепер, лишаючись на самоті, я уявляла, що знову до них приходжу, що ми з подружкою граємося в резиночки, обіймаємось, я п'ю хошаф, їм янтики та міряю кроками фундамент будинку, який зводять численні дядьки й діди Аліє.

Ми відновили стосунки вже підлітками, коли перетнулись у дебатному клубі. Коли я побувала в їхньому – новому – домі по тривалій перерві, то вже, крім російської, говорила українською та англійською, мало що пам'ятала з кримськотатарської, а недовірливої мудрої біта вже не було.

2

А проте в дитинстві траплялися й інші світлі моменти, окрім часу, проведеного в Меметових.

Два літа до того, мені чотири роки, я в бабусі та дідуся, дідусь переступає поріг квартири й запитує: «А хто в нас тут маленька дівчинка?». Визираю з-за дверей. «Я зустрів по дорозі зайчика, він передав гостинець. Я забрав його, та ось забув, де він. Пошукаємо разом?». Я соромлюся, від сорому задираю платтячко. Дідусь дозволяє вивернути собі кишені, включно з нагрудними, – для цього піднімає мене на руки. Потім знов опускає, ми зазираємо в його сумку, чоботи, й нарешті невідь-звідки дідусь дістає маленьку щіточку «для волосся принцеси», тобто для мого волосся.

Або ще. Кожного року на 1 травня мама шила нам нові літні сукні, зав'язувала мені на маківці бант, а пасма знизу накручувала на плойку. Ми підходили до райпо¹⁸, де, я знала, всередині ростуть гібіскуси і в басейні пла-

¹⁸ Тут – адміністративна будівля. Скором, від рос. «районное потребительское общество» (укр. «райспоживспілка») – районне об'єднання підприємств і організацій споживчої кооперації.

вають рибки. Я просила маму зайти в райпо подивитись на рибок. Тато нас підганяв, казав, що немає часу, що вже треба ставати в колони, бо ось-ось почнеться хода. Це був єдиний сумний момент за весь день, далі мало бути лише щастя. Підходили мамині й татові колеги, віталися, казали, що я дуже виросла. Тато садовив мене собі на плечі, я височіла над усіма, як королева, і так починалася хода до площі Леніна.

2 травня ми їхали в ліс на *майовку*. Батьки та їхні колеги розташовувались на галявині, і дядя Рустем, чоловік маминої співробітниці, готував плов. Пам'ятаю, як жовкне, а потім коричневішає й морщиться верхня сорочка цибулі на гарячій олії в казанку, як шкварчить баранина, з рожевої перетворюючись на сіру й далі коричневу, як мама і тато Ніна, Рустемова жінка, нарізають моркву. Пам'ятаю, як дядя Рустем викладає по колу нечищені головки часнику, як сипаються запашні приправи і як ми, діти, щоп'ять хвилини підбігаємо, аби запитати, коли вже буде готовий плов.

На той час дядя Рустем був єдиний кримський татарин серед батьківських приятелів. Коли я вчилася у п'ятому класі, дядя Рустем повівся. Пам'ятаю татове обурення, він заявив: «Ці татари навіть померти нормально не можуть». І, мабуть, бажаючи сказати бодай одне добре слово про покійного, додав, що ніхто з нас не вміє приготувати такий смачний плов, що ж ми тепер, мовляв, робитимемо на *майовках*.

Тато міцно дружив з дідусем, своїм тестем, – у ранньому дитинстві я думала, що бабуся – це мамина мама, а дідусь – татів тато. Потім виявилось, що його власний батько загинув через виробничу травму, коли тато був ще підлітком. Тато потрапив до Криму солдатом. «Я побачив Крим – і зрозумів, що досі не жив; зустрів Анну – і осягнув, що це моя доля; познайомився з тестем – і збагнув, що надбав другого батька», – казав він часом на родинних застіллях пафосною російською, вставляючи недоречні слова, – тато не відчував мови так, як ми з мамою.

У нашої вітальні на чільній стіні висіли фотографії дідуса і бабусі з тих часів, коли вони щойно поселилися у Криму, трохи нижче – весільне фото мами й тата, ще нижче – моє, першокласницьке. Тато часто ставив дідуса за приклад, мовляв, який він сильний духом, чесний, порядний, яких висот досяг! Він казав, я маю пишатися тим, що є нащадком такої людини. Уже підлітком, коли дідуся і бабусі кілька років як не було, у мене промайнула думка: а може, тато одружився не так із мамою, як з дідусем? Хоча ні – заперечила собі зразу, згадуючи, як батьки добре ладнають, як тато організовує мамі відпочинок та зручний побут. І, зрештою, маму він теж часто ставив мені за приклад: мама гарно сміється, мама працююча, мама струнка.

«Тримай спину рівно, – серед тиші казав мені тато, і я здригалася від його раптового голосу. – Подивись, як мама рівно тримає спинку». Я випростувалася, та за хвилю знову сутулилась. У цьому будинку з товстими стінами, з маленькою кухнею, проте великими кімнатами й великою верандою, зі сходами донизу, з виімкою у сходах, де, як переказувала сімейна легенда, був колись скарб, а тепер стояло мило, бо поряд висів дроворий умивальник, серед різних сортів винограду – ізабели, кишмишу, дамських пальчиків, – серед куців помідорів, кабачків, патисонів, серед троянд і півоній, нарцисів і гіацинтів, біля колонки у центрі городу, до якої ми влітку приєднували шланг і поливали рослини, – серед усього цього я, маленька, почувалася зайвою. Третьою зайвою.

Тамара ДУДА

Тамара Анатоліївна Дуда, псевдонім **Тамара Горіха Зерня** (5 січня 1976, Київ) – українська письменниця, перекладачка та волонтерка. Лауреатка Національної премії України імені Тараса Шевченка 2022 року. Авторка роману «Доця» (2019), відзначеного як книга року ВВСЯІ Тамара Дуда відома своєю волонтерською діяльністю.

Народилася в Києві. 1992 року закінчила Український гуманітарний ліцей. 1993 року вступила до Інституту журналістики Київського університету, захистила диплом 1998 року. З 2003-го до 2005-го навчалася в Київському міжнародному університеті. Понад 20 років перекладає економічні тексти з англійської.

«Доця» – перший роман письменниці. Він вийшов у видавництві «Білка» українською та англійською мовами. Події в книзі відбуваються 2014 року під час російсько-української війни на сході України. Заплановано екранізувати роман.

Словацьке видавництво «DAJAMA» видало роман «Доця» у перекладі Вероніки Голдніякової під назвою «Dcéřka».

Доця

(Уривок з роману)

INTRO

У холодильнику зяла діра. Нерівні краї загорнулися, і промінь ліхтарика вихоплював осколок, що припаявся до стінки. Під ногами рипіло бите скло, згори лилася вода, а замість кухонного куточка громадилися арматура і шматки бетону.

Здається, мені нема де жити, – дякую, кеп! – І нема що їсти, бо наш стратегічний запас згорів із холодильником.

Власне, цей епізод міг стати відправною точкою історії, як і будь-яка з низки подій, що йому передували, сплітаючись у бездоганний причинно-наслідковий ланцюг, де жодну ланку неможливо ні викреслити, ні оминати. Але для мене, як і для всіх нас, важливіший не початок, а кінець. А кінець полягає в тому, що я жива.

Я б поховала це в собі, правда. Якби не думка, що десь в Антверпені (чудова назва, люблю, як вона перекочується на язичі тугеньким яблужком) або у Мадриді, або, скажімо, у Києві чи Вінниці, живе така сама тридцятилітня жінка. І, може, у неї теж нема ні сім'ї, ні дітей. Вона затримується допізна на роботі, паяє свої вітражі, малює, пече хліб чи розв'язує контрольні з учнями. Або геть нічого не робить, а отримує роялті (іще одне чудесне слово). Вона сьогодніні скачала з Інтернету рецепт шоколадного торта. І стоїть над помадкою, помішує какао з маслом, не знаючи, що її усталений затишний світ розлетівся на друзки.

Це як радіація. Ти її не бачиш, не відчуваєш на смак, тільки в повітрі витає прозоре, і тобі краще випити йоду або тікати, доки не пізно.

Я б запитала свою невідому подругу з Антверпена – слухай, а тобі є куди тікати? Подивися уважно і подумай, де твої гроші та документи, де сумка з найціннішими речами, яку ти зможеш винести на собі. Серед найцінніших речей має бути сухпай і дві банки тушонки, аптечка з налбуфіном, ліхтар із запасом батарейок, хороший ніж і зміна білизни. Запиши контакти людей, у яких ти зможеш пожити, і намалюй стежки, якими будеш виходити.

Якщо ж раптом ти захочеш залишитися, з різних причин, але переважно через власну наївність, якщо ти не наважишся покинути свою майстерню, пожалієш собаку чи сусідку – зрештою, у тебе може бути сотня причин залишитися, – то тобі доведеться змінитися. Щоб вижити, тобі доведеться померти. Ось дім твій згорів. Згоріла машина, колекція фарфорових дзвіночків і бібліотека. Цього всього нема, ясно? Як і деяких частин тіла, до речі. Подумай, як тобі жити без руки, ноги або з відрізаним вухом. Прийми згвалтування, як і будь-яку іншу наругу, абстрагуйся.

Тренуйся і будь пильною. Щоб вижити, ти їстимеш землю. І годуватимеш землю.

КРИШТАЛЬ БІЛЕ НА БІЛОМУ

Я себе пам'ятаю з дев'ятирічного віку. Все що було до – terra incognita, чиста дошка, не відгукується ні спогадами, ні образами.

Десь у білому мареві залишилася мама. Мама ж мусила бути, правда? Але в нашому домі про неї не говорили. На всі питання тато відмовчувався, тільки раз прохопився, що звали її Марія, і що вона померла молодою. Так це чи ні, тепер уже не перевіриш.

Напевно, я таки схожа на маму, тому що батько був невисоким, опецькуватим, із помітним черевцем і ранніми залисинами. Я ж не стільки росла, скільки видовжувалася в усіх напрямках. У мене було задовгим усе – ступні, пальці (дитиною перераховувала фаланги, все здавалося, одна зайва), лікті, вуха, волосся.

На худенькому личку домінував аристократично загострений дзьоб, відволікаючи увагу від надміру тонких, безкровних вуст. Зі своєю комплекцією я могла б надихати Пікассо, але це слабка втіха для дівчини, яка вдягнула ліфчика останньою в класі, і то нульовий розмір.

Додайте, що я жила читанням, ковтаючи книги на ходу, на перервах, уночі під ковдрою і на уроках під партою. Поглинала друковане слово, як сарана, мені було байдуже, що саме читати. Зависала над газетним кульочком із насінням або могла зачитатися рекламним буклетом. З однаковим інтересом штудіювала томи російських класиків та новітні любовні романи.

І, на довершення, я любила фізику. Годинами затемнювала кімнату, затикаючи кожну шпарину, щоб отримати власну камеру-обскуру. Без кінця експериментувала з лінзами, потім захопилася струмом. Інші дівчата мріяли про наречених, лімузини і курорти, а я ж уявляла себе електриком. Мене заворожувала лаконічна краса схем, я в задумі механічно креслила розводки; деякі з них були парадоксально абсурдними, але гумор особливо хитрого контуру не було кому оцінити.

Та й кому б похвалилася? Звичайно, я не користувалася популярністю у наших Дубровицях. По-моєму, у містечку ніхто не згадає, як мене звали насправді. Для всіх, включно з учителями і сусідами, я була «Ельфом». Дурне дитяче назвисько, яке взялося невідь-звідки – сумніваюся, що батько сам придумав, він звертався до мене «ану ходи сюди» – приліпилося, як жуйка до волосся. Хотілось би вірити, що поза очі мене називали якимось інакше, але будьмо реалістами: поза очі про мене взагалі не згадували.

Коня кують, а жаба лапу простягає – це про мене і про наших бурштинових королів. Я не мала і крихти їхньої козирної грації, стилю і шик, який вбирається з молоком матері та живиться великими грошима. Я жодного разу не підкурила від купюри – тобто взагалі не курила, не розбила не те що машини, а навіть банального ровера. У мене не було шансів красиво відшити залицяльника, бо за сімнадцять років до мене ніхто не спробував залицятися.

Розмірковуючи над майбутнім, я дійшла невтішного висновку, що тут мені не світить. Місто, яке жило бурштиновим промислом і довкола промислу, просто не мало застосування для дівчини, яку не видно за державою лопати. Якби ж то за мною давали придане, хоч землю, хоч щось! Та ми були бідними і драними, як церковні миші – а як інакше, коли старий Місько, тобто мій батько, тверезим являвся тільки раз на рік, на страсну п'ятницю, витримуючи через це воістину пекельні муки.

Тому уявіть моє здивування, коли повернувшись додому з атестатом у руках (на випускний я не ходила – у чому та за які гроші?), я застала тата тихим, печальним і гм, прямостоячим.

– Доню, ходи-но сюди, маю розмову.

– Що таке? Нас виселяють?!

Як виявилось, і так, і ні. В одному зі своїх алкогольних снів батько отримав просвітлення. Він уздрів ангела, який зійшов у сяйві білосніжних риз; божественний голос назвав його лайдаком і гімном; божественна рука надавала ляпасів, а божественна нога приклалася нижче спини. Так далі жити не можна, – ясно побачив Михайло Павлович, – і розвинув просто паранормальну активність.

За тиждень батько продав нашу квартиру, виправив польську візу та замовив квиток на бусік до Перемишля. Попереду його чекала доля трудового мігранта в Польщі або навіть на німцях, якщо пощастить, і тому, доню, допоможи зібрати сумки.

– Тату, а як же я?

– Що «ти»?

– Я, де я житиму.

– У Донецьку, у баби.

Отак на сімнадцятому році життя я дізналася, що в мене є баба. Про існування Донецька я знала з газет.

Якщо ти ніколи не їздила залізницею, то фірмовий потяг «Донбас» – не найкращий вибір, щоб почати знайомство із цим видом транспорту. Але варіантів у мене не було, і вже за два дні я стояла на пероні, притискаючи до грудей пакет із одягом, валізу книжок та клітку з двома кролями ангорської породи. Кролів у останній момент принесла сусідка.

Кріль – не кінь, тварина тиха й сумирна. Я влаштувала клітку на багажній полиці, за матрацами, і забула за них. Тим більше, мені було про що подумати.

Зі скупих татових слів я зрозуміла, що його маму (а мою бабу) звали Ольга Іванівна, і що вони не бачилися рівно десять років. Що він колись пішов із дому з паспортом у кишені, і волів би туди не повертатися, якби не крайня потреба. Крайня потреба – в моїй особі – посприяла формальному возз'єднанню родини, і після недовгих переговорів мене погодилися прийняти на тимчасове проживання.

Жити ми мали в Київському районі Донецька, на вулиці Благовіщенській. Слово за слово, і я переповіла свою історію попутникам – парі пенсіонерів та стриженому дядькові у шкірянці. На цьому місці старі перезирнулися і перепитали адресу. «Кушай, деточка», – зітхнула жінка і передала мені помідор та половину курки. А чоловік у шкірянці помовчав і раптом ні з того, ні з сього розказав, як по молодості убив в'єтнамця на базарі.

Я з усіх сил намагалася вловити романтику подорожі, про яку так багато читала. Дослухалася до стукоту коліс, які іншим авторам навівали щось зловісне або обнадійливе, а у мене вселяли тільки сумніви щодо надійності конструкції. Вагон скрипів занадто сильно, полиці хилилися занадто круто, підлогою качалася порожня пляшка з-під пива, вологі простирадла смерділи потом і цвіллю.

Вранці ми прокинулися від хрумкотіння. На столі сидів криль і доїдав курячий кістяк. Порожня клітка світила вибитими ґратами, слідів другого кроля не було.

Такою і побачила мене баба Оля – брудною, розтріпаною, з подряпаними руками і збитими колінами. Ми з провідником обшукали кожен сантиметр у цьому вагоні, просвітили всі полиці, чемодани, закапелки й туалети. Ми простукали оббивку і підняли кожного пасажира. Клята звірина як у воду канула, і я схилиюся до думки, що ті такі спустили в унітаз.

– Ну що буває, – зітхнула Ольга Іванівна. – Твій батько мав би знати, тварини в нас не приживаються. Крім мишей, звичайно. Ходімо додому.

Так у нас і повелося.

Новим домом для мене стала «хрущовка» на три під'їзди, пропахла сечєю, котами і котлетами. Моя кімната виходила вікнами на училище, і я щоранку спостерігала, як студенти докурюють перед парами. Бабусина спальня дивилася на приватний сектор, хоча це поняття було умовним. Пам'ятаю, як мене вразило, що Донецьк виявився однопверховим і дуже містечковим, приватний сектор тут скрізь. Я довго звикала до височенних парканів, до маленьких шиферних дашків, до буйних бур'янів біля кожного подвір'я, до загальної занедбаності. Все, що можна було підв'язати дротиком, тут бовталосся на дротику. Все латане-перелатане, на підгнилих стовпах і притрушене чорним пилом.

Вугільний пил був повсюди. Цвіт на деревах швидко жух і обсіпався. Перший сніг лежав білим і блискучим годину-дві. Нові черевики лишалися чистими до першого виходу. Та і кожен вихід на вулицю перетворювався на випробування, на боротьбу з пилом, грязюкою і суховієм. У мене виробилася звичка не ходити, а перебігати підтупцем від стіни до стіни. Не піднімати голову, не дивитися в очі, не привертати уваги.

У перший тиждень я влаштувалася на роботу, касиром у супермаркет. За кілька місяців мене підвищили до адміністратора, а ще за рік я стала старшим продавцем. Не могу сказати, що ми розкошували, але бабиної пенсії та моєї зарплати вистачало на їжу та комуналку і ще дещо відкладали на чорний день.

Жили ми непогано, аби не гірше, день минув – і добре. Оглядаючись назад, я вдячна долі за цю кількарічну паузу, яка дозволила підрости й окріпнути, прийняти реалії Донбасу.

Реалії наздогнали нас о третій ночі 18 листопада 2007 року. Я пам'ятаю той вечір. Ми з бабунею засиділися, вона за серіалом, я за книгою, тулячись до єдиного справного нагрівача. Уже була глупа ніч, коли тишу за віком підірвав звук сирени. Гудок був такий сильний, що завібрували стіни. Ми вискочили з ліжок і побігли на вулицю. У світлі ліхтаря я бачила біле воскове обличчя баби, у неї тремтіли руки.

– Доця, біда.

Це була біда. На кілометровій глибині шахти Засядька стався вибух. На той час там працювали понад чотириста людей, на поверхню піднялося триста. Сто гірників залишилися в забої, і ми два тижні разом з усіма чекали завершення рятувальної операції. Третього грудня, після серії повторних вибухів, було ухвалено рішення затопити лаву.

Два тижні над районом стояло виття. Два тижні йшли похорони. Два тижні ми з бабою варили коливо і пекли поминальні пиріжки. У нашому домі загинуло троє, двоє вважалися зниклими безвісти. Весь цей час ми трималися разом з іншими. Разом штурмували шахтоуправління, доправляючись інформації. Разом бігали по ритуаль-

них конторах, замовляючи труни і вінки, разом стояли на кладовищі. У нашому домі спали чужі діти, ми самі їли за великим столом у дворі, як один підхоплювали чутки та новини, ми пройшли усі стадії від відчаю до надії, і знову до відчаю.

Я ще довго залишалася чужою для цього міста, воно мене все ще лякало і насторожувало. Але щось змінилося. Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим.

З цієї самої аварії, з цієї страшної нічної сирени почалося наше зрощення і взаємне проникнення з Донбасом. Саме з цього моменту я відраховую події, які підштовхнули мене до вирішального вибору. Тієї зими проросло зерно, яке зрештою зробило мене тим, ким я є – інсургентом, розвідником і диверсантом.

Наші з Ольгою Іванівною дні спливали тихо. Час ми міряли походами на базар та недільними голубцями, планували не далі сезонних покупок. За неписаним правилом я не питала про минулі секрети, вона не напосідалася на мене з планами на майбутнє.

Може, сусіди позаочі й говорили про нас, але прямо ніхто не зачіпав. Ну хіба Степанида Вікторівна з двадцять восьмої, але це не дивно. Є люди – совість епохи, є мозок. А Стена була печінкою двору. Через неї проходили всі токсини, все кубло пліток, скандалів і ненависті, якими живляться змії під колодами та комсорги на пенсії.

Буває, що тебе похвалять і комплімент зроблять, але ти почувашся як обплъована. Ні разу не чула, щоб ця жінка почала розмову не з ойкання. «Ой какая девочка у вас хорошенькая, ну прям как моя внучка. Ой, сколько ей, годик? Не ходит, бедненькая, да? Ой как жаль». «Ой, как тебе хорошо со стрижкой. Все правильно, в возрасте нужно стричься покороче». «Ой, я видела вашего мужа в кафе с женщиной. Ой, я вам так сочувствую, мужики все одинаковые...»

Але у випадку з бабою вона не на ту напала. «Ой, эта современная молодежь. Ничего не хотят, никто им не нужен. Я смотрю, и ваша все дома сидит. Они сейчас такие, ни деток не хотят, ни замуж. Правда?»

Баба поважно зупинилася, поставила сумки на землю, зняла і протерла окуляри.

– От скажи, Степо, як воно так виходить? Відьма у нашому дворі ти, а люди на мене чорті-шо наговорюють? Де справедливість?

А тим часом до нас на роботу почав ходити такий собі Віталій. Бувало, і двічі на день навідувався, то хліба купити, то пива. Жінки швидко збагнули, що і до чого, а мені все ніяково, коли він нарешті запросив прогулятися після зміни, було ніякового відмовити. І коли додому довів, і коли привів у готельний номер.

Якби це був любовний роман, я б розписала докладніше, з красивими епітетами. Але правда в тому, що не було ніяких епітетів. По завершенні процесу я так і не зрозуміла – це що, через ці рухи в нас стільки переживань? Стільки трагедій, стільки літератури, через ось це? Через якусь динаміку?

– Як ти, нормально?

– Дякую, супер. Я у ванну, добре?

Коли я повернулася з ванни, чоловік уже спав, підібгавши під себе ковдру. Я посоромилася будити, тому накрилася рушником і так задрімала. Зрештою, з моїми габаритами рушника цілком достатньо.

Вранці Віталік прокинувся першим, по-хазяйськи ляснув мене нижче спини, скривився – все-таки, коли жінка важить сорок два кілограми, ляскати її треба обережно, місць для комфортного ляскання не так багато – і повідомив, що ми йдемо вечеряти до його мами.

Я не хотіла ніякої мами, але знову ж таки було незручно відмовитися, тим більше, він пообіцяв підхопити прямо з магазину, і справді, з'явився на виході рівно о сьомій, урочистий, із розкішним букетом у руках.

Олег ЛИШЕГА

Час

Який гарний кленовий бивень.. Кора попелясто-чорна, шорстка, трохи розтріскана.. Кілька плямок лишайника, кругле мереживо, як сніжинка. Збоку уздовж всього бивня кора трохи зчовгана і світліша, червонувата: може, потерлась до іншого бивня ще на дереві у вітер.. Я знайшов його на землі, трохи вище звідти, де колись стояла церква Святого Духа.. З тих вікових кленів на Цитаделі, там вічно були ліси – деякі клени попід землею переповзли через вулицю Святого Лазаря.. Я побачив, як він світиться з вікна трамваю.. Там був ще один, я не міг тоді його взяти, лише заховав у зів'ялу траву, туди глибше, аж під палацом Сап'гів.. Нічого, колись заберу, але він там на мене чекає..

Третій день нічого не можу робити.. Усе не дають три фігурки з того чорного кленового бивня.. Але який він сліпучо-білий усередині.. Під самою шкiрою прозорі холодні прожилки.. Фігурка невелика – на півтори долоні. Отак ми колись міряли пійману рибу – а ще як мала довгий хвіст – о, то вже добра штука, ого!.. Коли починаєш, то кленові волокна біжать хвильками і сокира має прислухатись до них.. Але переважно кидаєшся стрімголов у їхній прохолодний вир.. Аж раптом посеред тіла вигулькує острівець сучка.. Отак і чорніє у близні живота.. Вчора вночі здалося, що оте тіло з темною родимкою проявляється не ззовні від мене, а зсередини – що насправді дерево зі своїм тілом йде мені назустріч, а я від нього втікаю.. І як сумно, коли часом ти б'єшся, б'єшся, а тіло від тебе втікає.. Заходить у себе.. То воно світиться, а то гасне..

Три фігурки забирають увесь мій час.. Я все підходжу і хочу потримати котрусь на долоні.. Хоч любитись важко: їхня форма ще міниться в моїх очах.. то замалі груди, то завузькі клуби, а талія трохи заповна.. І темна плямка надто криклива на животі.. І зовсім незасмагле тіло.. Малий животик непомітно переходить у лоно між вузьких стегон.. І зовсім втоплені чашечки колін.. Як лише починаєш – вона повна, цільна.. І після якоїсь сотні ударів сокирою я б так її лишив – ще невиразну, грубу, з ледь окресленою головою, грудьми, талією.. Сама постава має усю повноту якогось вкрай важливого: первинного жесту.. Чи прохання, чи подиву.. Але сокира не хоче зупинятись на півдорозі: вона знає свій час.. І я слухаюсь – кидаюся далі: треба, щоб ця голова піднялась, щоб ці горбики грудей витягнулись, як уста, і щось промовили.. Це ж не просто анонімна фігурка з Танагри.. вона не просто йде чи присіла біля джерела: вона щось задумала.. Щось кричить персами.. Сокира ніяк не спиниться: вона вже прорубує двері у стіні первісної цільності – прорубує вихід для душі, і та починає виходити..

Колись здавалося, що тільки в музиці нотний знак виражає точний відтінок часу.. А скульптура – лише довільний згусток простору.. Але тепер, коли

ніяк не можу зупинити сокиру в руці.. я починаю здогадуватись, що вона – могутня кінська голова під тобою – поривається вперед, входить, вривається у дуже точний, вивірений час.. І все тіло, і весь її шлях – лише пульсуюча оболонка живого часу.. А сам простір вже далеко від нас.. Далі, ніж ми гадали.. він десь там поза нашим засягом.. Це лише обрій, далека можливість..

Рука з сокирою зупиняється в дуже точний час.. Вирвавшись далеко вперед, вона вертається до мене звідти втомлена і каже: все.. І я аж тепер розумію: вона каже про той чистий, живий час.. коли душа встигла виплекати собі тіло, освоїла його.. кожен вигин грудей, шиї, кожну родимку.. кожен відтінок вранішній, і вечірній, і нічний.. Потім вийти з нього кудись невідомо куди.. блукати.. а потім знов повернутись додому.. Торс – це тіло, куди повернулася душа.. А в якесь, може, й не повернулася.. може, вона ще повертається, десь у дорозі.. Кожен торс – згусток дуже точного часу. Але він невідомий. Не можна сказати: цьому торсові стільки-то часу – чи днів, чи століть.. Лише сокира знає свої удари.. І чим більше було тих ударів – разом зі снігом, градом, вогнем і дощем – тим більша ймовірність, що душа таки вернулася зі своїх мандрів і тіло знов ожило.. Колись, не так уже й давно, думав, що часу не існує.. Простір – так.. а часу нема..

Люди не помічають скульптуру.. Вона смішна.. Застиглий бовдур чи поламана лялька.. І ніхто не думає, що її вертикаль в земних координатах – то витончений еталон часу.. Людське око пробує всіляко оминати застиглий стовп попереду.. Око більше милує краєвид чи ваза з квітами.. Яскраві чи приглушені барви.. І музика мила – вона, як вода чи кусень хліба в дорозі.. Але мовчазний стовпчик в подоби людського тіла – торс небезпечний: об нього можна спіткнутись.. У ньому темні невиразні тіні предків, далекі невідомі предки.. їх краще не чіпати..

О, нарешті – прийшла гора до Магомета.. Щось таке відразу подумалось, коли побачив крука на молоденькій яблуні.. Я не повірив своїм очам: так низенько на гілці – величезний, майже на половину яблуні.. Я підкрався – підглядаю: видко, молодий, чорний із синім вилиском.. раптом розправив чуб на голові і знову склав.. Так і я хлопцем на самоті раптово піднімав і нахмурював брови – і як світ міняється під бровами.. ти ніби гасиш світ.. І наново породжуєш, високо піднявши брови.. Раптом почав чімхати листя своїм чорним вигнутим дзьобом.. скубе, трощить цілими жмутами – отак вам усім – раз і назавжди розправився зі світом шелесткої напівтемряви.. Хто знає, що в ній ховалося, чії тіні.. Тепер витріщився просто себе – в ніщо.. Знов довбе гілку своїм могутнім кайлом: він мусить щось рубати – інакше світ завмре..

Я вийшов на город, щоби під яблуною вирвати щось на сніданок.. помідор, огірок, якоїсь зелені.. Але не можу підійти, бо він там.. Сонце пекло, голодний, знову вийшов на город.. Він вже зіскочив з яблуні.. але не летить.. Може, поранене крило.. Пішов далеко по зарослім бур'янами городі.. Ніби міряв його, як щось мізерне, нікчемне..

І справді – там, де він тепер ходив – западалась земля.. Ще недавно після повені там стояла вода.. Можливо, коли підходить повінь – раптово усе випростується, оживає.. але потім – коли вже все сплигло – як сумно.. Я відчуваю це всюди: над річкою не сидять рибалки, бо рибу знесло у Дністер і далі.. У лісі ні душі, бо гриби теж знесла вода.. Ніякої радості.. Уся бульба на городах пішла за водою і Тисмениця знов, як після мору, – ніхто не співає, ніхто не шиє кожухів.. лише всі чогось чекають.. Усе вивалюється з рук.. Я це

відчував усім тілом.. Уперше, може, за сто літ серед білого дня зупинилася хутрова фабрика, ніхто не виправляє шкіри – її мертві цехи з повибиваними шибамися виглядають на наш город..

Я вернувся в хату.. Там чекали три білі жіночі фігурки – усі з одного кленового бивня.. Мені подобається, коли вигин гілки підказує форму майбутньої скульптури. І хай згодом вона стане зовсім інакша, а все ж приємно згадати, що все почалося з тихої підказки, натяку гілки.. Це найдавніші натяки – так вигин мамутового бивня чи оленього рога підказував вигин грудей чи талію Венери з мезоліту.. Але яка робота.. Там, за вікном, наростав якийсь могутній, невидимий рух, бо він там ходить по городу, випнув груди, розчепірів крила.. У нього, як в нікого, музичні пальці.. Коли летить, він «хухає» ними.. З таким придихом, я чув колись – гріються заковчені ескімоски – диханням з уст в уста.. Може, колись пракрук навчив їх цієї музики задиханих вуст.. Там, на далекій Півночі, він і досі порядкує всім: тій подарує дитину, ту нагодує, пригріє своїм крилом..

І тоді я зрозумів.. Тут уже нічого сидіти.. Він з'явився, аби якимось усе зрушити.. Показав інший світ.. І подалися ми з Біликом за Тисменицю на стави – де лише хмари над плесами.. Де не підеш – крізь сліпучий очерет мерехтить вода.. А глибше пасуться темні череди коропів. І жодного рибалки.. Аж на п'ятому ставі крізь високу стіну очерету ясніла плямка посеред плеса.. Лебідь застиг, однаково віддалений від берегів.. Далекій лебідь був у своєму світі – тому єдиному, віддаленому від усіх.. У тому вибраному з неба світі.. коли якимось, вертаючись із теплих далеких країв, він попід хмарами раптом відчув, що має стрімко знизитись і сісти саме на цю воду.. Який високий і дивний вибір.. Буду саме тут і більше ніде.. Чи я так собі обираю місце під сонцем?..

На другий день подумав: його можна піймати, він довго так не протягне – у мене є добра мазь з білої тополі.. Але хто його знає – чи варто переймати чуже життя?. Його вже не було.. може, роздерли собаки?.. Знов і знов вийду на город: відхилию хвіртку і одразу проглядаю до тієї яблуньки – чи не товчеться там щось велике й чорне?.. У кінці городу, за латкою кукурудзи, раптом щось зблисло.. зачорніло і згасло – може, він?.. Ні.. То раптово повернувся листок хрону другим боком.. Він справді, як крило, величезний і темний – а колихнувся у вітрі і наставив свій лискучий сяючий бік проти сонця.. Поруч Білик крутнув хвостом.. Вишкірив писок, посміхається.. Він розкусив давно мою хитрість: йду ніби по огірок знов і знов на город.. Він добре знає, що там сиділо на яблунці, краще не чіпати.. Але де він?..

Я вже закінчив третю фігурку.. Мені чомусь вони здалися сестрами.. У Лукаса Кранаха являються з темряви три грації – наче жінки і діти одночасно.. Роздяглись і бавляться собі – затулюють одна одну якимись прозорими серпанками – а від кого?.. Я підійшов до яблуньки: так і є – зламана обчімхана галузка, пошкрябана кора..

І до кори вчепилася розпелехана його пушинка.. Вже третій день і ніякий вітер не здмухнув її.. Вп'ялася в кору.. І щойно наблизився до неї – бачу він іде, отам далеко, в кінці городу вигулькнув з високих сухих бур'янів.. іде сюди, переходить навскіс наш город – йде до латки кукурудзи.. виринув наче з якого марева.. Народився з тої єдиної пушинки.. впевнено – як і тоді, випнув груди.. вже щось шмагує, щось біле – розкидає довкола..

І стало набагато легше.. Ти так просто не пропадеш..

Іван БАГРЯНИЙ (1906-1963)

Людина біжить над прірвою

(Уривок)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

...А вони хрестили дитину.

Хата гойдалася від гримотіння страшних вибухів. Сама твердиня Бога лежала перед їх похололими душами, розторощена й обернена в руїни. Недавнє струнке чудо архітектури Растреллі, виширилася вона проваллями й хаосом брил, перемішаних із кістками, зяяла, й димилась, і сходила чадом. Прибіжище душ людських, символ могутности й святости, «неспалимої купини», непорушної сили й вічного покою, надія й підпора всіх страждених і обтяжених – ця, як і інші, й інші, сходячи чадом, оберталась у прах.

В апокаліптичному гуркоті чорної цієї доби відчаю, що для багатьох була напророченим біблійним кінцем світу, зруйновані й спустошені самі, як і все навколо, вони п'ялися над безоднею, й заливали її п'янкою трутою, й гатили її піснями, й засипали її зухвалим, блюзнірським, одчайдушним сміхом, щоб не завити раптом у чорну безвість, як первісні вовчі душі на холодний місяць. Вони співали над чорним хаосом, над проваллям жаху, здичавіння, жорстокости й смерти, щоб не вибухнути раптом пекучими слізьми безнадії, тягучим криком загубленого, руїнами заваленого, безпритульного, до краю осамітненого людського серця...

Максим, господар дому цього й батько дитини цієї, сидів біля столу і, замість бавити й припрошувати гостей, дивився задумливо на пляшки, а вухом услухався десь поза стіну – туди, на вулицю, в світ, що глухо гомонів. Дивився й нічого не бачив, – усе зливалося в одному сліпучому образі, немовби хтось крутив фільм, спроектований на сліпучий екран, і зупинився саме на цьому місці...

... Син сонячного Палермо чи, може, Венеції – син далекої легендарної Італії, витиснутий геть із колони, що котилася бруком і в якій він ішов автоматично, – обвів сонце, й увесь світ, і це чуже, незнайоме місто невидючими очима й опустився на парапет. Він дотягся до нього, до парапету при бульварі, як сомнамбула, тягнучи рушничку за багнет по розквашеній, перемішаній із снігом грязюці, й опустився на лату того парапету – напівпритомний, до кінця виснажений. Широко витріщеними й невидючими очима він дивився просто перед себе й мотав головою; порепані уста його обкипіли кров'ю; мотав головою й зрідка висував язик, і смужка крові гойдалася, звисаючи з порепаних уст...

А проти нього став товариш його вірний, теж безмежно виснажений, але ще притомний, і, вибиваючись із решток сил, поривав свого друга туди, вперед, до Вітчизни, – туди, куди вони всі йдуть, падаючи й знову встаючи.

– Аванті!.. Аванті!! – повторяв він уперто, з тихим одчаєм. Він сам

спирався на рушничку й хилився, як билина на вітрі, що ось-ось упаде.

– Аванті!..

Він благав, наказував, кипів злістю й сльозами, вабив, просив:

– Аванті!..

Але друг його лише мотав головою, облизуючи криваві уста. Він навряд чи чув будь-що. Вже готовий. Він отак пройшов через міста й села України, незнаної й теж легендарної для нього землі, але вже до Італії, до свого прекрасного Палермо, мабуть, не дійде.

А над усім – сонце.

А по розквашеній багнюці, проходячи наскрізь місто, мимо бульвару сунеться безкрая лавина таких самих приречених – друзів і товаришів. Вони хитаються, але ще повзуть тупо й автоматично, як мовчазна й велика сіра отара. То відступає змучена й до краю пригноблена, побита морозами, тифом і жахом італійська армія.

– Аванті!.. – вибивається з сил вірний камрад над конаючим другом. – Аванті!..

Ось цей образ стоїть в очах Максима й ніяк не може погаснути. Перед очима сіре обличчя й мотається кривава смужка, а в вухах жалібний клич: «Аванті!..» Двоє людей, забутих усіма й нікому непотрібних, серед чужого міста намагаються перемогти агонію, з останніх сил балянсуючи над прірвою загибелі...

Власне, намагається перемогти один, а другий уже готовий – лише непритомно мотає головою, переступивши вже однією ногою демаркаційну лінію між буттям і небуттям, між світлом і тьмою. В голосі його друга відчувається здавлене ридання, що ось-ось може прорватися непоправно й безнадійно зливою сліз – чоловічих сліз, риданням людини, що зривається в чорне провалля...

Тоді до них підійшов третій. Він увесь час стояв осторонь і спостерігав цю сцену. В ватяній куфайці, в розхристаній сорочці, взутий у ганчір'яні бурки зі старими калошами поверх, цей третій підійшов поволі й став перед двома, широко й твердо розставивши ноги в сніговій грязюці, – син цього міста й цієї землі. Стояв і похмуро дивився на того, що мотав головою. А тоді вийняв пляшку з шкіряної торби, яку тримав під пахвою, відкоркував її й простяг тому непритомному – простяг до самих уст.

– П и й!.. – промовив чужою для італійця мовою. Але той тільки відвернувся від перешкоди, що торкнулася уст, і далі мляво мотав головою. Тоді третій наблизився щільно, взяв дебелою рукою італійця за голову, притиснув її до себе, розчепив йому силоміць зуби й уставив пляшку в уста. Дав йому ковтнути раз... удруге... втретє... А тоді пустив.

Кривава смужка обірвалася, лишившись на плящі. Непритомний син легендарної Італії заморгав очима, в яких зажеврила іскра свідомости, іскра життя... Глибоко-глибоко зітхнув, поволі витер уста рукою і подивився на свого камрада й на невідомого чужинця...

– Аванті!!! Аванті!!! – загукав шалено його камрад, як то гукають на коня, що почав зводитись, щоб не дати йому знову впасти. – Аванті!!!

– Та-ак... – задумано повторив третій, – аванті, брат!

Він знав це знамените слово й повторив його з притиском, услухаючись у його таємничий, могутній зміст, якийсь особливий у його власних устах:

– Аванті!!

Нещасний помалу слухняно звівся на ноги й, хитаючись, обіперся на плече друга.

А друг хапав невідомого чужинця за поли, дивився в його очі своїми очима, повними сліз... чоловічих сліз!.. І, не знайшовши, що сказати, пролебедів ламаною мовою:

– Ми з Палермо... З Палермо!.. – І раптом, не маючи чим винагородити, схопив за руку й потряс її з усієї сили, вигукуючи:

– Евіва!.. Евіва Україна!!

А далі, боячись, щоб його друг не впав на парапет, заметушився, вкладаючи його руку на своїй шиї.

Похитуючись і тримаючись один за одного, вони пішли. Власне, один поволік другого.

А третій лишився. Нахмурений, він стояв і замислено дивився услід тим двом смішним «мушкетерам», поки вони не згубилися в сірій лавині. Під пахвою тримав шкіряну торбу з пляшками горілки, що він їх роздобув і ніс на хрестини. Туди він поклав знову й ту, з якої пив італієць. «Бач! – похопився був, – треба ж було віддати їм її зовсім!» Та вже пізно. Добрі думки приходять пізно.

Цей третій – це був він, Максим. І це було сьогодні вранці.

Тепер та пляшка стоїть ось посеред столу в числі інших, і трішки крові прикипіло на її шийці. Максим зразу так і не обтер її, забув. Пізніше тієї крові теж ніхто не обтер, хоч Соломон, який випадково спостерігав усе віддалік, розказав, як то Максим напував з неї бідолашного італійця, що «йде, але навряд чи вже дійде до своєю Італії». І тепер пляшка так і стоїть незаймана. Звичайно, дійде й до неї черга, вип'ють і її, незалежно від того, що там з нею трапилось. А може, вип'ють і за здоров'я чужинця. Може, вона якраз і чекає на це, стовбичачи посеред столу.

«А в а н т і!» – посміхнувся Максим, замикаючи коло думок і відповідаючи сам собі на якісь свої тяжкі вагання. І зітхнув, зринаючи з глибокого виру душі на гамірну поверхню. Закурив.

– Що? – спитав Соломон.

– Все в порядку, професоре! Пийте...

Соломон не повторив запитання. Сам пригнічений, заглиблений у себе і водночас напружений, як натягнута струна, він, доктор філософії й професор діямату глушив горілку чи горілкою глушив власну душу й власну голову, і був червоний, і був на вигляд байдужий до всього світу, крім якоїсь веремії в собі. Як завжди, хміль його з вигляду не брав, але знати було, що, не як завжди, він тепер тратив рівновагу. Десь, певно, відчував, що зірвався й кудись непоправно летить, і хоч намагався ту рівновагу відновити, та вона явно відновитись не давалася.

Знавши його добре, Максим бачив, що професор хльобає не горілку сьогодні, а щось інше, далекі – терпку отруту жаху й безнадії, але нічого не сказав. Оглянув поле бою, головним пляцдармом якого був стіл, побоевище людського серця з усіма темними силами – з тривогою, турботами, жалем, нудьгою смертельною, злиднями, самотністю, а головне – з жахом безвихіддя й смерті, – побоевище й арена пориву до життя й радісного цвітіння, що мерехтіло, як недосяжна вже для присутніх тут мрія. Озброєні батареями пляшок горілки, дзбанами квасу і варенухи та горами невибагливої, але єдино доступної для

їхнього бенкету нині, потрапи в вигляді картоплі, огірків, капусти й цибулі, присутні зводили завзятий бій. Було гамірно, людно. Тут судів увесь Максимів рід, а чи точніше – рештки його, мозолястого, дебелого, жилавого. Того роду, що славився колись феноменальним спокоєм і зрівноваженістю, з якої його ніщо не могло вивести, не в силі зіпсувати йому співану ним пісню – буйну й широку, як степ, і гучну, як грім. Роду древнього, роду каменяського. Рештки роду, розметаного війною, але ще таки роду, монолітного і в цих рештках. Ось він заповнив тут усю хату, аж через дві світлиці заставлену повздож столами, і під гуркіт далеких вибухів, під завивання, тупіт і скрегіт смерти навколо справляв тут свій, либонь, останній спільний бенкет, – підіймав чарки й келихи й виголошував незграбні, але гарячі, з самого серця, слова, ще й співав свою пісню, п'ючи «за щастя, за долю» для новонародженої й за... Але цього останнього «за» ніхто не хотів вимовляти вголос, бо вислів найкращих побажань тут був би пригадуванням найгіршого. Ах, як поєднати радість народження з трагедією неминучої загибелі когось посеред тих, що зійшлися тут разом?!

Усі були тут близькі й рідні, лише Соломон – чужий. Він не належав до роду. Але він був Максимів приятель, а колись ще й був його вчителем. Великий «мудрець» і недавній «стовп суспільства», він у великому сум'ятті знайшов сьогодні Максима й учепився за нього, як за порятунок, щоб за його спокоєм захистити свою душу, чим немало здивував Максима. Либонь, тому Максим і притяг його сюди. Чи, може, тому, що й сам хотів за ним захиститися? Рід його, Максимів, дебелий і живучий, та все то прості люди, ще не мали в більшості навіть початкової освіти, а душа ж потребує собі рівних, щоб у часи критичні черпати собі силу з їхньої сили, щоб кріпити себе снагою душі іншої. Чи не тому й опинився тут Соломон, приведений Максимом із зруйнованих вулиць?..

Усі пили, співали й знову пили. Та чомусь хміль, справжній хміль блаженного одуріння, обминав їх сьогодні. Вони хотіли перепити себе – і не могли. Вони хотіли переспівати себе, вичерпати серце – і не могли. Серед них була людина, помічена вже тавром смерті, тавром вічної розлуки. Над душею, що тільки-но прийшла на світ, сиділа душа, призначена на розп'яття. Це – батько новонародженої. Це – Максим. Ніхто не міг вичитати приречення на його кам'янім обличчі, але всі це знали й так. Йому вже треба було втікати. Йому вже треба було бігти вздовж по землі, надіючись хіба на щастя.

Куди?

В безвість.

Від кого? Чому?

Хто зна. Тому, що він не досидів у тюрмі в одних і втік і що не дався повісити себе другим і теж утік... І тепер йому немає місця на землі: на схід і на захід, на північ і на південь – усі шляхи закриті й усюди на нього чигає смерть. Але треба бігти... Та це ще півбіди. Гірше те, що душа його розгублена й квилить над безоднею чорної, найчорнішої зневіри в усьому, в що можна людині вірити, – вона опинилась без найменшого опертя. І не знає – для чого бігти... Все розторощено й обернено в дим, – усе, на чому та душа трималася. Віра його в цілий світ розлетілася на порох...

А в колісці спить собі немовля. Дві години перед цим кум із кумою – хрещений батько з хрещеною матір'ю – принесли його з церкви, поклали на простелене крижмо біля порога на долівці й по черзі переступили через нього до

хати – за місцевим ритуалом уведення людини в світ. А тоді поклали немовля в колиску. А біля нього став на сторожі синок – п'ятилітній Борис, зазираючи в крихітне личико істоти, якої досі не було, та яка прийшла й об'явилась сестрою. І тепер от у хаті стоїть гамір; ба, в цілому світі стоїть гамір – на честь її прибуття. По вулиці парадують колони, котяться машини, танки, підводи, б'ють гармати й десь стугоняють вибухи бомб, аж деренчать шиби й хитається земля, – а вона, чи воно, спить собі першим сном праведника, блаженним сном людини, що недавно прибула на світ і зовсім не знає, що в ньому робиться.

Максим позирає на немовля, на сина, на дружину і з усієї сили намагається перемогти біль, перемогти себе, відірватись у думках і почуттях від усього. Скоро ж бо треба розлучатись, тож ліпше непомітно обтинати нитки, щоб потім не так боліло, як усе увірветься нагло. Дружина дивиться віддалік і, мужньо стиснувши уста, мовчить. Вона теж думає ту саму думу – його героїчна дружина. Та настали часи, коли героїзм став звичайною буденщиною, коли й сама поява людини на світ зв'язана з неабияким героїзмом людей, лиш нема кому з того дивуватися.

І, ніби на доказ цього, кума Тетяна, піднісни чарку, розповідає весело цілому родові, як її хрещениця прибула на цей світ «за всіма законами військового часу».. Ношена під бомбардуванням і під артилерійським вогнем, вона добула до останнього дня дев'ятого місяця, не рушаючи з місця. А тоді останньої ночі, в останню мить породілля раптом покликкала її, Тетяну, – і от вони вдвох самі глухої пори, при тридцятиступневому морозі помаршували через окуповане, обтикане німецькими патрулями й заставами місто до лікарні, за шість кілометрів від дому. Багато разів їх зупиняли патрулі, гримаючи на них чужою, незрозумілою їм мовою та лякаючи зброєю. Але дві відважні жінки мусили йти й ішли. Їм треба було родити. Вони не мали жодних перепусток і взагалі жодних документів, і навіть не думали про те, – йшли, бо мусили! Вони йшли «на щастя». Мати мліла, ось-ось могла розродитися на вулиці при лютім морозі, але, зціпивши зуби та вибиваючись із решток сил, посувалася уперед. І вони таки дійшли до лікарні. І вони таки догримались у неї, всіх побудивши... Дочка народилася зразу ж за порогом, на підлозі, тільки-но мати встигла той поріг переступити. Народилася нова людина на підлозі коридору, як на битім шляху. Жива, міцна й весела... її хрещениця!

– Пий же, роде! Твого полку прибуло! Нове насіння не посоромило старого кореня!

І весь рід випив – у котрий уже раз! Випив, схвалюючи таке пришествя. А кума, весела й одчайдушна Тетяна, Максимова сестра в третіх, молода вдова, голосиста співачка на всіх весіллях і бесідах та щира плакальниця на похоронах, налила чарку, повну-повну по вінця, підійшла до Максима, пригубила її й, обвівши поглядом столи від краю до краю, простягла йому:

– В цій чарці твоє щастя, Максиме! Пий, куме! Пий, брате мій!..

Максим узяв чарку й устав. Обвів поглядом усіх присутніх, неначе хотів зазирнути в душу кожному. Помовчав, усміхнувся. А тоді підніс чарку високо й промовив тихо, з глибини серця:

– Якщо в цій чарці є щастя, Тетяно, то п'ю її за тебе й за весь наш рід – за всіх старих і малих, за тих, що на волі, й тих, що в неволі; тих, що вдома, й тих, що не вдома, а в походах – на суші, на морі й у повітрі, в боях і в холодних снігах перебувають... Бажаю всім щастя!..

Перешили чарку й випив. Рід загудів зворушено. А Тетяна налила знову в ту саму чарку й підняла її високо над головою:

– А в цій чарці доля наша щербата, Максиме! Та рід твій її не боїться і цю чарку от рід твій за тебе п'є. Ось так ось... За твое щастя, Максиме!

Перешила чарку й випила. І хлопнула решту в стелю та й брязнула чаркою об землю з усієї сили. Задзвеніли скалки...

– Гей, наливайте повнії чари!..» – підхопив той дзенькіт череп'я невідомо хто, а з ним і Тетяна. Пісня вдарила громом:

Гей, наливайте повнії чари,

Щоб через вінця лилося!..

Пісня забурхала, як повінь, розторошуючи геть усе – всякий смуток і жаль. Тетяна розмахувала руками, диригуючи в тій потрясаючій бурі звуків, у кле-кітливому морі мелодії. А тоді сіла й непомітно закрила лице хустиною...

А пісня клекотіла. Бондарі, шевці й теслі, ковалі й мулярі – всі одщепи ко-реня каменярьського, діти славного роду того розгойдували її з усією жагою й пристрасстю, напропале – і, замруживши очі, кружляли на ній, як на велетен-ській гойдалці, над чорною безоднею. Аж голова наморочилась...

Гей, наливайте повнії чари,

Щоб через вінця лилося!

Щоб наша доля нас не цуралась,

Щоб краще в світі жилося!..

Ту пісню слухав і кліпав очима Соломон...

А по вулиці – там, за вікном, сунулись, невгаваючи, тупотіли колони, – то відступали, відкочувались рештки італійської армії. Власне, не колони, а ко-лона, безкрая й сіра, переснована де-не-де вламками німецьких частин, роз-битих під Сталінградом, що так само відкочувалися на захід. А все те знову пересновувалось юрбами місцевих малих і старих «мародерів», що тягли міш-ки лузги з млина, ламані меблі, подерті книги з міста, грабуючи установи й підприємства, які панічно евакуювалися. Лузга – щоб їсти, решта – щоб палити в печі, і за це вони часто платили життям. Ці юрби «мародерів» і решт-ки німецьких частин, як це не дивно, були страшенно чимось подібні. Чим? Транспортм. Німецькі грізні воїни розгубили десь усю свою приголомшуючу техніку й тепер перли пішечки, а свою амуніцію й манатки тягли на ручних санчатках, і на таких самих санчатах «мародери» тягли лузгу... Німці дуже поспішали й переганяли всіх. Вони десь квапились на переформування, ви-конуючи наказ «фюрера», горнучись до його імені черствими, похололими від жаху душами, ще вірячи в ним заповідане чудо.

Німецькі «частини» й мародерські «з'єднання» миготіли жваво, миттю з'я-вляючись і так само миттю зникаючи. Сталою лишалася (здавалася вічною на цій вулиці) тільки сіра колона італійської армії. Трагічна колона. Цей її «по-хід» мусить бути записаний на окрему, спеціальну сторінку історії воєн на цій землі, як щось виняткове, – трагічне до смішного й смішне до трагічного.

Народ, народжений бути мистцем, приневолений бути воїном, – ні, не вої-ном (то колись були воїни!), а автоматичним убивцею, до чого він не надаєть-ся, і от тепер він повзе майже рачки...

Максимові гості, як і всі в місті, що вже кілька днів поспіль спостерігали цей «похід», знають напам'ять, що там відбувається та як те все виглядає, і лише зрідка позирають у вікно...

Сіра колона людей, замотаних у ковдри й простирадла поверх теплих, хустром підбитих шинель і шапок та капелюхів, з ногами, обмотаними мішками, рогожами й різним ганчір'ям, вступивши одного дня в місто, відтоді не може ніяк того міста пройти. Ніби тупцяється на місці. Проте вона посувається вперед, мляво, та все-таки вперед, сповнюючи вулицю вигуками погоничів на своїх крихтливих, покірних ішачків, скрипом, лементом, хлюпотом. Після німецьких моторизованих і механізованих армій, що досі гасали по цій землі, розчавлюючи її та сповнюючи гуркотом моторів і лязкотом заліза, ця піша колона вражала, як анахронізм. Але по-справжньому вражало не це. Вражала така колосальна й трагічна диспропорція між прекрасним, легендарним, романтичним ім'ям – «італійці», «Італія» – і цим неромантичним, коростявим виглядом натовпу напівтрупів, нещасних, забрьоханих по самі вуха, отак деформованих людей. Обморожені, ранені, охоплені пропасницею, завошивлені, брудні, зарослі, як троглодити, виснажені голодом, криво шкутильгаючі, байдужі до всього і вся, вони сунулися щільно збитою, безкраєю отарою, теліпаючи свої куці й смішні рушники або й просто тягнучи їх по грязюці, як паліччя, та підпираючись ними. А та грязюка – то кисіль з буйної родючої чорноземлі, розмішаної й розтовченої по коліна. Єдиними транспортними засобами колони були маленькі ішачки, іноді конячина і безліч ручних санчаток. Здавалося, що вони повідбирали ті санчатка геть у всіх господинь, від самого Дону починаючи, на всім шляху свого трагічного маршу. На кожні такі санчатка навалювалось купою по п'ять, по шість чоловік, і ті санчатка тяг під вереск усіх пасажирів миршавий ішачок або сухоребра конячка за мотуззя, прив'язане просто до хомута чи просто за ший. Санчатка раз у раз перекидались, а вивернуті пасажири зчиняли великий лемент, спиняючи ішачка, щоб стояв, поки вони всядуться знову, а потім зчиняли такий же лемент, щоб віз далі. Іноді то там, то там змучені люди пленталися черідкою, припнятою просто до ішачкового хвоста. То виглядало зворушливо: перших двоє чи троє трималися цупко за ішачків хвіст, а потім камради трималися за їхні поли, так один за одного. Ішачок дрібненько перебирав ніжками, покірно й старанно тягнучи такий цуг.

Вичерпавши свої сили до краплі, ішачок часом падав і безпомічно простягав ноги в грязюці. Їзді довго й розпачливо на нього кричали, тягли за хвіст і за вуха, але підвести вже не могли. Налементувавшись, вони нарешті кидали ішачка й пленталися далі. Тоді прибігали місцеві діти юрбою, брали всі гуртом «маленького втішного коника» за хвіст і за вуха й відтягали геть набік, геть зі шляху, напівживого. Приносили йому сіна й картоплі, шкоронок хліба й обережки соломи. Напували його теплою водою. По кількох годинах, після такої опіки, ішачок уставав під тріюмфальний лемент дитлахів... Та, на нещастя ішачкове й дитяче, колона по шляху все рухалась і рухалась. Підходили люди з колони й забирали ішачка, не зважаючи на протести й плач дітей. Ішачок мусив іти в Італію й тягти пришвартовану до його хвоста армію великого дуче.

І багато, багато було подібного іншого, незабутнього й неперевреного своєю трагедійністю та комізмом. Із таких химерних кадрів змонтована була вся ця колона, ця фантастична лавина відчаю, тупого розпачу, безнадії й хаотичного лементу. Багато з італійців свою трагедію сприймали крізь призму сарказму: вони називали Муссоліні «маршал Тікай-Тікай». Вони вивчили чимало українських слів, а в числі їх і це чудесне слово, й вимовляли його доско-

нало й неодмінно дуплетом: «тікай-тікай». Вони лаяли свого «дуче» – Муссоліні на чому світ стоїть і обіцяли його повісити, як прийдуть додому. Жорстоко глузували з Гітлера. Проклинали мороз і Йосипа Сталіна, що так далеко втік і не можна було до нього через мороз дійти.

Багато з них справді навчилося трохи української мови (це, власне, був єдиний їхній здобуток на цій війні!), і, може, саме тому населення ставилося до них із прихильністю й співчуттям. Люди підсміювалися з них, проте не-злісно, й напували їх горілкою, виносили їм те, що самі мали, – картоплі в лущинні, квашеної капусти, огірків. Пограбовані самі до решти, вони, проте, не могли при нагоді не пригостити хоч чим-небудь цих бідолашних і таких присмирнлих тепер, таких симпатичних і смішних вояків... Ця сама колона рухається й тепер повз вікно... Там офіцери кутаються в ковдри граційними, аристократичними жестами, як колись їхні предки – римські патриції – куталися в тоги. Вони мають зеленаві, червоні й зозулясті пір'їнки в своїх шляхетських капелюшках – рештки їхньої краси й величі. Ось офіцер, довготелесий і горбатоносий, як біблійний пророк, сидить на ослику, черкаючи ногами землю. На прапращурі цього осяти Христос в'їздив у Єрусалим, обкиданий квітами... А цей прибув на такому осяті на страшнючу війну і ось їде, обкиданий вошами й грязюкою і зігнутий тупим відчаєм, ще й сухотами, в три погибелі.

Іноді до хати заскакували квартир'єри з місцевим поліцаєм, що ще не встиг утекти, й домагались мешкання для салдатів. Кума Тетяна наливала їм горілки й подавала закуску, мило запрошуючи до столу, а то й силою садовила на ослін, відбираючи зброю. Випивши горілки та з ентузіазмом прокричавши перестудженими голосами: «ЄВІВА УКРАЇНА!» – квартир'єри хапали свою зброю й зникали. По якомусь часі з'являлись інші й так само зникали.

«Є в і в а У к р а ї н а!!» – Вони вигукували це з жестом і апльомбом вроджених аристократів і з запалом незрівняних патріотів своєї власної вітчизни.

Усмішка куми та її чорні, несамовито пломенючі очі були тим неперехідним бар'єром, через який не наслідувався переступити жоден, навіть найбрутальніший і найбільше змучений італійський салдат із тих, що пробували заволодіти цим домом. Ба, через цей бар'єр, мабуть, не насмілилась би переступити й уся італійська армія. Навіть в обличчі смерті ці люди не позбулися вродженої пошани до краси, властивої нації, народженій для мистецтва.

«Є щось, що не може вмерти навіть на війні», – якось промайнула, та не встигла навіть до кінця оформитись, думка в Максимовій голові...

А пісня гриміла, пересновувана брязкотом склянок і сердечним гомоном заздоровниць. За проспіваною піснею починалася друга... третя... Рід увесь мовби пустився берега й поплив одчайдушне, зухвало в бурхливе пісенне море, десь до невідомої казкової землі, покинувши геть увесь цей дурний, жорстокий і безглуздий світ.

Лишився сам Соломон. Він, мабуть, і бажав цього. Він завжди намагався сидіти на Олімпі, самотньо, і тепер теж сидів один серед багатьох і понуро пив, як верблюд, поки рід плив собі пісенним морем. Раптом Соломон повернув лице до Максима, і той, відчувши на собі його пильний вичікувальний погляд, повернувся. Зрештою, він і сам уже не міг витримати тієї гостро щемливої нудьги й пекучого бажання висловитися, що переповнювали його по вінця.

– Ну? – промовив Соломон, дивлячись Максимові в візі.

– А я це саме хочу спитати й вас, професоре, – мляво посміхнувся Максим і примружив очі. Він знав, що Соломон чекав цієї хвилини, але Соломон не мусив знати, що цієї хвилини чекав також і він – Максим. Він сподівався від цієї, чи не єдиної мислячої людини на ціле місто й його околиці дістати відповідь на трагічні, болючі «прокляті питання» й побачити дороговказ...

– Будь ласка... – докинув Максим пошепки і, спираючись спиною об стіну, приготувався слухати. Але Соломон мовчав і задумливо дивився просто поперед себе, де на протилежній стіні за ліжком висіла (замість килима ніби) пририта одним цвяшком, велика, як на цю хату, на всю стіну картина. Зроблена на замовлення для церкви та так і не здана, вона тепер висіла, прикрашуючи хату й ці христини, дивно потрапляючи в тон подій, що відбувалися, ніби їх доповнення чи закінчення й у той же час – пролог до подій, що надходили. Це був образ «ЙОСИП І МАРІЯ З ІСУСОМ УТІКАЮТЬ У ЄГИПЕТ НА МАЛОМУ ОСЛЯТІ», зроблений за Густавом Доре, в олійних фарбах.

Картину малював один із кращих малярів країни – Максимів друг і приятель Микола Д., що жив було в нього, втікши з голодного Харкова. Церковний староста, замовивши цю картину, не взяв її, бо ціна була «надто висока» – один кілограм сала! І от картина лишилась висіти на стіні, на одному цвяшкуні, а маляра німці повісили... теж на одному цвяху... Не за те, звичайно, що намалював цю картину, і навіть не за те, що перед тим неохайно був намалював Гітлера, а за завісу в театрі, – за те, що своїм пензлем зухвало висловив прилюдно розпач і зневіру в «ново-європейській» благословенній цивілізації, на прихід якої він колись чекав як на порятунку і пролог до воскресіння своєї нації, зустрічаючи, як друзів, її носіїв та поставивши на карту все. За те, що потім збунтувався й своїм пензлем кинув виклик... За це все його й повісили. Мав з ним висіти й Максим, але тоді його зоря ще, мабуть, не закотилася. Петля випадково минула його, хоч і не було з того особливої радості... Від друга залишилась ця картина та ще Біблія, ілюстрована Густавом Доре. З цієї Біблії вони користались удвох. Максим теж заробляв з неї хліб, роблячи іноді досить незграбні гравюри по міді та по лінолеуму для редакцій з нагоди різдвяних та великодніх свят, сяк-так копіюючи з горя-біді геніальні гравюри Доре. Яка іронія і яка профанація мистецтва! Але що зробиш?.. Цю картину скопіював Микола теж із тієї Біблії. Вона лишилась як спадщина по полум'яному другому, напевно, не менш геніальному, ніж сам Густав Доре. І це – символічна спадщина. Так ніби то друг намалював її навмисне для Максима як указівку чи як потіху, що не тільки йому доведеться бігти по землі, бо ж бігали й інші. Чи, може, як іронію, що от, мовляв, Христос мав куди бігти, рятуючись утечею, а він, Максим, не матиме?..

Соломон, що пильно розглядав картину, нарешті зітхнув і, ніби читаючи думки Максима, промовив:

– Вони мали Єгипет...

– Так, професоре (посмішка), – вони дійсно мали Єгипет.

Соломон повернувся до Максима всім корпусом:

– А ми? А де ж н а ш Єгипет, Максе?! Га?.. – запитав він з несподіваним притиском, досить трагічно і по хвилі меланхолійно сам собі відповів: – Нема... Нема такого Єгипту, куди б можна втекти нам... Та й від кого? Від себе? Га? А чи... Ні, брате! Від Божої... чуєш?.. від Божої кари не втечеш! Так-так! Від Божої кари!..

Іван ЯЦКАНИН

Дивная новина...

Листоноша подав йому листа, адвокат кинув його у корзину біля дверей, і, здавалося, все на цьому й скінчилося. Для листоноші справді так – пішов собі, насвистуючи мелодію, якої зранку ніяк не міг позбутися. Це була пісня про те, що у нього немає машини, навіть мотоцикла, а десь, у великому місті, його жде, не діждеться дівчина, така гарна і бажана...

Адвокат, його звати Йосип Покрутка, й не зауважив би того листа, що другий день ніби осиротіло лежав собі на дні порожньої корзини й напрошувався, аби його підняти. Надовго бездумно застиг в очікуванні, поки нарешті зігнувся і поклав листа на край столу.

Це не його стіл, не його село, та й хата чужа. Село порадили йому друзі, хату купив від дядька, якого діти забрали до себе у місто. Відремонтував її трішечки, та й живе собі, зникнувши з очей друзів і ворогів.

Довгий час кімнату, що вікнами пильно дивилась у село, а село заглядало на нього, не засвічував – влаштувався в іншій кімнаті, з вікна якої міг годинами дивитися у поле, а там – ніяких змін, тільки пори року гуляли ріллями, лісами і ярами. Змінювалась, може, трава і листя та ще вітер, який інколи настирливо добивався до його обійстя.

У ці дні він якраз надіявся, що саме там, в небі над спорожнілим полем, зможе побачити незвичну комету Люлінь. З ума не сходила думка, як би це було гарно, коли б ця зеленкуватого кольору комета хвостом зачепила пагорб з дивним іменням Чаші і понесла його аж геть за обрій, тоді все оновилося б, втомлені одноманіттям очі радували б інші краєвиди. Він сподівався, що за Чашами, далеко-далеко від свого теперішнього осідку, спостерігатиме за падаючими зірками. Зорепад мав розпочатися у ніч на п'ятницю. Він не був готовий до нього... У нього дедалі частіше з'являлись ознаки нетерпеливості, якість відчуття болю, місце і природу якого не міг з упевненістю визначити.

На краю стола лежав журнал «Гео». З обкладинки на нього дивився Місяць, на якому виявили величезну печеру. Раніше прочитавши журнал, дізнався... на Марсі виявлені три озера... науковці знайшли дві планети, найбільш схожі на Землю. Все прочитав. Тепер стояв біля столу й німо вперше поглядом у журнал. Куди ж би йому вибратися?... Раптом побачив листа. Взяв у руки, уважно розглянув, але не запримітив нічого дивного, хіба те, що не було імені відправника. Але й таке трапляється. Пальцем повільно відкривав конверт, з короткими паузами рвучи його краї. Видобув аркуш паперу, вирваний зі шкільного зошита. Глянув. Зовсім нерівний почерк, яким трусило в усі боки, слова не трималися наведених лінійок. Вискакували, ніби із-за могилок на старому сільському цвинтарі.

Анонім сповіщав: «Наближається Різдво – свято Сім'ї, Любові, Спокою та усього, що найкраще серед людей. Думаю, що Ви мене правильно зрозуміли, серед людей, до яких, аж до Вашої загибелі, ніхто Вас не може залучити. Так, Ви будете жити, пане докторе, але слідом за Вами піде і ця страшна тінь Вашого злочину. Як себе почуваете після того, що Ви скоїли разом із своєю любовницею своєму другові, Михайлові? Ви насправді думаєте, що це залишиться лиш так? Без розплати? Злочинці, пане адвокате, не можуть вільно гуляти собі вулицями і злягатися з такими курвами, яким йдеться тільки про гроші, не відчувати на спині зневагу людей, які про них більше знають, ніж вони догадуються?! Тим більше, коли негідником стане, ніби інтелігентна людина, не спроможна втихомирити свої пристрасі. Ви ж зв'язалися з проституткою. І не думайте, що з цього лише так висковзнете. Час вас знайде, час Вас наздожене і викаже все. Це, правда, буде тоді, коли Вам здаватиметься,

що Ви вже на безпечному місці. А поки що, хай Вас переслідують змучене обличчя його матері, її жально вже ніхто не загоїть. Хай цей біль, який Ви їй спричинили, огорне Вас нестерпними муками. У ці святкові дні, коли на ялинках запалюють свічки, хай перед вашими очима постане мертвий Михайло і його горем замучена мати, для якої, до речі, він був усім. Це була її єдина дитина, яку Ви знищили. Чекайте на день, коли Вас викриють, як злочинця!»

Дочитавши, Йосип подався ближче до лампи, щоб краще розгледіти листа. Дивився, і слова зливалися в одну велику чорну пляму. Він відчував небезпеку, бо ж не випадково аркуш вирвано зі шкільного зошита, не випадково букви так розтанцювалися та й оте постійне звертання на ви... «Що ж мене тут чекає? Знайшли мене, гади!» – подумав, втупивши очі у конверт.

Клята Данієла. Наскільки кохана, настільки ж тепер і проклята. В усьому винувата вона. Її приховувана наївність потужним магнітом притягала чоловіків. Почувалися біля неї, ніби справді є тими по-казковому сильними володарями світу. Нічого подібного Усе це вона дозволяла, аж допоки кожного зокрема зовсім не зловила у свою сіть. Але й тоді ще якийсь час лише наївно посміхалася і молола щось таке, що важко було зв'язати в одну цілісну думку. Мабуть, і це було її павутинням, її заманою, її грою, поза якою, здається, вже й не могла існувати Та сталося – на злість усім чоловікам Данієла прилипла до Михайла. ...

Йосип ніколи не міг розгадати цей її хід. Гроші? Ні. Ще раз ні. Михайло був таким собі непомітним чиновником у райцентрі. Правда, всі жінки любили з ним перекинутися словечком. І все. Бо таких, як він, тут було чимало. Мабуть, буде правдою те, що почув від свого колишнього професора хімії, ніби жінки дуже тонко по запаху відчують, наскільки сильний мужчина саме повз них пройшов. Ніколи на ці гіпотези не звертав уваги, а тепер, коли тримав в руках розірваний конверт, помалу почав вірити словам свого колишнього професора, до речі, також неабиякого бабія. Тепер спрагло захотів пригадати, де вперше зустрілися і завели розмову. На іподромі. Ого-го, як давно це було! Нема вже того іподрому. Де ж поділися оті коні! Познайомилися у черзі, коли він усі надії покладав на скакуна Нестора, який справді переміг, але виграш був невеликий, бо багато з присутніх чекали цієї перемоги. Не було сюрпризу, не було й великих грошей. Тепер майже з абсолютною точністю пригадав, як відбулося їхнє знайомство. Ініціативу взяла Данієла. Насамперед випитувала про коня, потім молола щось про принца на білому коні. Михайло постійно сміявся притому, тішився, що така красуня, така приваблива жінка звернула увагу саме на нього. Він називав її приятелькою, хоча, правду кажучи, нареченою її назвати й не міг. А вона? Не спускала з нього, Йосипа, очей. Постійно щось запитувала про його адвокатську роботу. Потім лише так, ніби помадою потерти вуста, повернулася до нього і запитала: «А через вас уже хтось сидить у тюрмі»? І донині не може забути її уїдливої усмішки, яку підкріпила ще одним жестом, змовницьки підморгнувши йому. Можливо, професор таки не помилявся. Відтак було ще кілька незапланованих зустрічей у ресторані «Нептун». Вечері. Танці. Під час танців шепотіння на вушко. Тоді він уже міцно опинився в її тенетах, хоча вона ще сильно трималася Михайла. Це був один з хитрих прийомів її заманювання і гри, сильнішими за усі закони фізики. Хай там хтось розказує про гравітацію... Для нього світ почав крутитися зовсім інакше. А Михайло? Посміхався і торжествував. Однак, сталося диво, він почав підтримувати Михайла, вводити його у престижне товариство. А йому самому вистачало і її присутності. Аж у «Верховині», коли замовк стук шахових фігур і почалися танці, під час легесенького вальсу вона шепнула, ніжно торкнувшись волоссям його шиї: «Я тебе люблю». Він промовчав, хоча знову пригадав старого професора...

Тут все і почалося. Він увів Михайла у ту найвищу свою клієнтелу, а їй на вушко не забував шепотіти вже завчену фразу: «І я тебе люблю».

Замість сережко чи дорогого браслета Данієла попросила його знайти помешкання, де б їм можна стрічатися. Знайшов. У старому місті, за мостом, неподалік корзо, у будиночку старої єврейки, де пахло старовиною, та щоб цього не було замало, стіни були вщерть усіяні літографіями з античними виявами сексу. Під час їхніх зустрічей у помешканні, тітка Юлія,

так звали стареньку жидівку, покірно чекала на подвір'ї, на лавиці під старою акацією, де до її ніг тулився кудлатий собака невизначеної породи. Вийшовши з будинку, пара коханців, все ще ще натхненна щойно пережитими втіхами, ніколи навіть не глянула у бік тітки Юлії, та й вона й не стежила за ними, втупивши погляд перед себе, покірно чекала, поки вони не зникнуть за рогом будинку, знаючи, що після їхніх любовщів її чекає під виблідлою скатертиною з мереживним візерунком, винагорода...

Чи не після кожної зустрічі вона постійно дразнила його, що дуже-дуже любить Михайла. Він, звичайно, розгублювався. Довго пробував знайти якусь раціональну причину її вчинків, а потім лише махнув на все рукою.

Одного осіннього дня, коли вже все листя з дерев злітало до ніг, наважилася сказати йому таке, що він аж остовпів: «Все. Більше цього не буде. Тобі прийдеться чекати, аж поки він не вмире».

Жах. Точно жах охопив його після цих слів. Такого різкого повороту не сподівався. Насамперед це було, як удар молотком по голові, ніби череп розлетівся на всі боки. Коли нарешті отямився, вона йому прощально помахала рукою з вікна від'їжджаючого тролейбуса.

Тітка Юлія дивувалася, що вже довго немає ніякого заробітку від цієї дивної пари. «До всього можна звикнути, і до втраченого заробітку. Інші люди живуть і без цього гріха», – розмірковувала. Але як же бути йому?! Усе вирішила Данієла – не показувалась йому на очі. Здавалося, що життя знову входить у своє вужче русло, як ріка після паводку. І він ні з ким не зустрічався, увесь вгруз у роботу.

Надворі уже пізня осінь. Сіре і нічим не цікаве післяобіддя. Саме в цю непривітну пору зовсім випадково зустрілися на набережній. Їхня зустріч була якоюсь розгубленою, аж сором'язливою. Підходили один до одного, похиливши голови, ніби вже здалеку віталися... Коли вже були зовсім близько, на гладі ріки знявся крик диких качок. Розгублено дивились за ними, як зникають за мостом.

– Ну, як живеш? – спробував Йосип розпочати розмову.

– Всі знають, як живу. Місто мале, люди все знають... І про тебе також...

– Ти про що? – адвокат явно вдавав, що не розуміє, куди Михайло веде. – Ти таким загалом ніколи не був.

– Ні це ти себе не впізнаєш... Один сумує, бо загубив, другий тішиться, бо знайшов. Але чуже, чуже знайшов... – сказав Михайло і, похнюпившись, подався в напрямку моста, за яким зникли дикі качки.

Ні, цього він насправді не хотів. Такого б від Михайла ніколи не сподівався, бо ж йому здавалося, що про його зустрічі з нею ніхто не знає, хіба вона сама йому сказала. А Михайло не захотів з цим жити... знайшли його зовсім принагідно сусіди у підвалі будинку... Поховали його у рідному селі.

Не минуло й два тижні після цієї страшної події, як Данієла, уся в чорному, завітала в його офіс. Знявши чорні рукавички, не привіталася, але підійшла зовсім близько до столу і театрално кинула їх перед його обличчям. «Ну, дочекався...», – зітхнула, і, не попрощавшись зачинила за собою двері.

Вона постійно грала свою гру, і грала її стовідсотково. Йосип після цієї зустрічі спробував порвати усі контакти з нею. Не вдавалось. Тоді й надумав втекти з міста. Але ж буває, що призабуте тебе таки наздожене.

З того боку, де у його вікно не заглядали люди, до нього придивлялася смертонька – без коси, без вишкірених вуст, легесенько ступаючи новосніжжям і спиртно стираючи за собою сліди.

А з іншого боку, де крізь вікно виднілися сільські хати, з різдвяним піднесенням і неприхованою радістю буття ніби насильно вривалася в його житло-криївку коляда: «Дивная новина... Не в царській палаті, а поміж бидляти...».

ПУБЛІЦИСТИКА

Закарпатський першопроходець (До сторіччя відомого літературознавця Василя Микитася)

Минувшину Закарпаття вивчало чимало дослідників, але серед них завжди виділялися ті постаті, які за своїм вкладом підіймалися над іншими. У літературознавстві другої половини ХХ століття це, насамперед, два доктори філологічних наук – Василь Микитась (1924 – 1999) та Олекса Мишанич (1933 – 2004). Обидва, до речі, у свій час завідували відділами в Інституті літератури імені Т. Шевченка АН України. Щоправда, в них по-різному складалася наукова доля: перший отримав найбільше визнання в радянські часи, а другий – уже після здобуття Незалежності.

Про це говорилося на круглому столі в Закарпатській обласній науковій бібліотеці імені Федора Потушняка, присвяченому сторіччю В. Микитася, яке відзначалося 23 жовтня 2024-го. Присутні на зустрічі науковці Іван Хланта, Надія Ференц, Іван Сенько, Сергій Федака згадували свого вчителя і старшого колегу.

Дослідник літературних закутків

За 15 років (1955 – 1970), які провів уродженець Дніпропетровщини на Закарпатті, він зробив стільки, скільки під силу цілим науковим інституціям. Ясна річ, що в ті тоталітарні часи вчений писав і «на злобу дня», що нині не додає йому авторитету. Однак у своїх численних працях завжди намагався відштовхуватися від факту, а для цього чимало часу проводив у архівах, описавши, для прикладу, давні рукописи та стародруки, що знаходилися в бібліотеці Ужгородського державного університету та обласного краєзнавчого музею.

Василь Микитась був автором першої монографії про Олександра Духновича у 1959-му, що зняло табу на дослідження творчості наших будителів не стільки на Закарпатті, як на Пряшівщині, яка з того часу повила перед у публікаціях спадщини крайових письменників ХІХ і першої половини ХХ ст. Пряшівська дослідниця Олена Рудловчак разом із Василем Микитасем розпочала роботу над академічним виданням творів Духновича (на сьогодні вже є 4 обсяжні томи). Також вони підготували і об'ємну поетичну антологію від першопочатків аж до 1945-го, ввівши в науковий обіг десятки забутих чи невідомих для загалу імен. Ця праця ніким досі не перевершена.

В. Микитась опублікував перші ґрунтовні нариси розвитку закарпатського письменства у ХІХ та на початку ХХ ст. у книжках «Галузка могутнього дерева» (1971) та «З ночі пробивалися...» (1977). У СРСР це були єдині монографії, з яких можна було детальніше дізнатися про тутешній літпроцес аж до 1919 року, коли край перейшов під владу Чехословаччини. Згодом Олекса Мишанич дослідить попередні століття, а Юрій Балега дасть своє бачення закарпатської літератури у чехословацьку добу, на жаль, надмірно заідеологізовано.

Василь Поп, той же Ю. Балега та О. Мишанич чимало писатимуть про творчі здобутки своїх сучасників, таким чином завершуючи картину літрозвитку краю від сивої давнини аж до початку ХХІ ст. Їхнім наступникам уже значно легше простувати протоптаніми путівцем.

Перша монографія про першого літератора Закарпаття

Кандидатську дисертацію Василь Микитась захищав про життя і творчість М. Андрелли, якого вважають першим літератором Закарпаття, адже той був сучасником Богдана Хмельницького та Ференца Ракоці II. Його книжка «Український письменник-полеміст Михайло Андрелла», видана у 1960-му, стала набутокм нашого літературознавства, адже раніше ця постать була маловідома. А саме цей священник-полеміст став автором перших у краї оригінальних рукописів церковнослов'янською мовою, яка тоді вважалася книжною, з домішками місцевих слів.

М. Андрелла (1637 – 1710) народився в селі Росвигово, яке нині є мікрорайоном Мукачева, через що підписувався «Оросвигівський», як інший відомий український полеміст, його попередник Іван із Судової Вишні на Львівщині, прозвав себе «Вишенським». Андрелла був освіченою людиною, вчився у Відні, Братиславі, Трnavі. Знав декілька іноземних мов – латину, угорську, польську. Був греко-католицьким священником, але згодом повернувся до «старої віри» і став агітувати за повернення до православ'я, за що влада його переслідувала – навіть сидів у Мукачівському замку в кайданах.

Спочатку він проповідував свої погляди усно, мандруючи Закарпаттям, а наприкінці життя сів за писання полемічних праць. На сьогодні збереглися дві з них – «Логос», що знаходиться в Санкт-Петербурзі, і «Оборона вірного чоловіка», яку продали свого часу до львівського «Народного дому». Як зауважував перший їх публікатор Олексій Петров, у XIX столітті в єпископській бібліотеці зберігалися ще кілька праць Михайла Андрелли, але через сто років Василь Микитась їх уже там не виявив. Вірогідно, вони втрачені назавжди.

М. Андрелла – постать непроста, його полеміка з католиками, протестантами та уніатами переповнена емоціями і часом непарламентськими виразами, характерними в ту добу релігійних воєн. Але з обширних рукописів ми можемо чимало дізнатися, адже він писав про те, що бачив довкола, що відчував, як мислив.

У своїй монографії В. Микитась наводить цікаві факти, які перегукуються із сьогоденням. Так, нині дехто би хотів показати Мукачівську греко-католицьку єпархію як таку, що не мала нічого спільного з сусідніми українськими регіонами. Мовляв, у неї завжди був особливий шлях. Але чи відповідає це дійсності?

Про давні зв'язки з рештою регіонів України

Ось декілька фактів про зародження греко-католицької церкви на Закарпатті із книжки про Михайла Андреллу: «Форма самої унії була відома і Пазманю (католицькому кардиналу), і Друґету, бо вона вже існувала по сусідству в Галичині. Для досягнення своєї мети граф Друґет запросив до своїх володінь уніатського Перемишльського єпископа Атанасія Крупецького». Але через активний опір місцевих людей той мусив негайно повертатися до Галичини.

Другу спробу зробив Віденський двір – вірні католики: «Габсбурги намагаються використати у своїх цілях мукачівського єпископа Василя Тарасовича, що теж походив з Галичини і був таємним уніатом. Підкуплений католицьким примасом, Тарасович у свою чергу підмовив кількох попів, і ті згодилися прийняти унію. Але коли про це дізналося православне населення, зокрема мукачівці, то вони витягли Тарасовича з келії монастиря і наказали розірвати зв'язки з ненависною їм

унією. Припертий до стіни єпископ погоджується з вимогами населення і «кається про людське око», а насправді збирається таємно покинути свою резиденцію та разом з кількома спільниками влаштувати офіційне проголошення унії. Однак в останню хвилину семигородські власті заарештовують Тарасовича і відправляють його в тюрму». Лише заступництво Фердинанда III звільнило єпископа з-за ґрат.

Далі єзуїти викликають на підмогу двох інших галицьких ченців – Петра Розтопчинського і Гаврила Косовича з василіянського ордена. Нарешті 24 квітня 1646-го 63 священники зібралися на чолі з Розтопчинським в Ужгородському замку, резиденції графині Анни Другет, яка владно керувала цим процесом, і проголосили унію з католицькою церквою. Першим уніатським єпископом обирають того ж таки Петра (Парфенія) Розтопчинського, який залишався ним до смерті.

Як бачимо, галичани брали безпосередню участь у цій складній міжконфесійній боротьбі й навіть очолювали процес переходу до греко-католицької віри.

Василь Микитась зауважує, що «з XV і до кінця XVII століття у Мукачівську православну єпархію часто присилали зі сходу єпископів, які привозили із собою значну кількість церковних книг. Так, наприклад, православний мукачівський єпископ Сергій на початку XVII століття був висвячений аж у Києві».

У користуванні Михайла Андрелли, який добре знав історію Берестейської унії 1596 року, були книжки українських вчених і мислителів – «Лексикон славеноросский и имен толкование» Памви Беринди, «Ключ розумения» Іоанакія Галятовського, «Камінь» Петра Могилы. Так само доставлялися з Галичини й уніатські книжки.

Не дивно, що «твори Андрелли пересипані українськими і російськими словами та зворотами. Міг би він, за його словами, писати і простою народною мовою, але не хотів, щоб його звинувачували в темноті й неграмотності, як це любили робити вчені католики. Тому й писав тодішньою книжною мовою».

Особливо великий вогонь полеміки Андрелла спрямовує проти мукачівського греко-католицького єпископа Йосифа де Камеліса, котрий, не знаючи церковнослов'янської, написав латинською мовою досить великий за розміром катехизис для потреб молодшого покоління. «Цей грек, підтримуваний Римом і Віднем, раніше був скриптором ватиканської бібліотеки, римським прокуратором руських василіян», – зазначає В. Микитась.

З латини його писання переклав викликаний із Галичини греко-католицький священник Іван Корницький. Книжку видали 1698-го в Трnavі в друкарні єзуїтської академії під заголовком «Катехизис для науки угроруским людям». Перекладаючи «Кахизис» з латинської мови, Корницький написав для нього післямову, крім того, вніс багато слів і зворотів галицького наріччя. Він був впливовою фігурою під час правління Йосифа де Камеліса.

На завершення свого дослідження Василь Микитась робить висновок: «Андрелла єдиний подібний представник у літературі закарпатської гілки українського народу. Поєднання гумору, сатири і нещадного сарказму визначають особливість його полемічної майстерності. Суспільна і літературно-полемічна діяльність Михайла Андрелли є яскравою сторінкою в історії української літератури. Твори Андрелли, поряд з посланнями Івана Вишенського та інших письменників, є зразком полемічної літератури XVII століття, її золотим фондом».

Олександр ГАВРОШ.

Що показав перепис в Угорщині?

Відповідно до законодавства Угорщини можна декларувати не тільки одну національність. Для цього є окреме запитання в опитувальному листі про другу національність. На жаль, ми не знайшли в оприлюдненій статистиці кількість громадян, які задекларували дві національності, як це відображено, зокрема, у результатах переписів у Польщі та Словаччині.

Натомість угорська статистика подає дві окремі графи – «національність» і «до якої національності себе відносите?», дані яких суттєво відрізняються. Можливо, остання відображає результати не тільки однієї національної ідентичності, а й двох, а тому, зазвичай, має вищі цифри.

За переписом, який проводився у 2022 році, кількість українців в Угорщині суттєво зросла: із 7,4 тисяч у 2021 році до 24,6 тисяч. Себто, більше, ніж утричі. Так само зросла і кількість русинів, яких тут виділяють в окрему групу: із 3,8 тисяч у 2011 році до 7,1 тисяч.

Таке несподіване зростання можна пояснити постійною еміграцією з України. Не секрет, що чимало закарпатців їде оформляти пенсію в Угорщину, де вони значно більші, а для цього мусять ставати громадянами Угорщини. При цьому в переписі можуть себе декларувати далі українцями чи русинами. (До останніх в угорському суспільстві значно лояльніше ставлення, а тому вигідніше записуватися ними).

Цікавими є дані про рідну мову. Так, із 24 615 українців українську визнали рідною 15 315 осіб, а із 7 111 русинів «русинську» – 1 981.

Русини і четверта «русинська» мова

Ситуація з русинами тим цікавіша, що минулого року було зроблено кодифікацію угорського варіанту «русинської» мови, який став уже четвертим після сербсько-хорватського, словацького та польського.

Таким чином дві тисячі осіб мають свій угорсько-русинський (колись побутував термін «угроруський») «язик», який, за даними того ж перепису, більшість угорських русинів не визнає за рідний. Цією мікромовою видається половина двомісячного 20-сторінкового журналу із дзеркальним перекладом угорською, яка є рідною для більшості тутешніх русинів. Однак і вони навряд чи є автохтонами.

Адже перепис фіксує подальше зменшення двох останніх «русинських» сіл. Колись таких були десятки на території Угорщини, але всі успішно змадяризувалися.

Село **Комлошка**, розташоване під словацьким кордоном, за двадцять років втратило третину мешканців і за переписом 2022 року нараховує трохи більше двохсот мешканців. З них – 87,2% задекларувало себе угорцями і лише 26,9% – русинами. (Судячи із суми відсотків, частина з них записала подвійну ідентичність).

Так само велике село **Мучонь**, яке за два десятиліття зменшилося

майже на тисячу осіб (на четвертину населення), має виразно угорський характер. 90,6% його мешканців записали себе угорцями і лише 3,5% – русинами.

Таким чином у згаданих двох останніх «русинських» селах мешкає загалом до півтори сотні тих, що себе назвали русинами, частина з яких відносить себе й до угорської національності.

Звідси напрашуються очевидний висновок, що зафіксовані у переписі сім тисяч угорських русинів у своїй абсолютній більшості є емігрантами з України. Зрештою, на це орієнтувалися і творці «угорсько-русинського» варіанту мікромови для двох тисяч осіб, який спирається не на мовлення мешканців Комлошки та Мучоня, а наблизений до закарпатських діалектів зі значними вкрапленнями русизмів на кшталт «міропріятя» чи «очередний».

Українська громада одна із найбільших

Із 218 тисяч іноземців найбільше є громадян Румунії та України. Частина українських громадян зросла за десять років з 11,8 тисяч до 36 тисяч осіб, що, вочевидь, пов'язано з війною. На третьому і четвертому місці – громадяни Німеччини та Словаччини (близько двадцяти тисяч), трохи менше – Китаю. Російських громадян восени 2022 року зафіксовано менше від 6 тисяч.

Таким чином за останнім переписом в Угорщині перебувало до 70 тисяч українців чи вихідців з України, які себе декларували такими під час загальнонаціонального опитування. Ця цифра вже цілком порівнянна з кількістю угорців, які мешкають на Закарпатті. (За переписом 2001 року їх було 151 тисяча, але нині відчутно менше).

Більшість українців проживають в столиці чи розсіяні по всій Угорщині.

Кафедри україністики діють в Будапешті та Ніредьгазі, а в Середі також можна здобувати спеціальність «українська філологія». Цього року в столиці Угорщини відкрилася перша двомовна україно-угорська державна школа.

В Україні працює близько сімдесяти угорськомовних шкіл.

Серед українців Угорщини, як і серед русинів, значна частка римо-католиків, угорських реформатів (кальвіністів) і навіть кілька десятків іудеїв, що говорить про змішані шлюби та поступово закорінення, а в подальшому – розчинення еміграції в наступних поколіннях.

Що ж до загальної кількості населення в Угорщині за переписом 2022 року, то там нарахували 9 мільйонів 680 тисяч людей, що на мільйон менше, ніж у рекордному 1980 році.

Олександр ГАВРОШ.

Маруся Няхай:

«Трагедія, яку переживає зараз Україна, для мене не анонімна. Там живе багато моїх знайомих та друзів»

Маруся Няхай – українська поетеса зі Словаччини, авторка п'яти книжок, котра в різні періоди працювала редакторкою в українській студії Чехословацького радіо та журналі «Дукля», історикинею у Пряшівському краєзнавчому музеї, завідувала українськими фондами Слов'янської бібліотеки в Празі. Нині вона теж не сидить склавши руки: крім творчості, долучається до організації культурних заходів для наших співвітчизників, які рятуються за кордоном від війни.

● **Ви народилися в Кошицях, але дитинство Ваше пройшло в Свиднику. Які яскраві миттєвості закарбувалися в пам'яті з того часу?**

– Моя мама родом зі Свидника, і вони з татом тут учителювали. Ми мешкали у вчительському будинку біля школи, а її батьки, мої чарівні бабуся та дідусь, присутні у моїх віршах, – під горою у старій напівроз-

валеній хаті, оточеній великим садом із фруктовими деревами, липами, каштанами та пасікою. Ми з сестрою тут гралися в принцеси, були юними лицарями і воювали з кропивою, плели вінки, співали, танцювали... І над тою ідилією часто проносилося бабусине: «Маруся, Таня, обідати!». Саме вона на церковні свята водила нас у храм, для нас це було щось урочисте й таємниче. Батьки як педагоги цього не мали права робити. У ті часи зими були холодні, випадало багато снігу, тато ходив із нами кататися на санях. А ще ми з сестрою дуже любили слухати казки, і тільки-но мама приходила під вечір зі школи, сунули їй книжку в руки: «Мамочко, почитай нам!». Тому я швидко вивчила азбуку, щоб сама могла читати. Сім'я жила гармонійно, хоча 1950-ті були важкими, всюди ще виднілися сліди Другої світової війни, проходила насильна колективізація. У Свиднику в 1957-му я стала відвідувати українську початкову школу. Безтурботне дитинство закінчилося 1959-го, коли народився брат Мирослав. Я зразу подорослішала, няньчила його, більше допомагала мамі.

А під час зимових канікул на початку лютого-1962 ми переселилися до Пряшева. Тоді я вже відвідувала 5-й клас і продовжила навчання в єдиній у місті школі з українською мовою навчання. Дуже швидко подружилася з однокласниками і поринула в культурне життя закладу: відвідувала поступово танцювальний, співацький, театральний та літературний гуртки. Специфікою нашої школи була подвійна структура (вона зберігається донині), адже в одній будівлі знаходилися Пряшівська основна дев'ятирічка та середня ЗОШ. Загалом навчання тривало 12 років.

Друга половина 1960-х у Чехословаччині визначалася політичною відлигою. Вирувало студентське життя, ми у школі заснували часопис «Наші погляди», де я почала друкувати свої вірші. Педколектив був хороший і висококваліфікований, я донині з теплом у серці згадую його. Але найбільший вплив на мене мали вчитель словацької

та російської мови й літератури Василь Турок – людина неординарного мислення, він був білою вороною в суспільстві, а також Ганна Крайняк, котра дуже цікаво викладала українську літературу й мову та історію. Мене зачаровували Єгипет, Греція, Рим, Візантія... Саме тоді зрозуміла, що хочу студіювати історію на Філософському факультеті в Пряшеві.

● Чи пригадуєте трагічні серпневі події 1968-го в Чехословаччині?

– Мені було 17, і той наповнений емоціями день запам'ятала на все життя. Від смого ранку по радіо ми чули, що війська Варшавського договору незаконно вступили на нашу територію, ідуть придушити Празьку весну, їхнім політикам не подобається ідея соціалізму з людяним обличчям. Старші побігли в магазини за продуктами, а ми, молодші, бігли на Левоцьку вулицю, адже це головний шлях із Пряшева на Татри, Жиліну, а далі в Чехію. Натовпи зупиняли машини, ми говорили з солдатами, пояснювали, що хочемо жити у вільній демократичній країні, свобідно їздити за кордон... На вулиці дійшло до сутичок між військовими машинами і танками, які тиснули на них ззаду. Машини почали горіти. Солдати повискакували з машин, і ми всі розбіглися. В той день часто я була перекладачем, бо словаки погано розмовляли російською. Відтак мій останній навчальний рік у школі розпочався в гнітючій атмосфері. Великим ударом для нас було самоспалення Яна Палаха у Празі на Вацлавській площі 19 січня 1969-го – це закарбувалася в пам'яті мого покоління. У травні я успішно склала атестат зрілості, а у червні – вступні іспити до вишу. Ми чекали, чим усе закінчиться. Поступово у верхах замінювалися обличчя, а головний удар покотився між 1970 – 1972-м, коли почалися звільнення викладачів, редакторів газет, радіо та телебачення, відрахування студентів, постраждали письменники, артисти, співаки і просто ті люди, котрі не хотіли змиритися з поневоленням. Моє покоління виростало в шизофренічному суспільстві: одне думаєш, а далі або мовчиш, або щось інше кажеш.

● Поділіться спогадами про студентські роки.

– Перші два роки ми ще не відчували повільне «закручування гайок»: вели дискусії з викладачами, читали цікаві книжки, ходили в кіно до клубу вимогливого глядача. Перлиною для нас щорічно у травні був фестиваль студентських театрів із усієї ЧССР «Академічний Пряшів». Але вже в 1972-му ми мусили заздалегідь надсилати тексти виступів на цензуру комісії – в наших головах почали плекати самоцензуру. А під кінець семестру ми попрощалися з багатьма хорошими викладачами...

● Ви працювали на радіо, в редакції «Дуклі». Пишете, що «це були роки застою і багато чого не можна було публікувати», та все ж виходили цікаві статті й дослідження. Як балансували між владою, автурою й читачами?

– В Українську студію Чехословацького радіо у Пряшеві після чисток на звільнені посади запросили мене та інших випускників. Мені доручили готувати щотижня 60-хвилинну передачу «Для вас, для молодих». На ходу ми вчилися, і щоб опанувати роботу редактора, в Братиславі відкрили курси журналістики для випускників іншого профілю. За нами весь час наглядала таємна поліція. Атмосфера була гнітючою. Пригадую, як підготувала передачу до Різдва і вжила слово «Різдво». На мою голову посипалася критика, чому не назвала це святом зими. І я спитала: «А чому словаки кажуть не *sviatok zimy*, а *Vianoce*?». Ніхто не пояснив. Якраз тоді Пряшівський музей оголосив конкурс на місце історика, і я його виграла. Тут трудилася з січня-1976 і повністю себе реалізувала – в установі набагато менше відчувався політичний тиск. 1981-го вийшла моя друга книжка «Чекаю тебе», мене прийняли до Спілки словацьких письменників. У тому часі Мирослав Ілюк, редактор журналу «Дукля», запросив мене працювати в редакцію, і я погодилася, провела там 9 років. Я редагувала літературу, а Мирослав – публіцистику. Тоді ми ще не мали комп'ютерів, усе переписували на друкарських машинках, вичитували коректури, готували

конференції... Праця була цікава, різноманітна, збагачувала мої знання та емоції. Одразу на початку познайомили мене з прізвищами авторів, яких не дозволялося друкувати: Ю. Бача, М. Мушинка, Г. Коцур, пізніше у 1980-х уже зняли заборону з І. Мацинського, Й. Шелепця... Багато з того, що ми не змогли видати, опинилося в Югославії, Франції, Канаді, Америці, і там вийшло. Часто я їздила у відрядження до Братислави та Праги, знайомилася зі словацькими й чеськими авторами, відвідувала редакції літературних журналів, де згодом з'явилися переклади моєї поезії словацькою та чеською. Посередництвом Спілки словацьких письменників відвідувала щорічно Україну, побувала в гостях у НСПУ, в редакціях журналів «Жовтень» у Львові та «Вітчизна», «Дніпро», «Київ», «Всесвіт» у Києві. Ми почали тісніше співпрацювати з «Жовтнем», до нас звідти приїжджали Р. Федорів, М. Ільницький, Р. Лубківський. У Києві частіше зустрічалася з письменниками Д. Павличком, О. Мишаничем, П. Осадчуком, В. Дроздом, І. Жиленко, С. Йовенко, В. Моругою, Д. Чередниченком, Г. Кирпою. У тому часі я видала третю збірку поезії «Моє ательє» (1986). У другій половині 1980-х, коли їздила у відрядження до Праги та Братислави, в колах письменників, редакторів балансування схилялося до очікування великих змін: у країнах Центральної та Східної Європи в прискореному темпі тріскали стяжні обручів, і людський потік рушив на майдани.

● **Волею долі Ви познайомилися з Вацлавом Дворжаком, викладачем Празької консерваторії...**

– Зі змінами в суспільстві змінилося й моє особисте життя. У 1990-му я стала дружиною В. Дворжака, переселилася до Праги і працювала у відділенні україністики Слов'янської бібліотеки. Її фонди унікальні, а цього року вона відсвяткувала століття свого існування. Крім іншого, тут є видання української еміграції з теренів Чехословаччини та інших країн. Для дослідників повністю відкрилися фонди російської, української та білоруської еміграції (після більшовицької революції 1917 р.), й вони приїжджали до нас вивчати ці матеріали. Від половини 1990-х ми організовували міжнародні конференції про спадщину тієї еміграції. Про все це можна довідатися з наукових збірників, які видає Слов'янська бібліотека у Празі. Хочу ще нагадати про її співпрацю з Посольством України у Празі, яка розпочалася 1992-го з приходом Романа Лубківського, першого посла України в Чехословаччині. Посольство ще не мало ні своєї будівлі, ні культурного центру, тому в нашій бібліотеці ми робили різні тематичні виставки, які мені допомагала реалізувати працівниця посольства Оксана Пеленська. Також як україніст я щороку відвідувала Львівську бібліотеку ім. В. Стефаника та Національну бібліотеку України ім. В. Вернадського в Києві, брала участь у конференціях, які вони організували. В особистому житті мені пощастило: у нас із чоловіком було багато спільних інтересів: література, історія, музика, природа. Часто ми відвідували концерти, театри, оперу, музеї, галереї. Блукали мальовничою країною, спостерігали, як оновлюються міста, реставруються старі будинки, замки... Стара Прага в 1990-х була під риштуванням, і я раділа кожному вже відреставрованому палацу, будинку, вуличці. Прага назавжди полонила частину мого «Я».

● **Творити Ви почали ще в шкільні роки, а перша збірка «Білі руки беріз» вийшла по закінченні університету. Як її сприйняла критика?**

– У 1973-му я принесла вірші до видавництва у Пряшеві й дала прочитати редактору, поету Івану Мацинському. Із них він вибрав 38. До збірничка увійшло написане в 1968 – 1973 роках. Тоді я часто заходила у видавництво, ми вели цікаві дискусії про українську поезію, І. Мацинський приносив мені книжки зі своєї бібліотеки, і я рада, що на цьому етапі життя зустріла доброго вчителя та супутника на початку моєї дороги у світ поезії. Тематично мої вірші були різноманітні: пейзажна, філософська, любовна лірика, спогади про дитинство, місто в поезії. Пригадую позитивну рецен-

зію, яку написав Ілля Галайда в «Дуклі». Він цитував завершальні рядки останнього вірша: «Луки задзвеніли, // і з поля запахло молоком». (І. Галайда «У віршах Марусі Няхай запахло поезією»).

● У 1980-х вийшли ще дві Ваші книжки – «Чекаю тебе» та «Моє ательє». Вам докоряли, що ця поезія занадто камерна. Напевно, вона не вписувалася в каниони методу соцреалізму?

– Літературу українських класиків я читала із того, що зберігалось у шкільній бібліотеці. Вдома ми мали досить велику бібліотеку, але більшість книжок були словацькою та чеською мовами, тільки пару російських та українських. В 1960 – 1970-х я виростала на творах сучасних словацьких та чеських поетів. Тоді видавництва друкували серію «Коло любителів поезії», де виходили вірші не тільки словацьких та чеських авторів – у перекладах ми читали французьких, англійських, американських, німецьких поетів. Моє бачення світу формувалося культурою міста: бібліотеки, кіно, театри, концерти, галереї, літвечори... Інакше почали писати й мої старші колеги Й. Збіглей, С. Гостиняк, М. Бобак, а я вже читала їхні вірші. Стихія верлібру мені найбільше сподобалась. А коли частина старших критиків докоряла, що моя поезія занадто камерна, до мене підійшов Й. Збіглей і сказав: «Марусю, ти їх не слухай, пиши як пишеш». І я писала, не претендувала на премії, а лише прагнула щиро передати свої думки та переживання. Можливо, це хтось прочитає і поведе внутрішній діалог зі мною...

● У Вашій ліриці багато музики, ось хоча б чудовий вірш «Концерт». Це суто Ваша історія чи вплив чоловіка?

– У Празі ми з чоловіком часто відвідували концерти старовинної музики в різних залах. Була пізня осінь, вже потемніло, і ми опинилися в Монастирі св. Анежки Чеської. Там у романсько-готичному храмі під високим склепінням відбувся чарівний концерт музики Гайдна. І так на папері замість нот з'явилися рядки мого «ясночолого» вірша.

● У 2004-му Ви повернулися до Пряшева. Знаю, що в цей час довелося пережити непоправні втрати...

– До Пряшева ми повернулися через квартиру. У Празі треба було робити величезний ремонт історичної будівлі в центрі міста, а тут я мала квартиру, і ми планували жити в ній на пенсії. Роботу я знайшла в Державній науковій бібліотеці Пряшева. Спочатку працювала у відділі бібліографії за профілем «україністика – славістика», пізніше – історичних фондів XV – XX ст. (до 1918 р.). Наш відділ почав організовувати міжнародні наукові конференції, видавати збірники. У тому часі помирає від раку мій чоловік... Цей удар долі я переболіла у віршах, які включила до збірки «За старою брамою. Силуєти» (2011). В період скрути і болю мені найбільше допомагала сестра Таня з сім'єю, але й шкільні подруги підтримали, ми донині дружимо. Між такими людьми я черпала сили й натхнення.

● На сторінках «Дуклі» з'явилися Ваші ліричні медитації про рідні порogi... Чим живуть Ваші найрідніші, чи бережуть звичаї предків?

– Світобачення нашої генерації вже відлітає в історію. Щемливі зустрічі з родиною... Ми, старші, на Різдво колядки співаємо і загадуємо, як у 1950-х до бабусі у Свиднику колядники із вертепом у хату заходили. А молодші під час Різдва катаються на лижах у Татрах або відпочивають на морі. Їхнє світобачення рухається в інших траєкторіях часу. Дуже багато сімей розкидано по світу, але колись сильна туга напевне нас до таких цінностей, як домашнє вогнище, рідний поріг, бо там нас хтось іще чекає...

● Валерія Юричкова витончено перетлумачила Вашу поезію словацькою. Я від деяких викладачів Пряшівського університету чула дуже гарні відгуки.

– Переклад Валерії Юричкової вийшов 2014-го під назвою «SILUETY», до цієї книжки я вибрала вірші зі своїх чотирьох попередніх збірок. Завдяки перекладу словацькою розширилося коло читачів: мою поезію прочитали друзі-словаки і чехи, колеги, знайомі пряшівчани, мої двоюрідні брати і сестри, їхні діти та внуки, розкидані по Словаччині, та ті, що живуть у Празі. Коректну рецензію на книжку в газеті «Literárny týždenník» написав Людовіт Петрашко. Там же Іван Яцканин надрукував анотацію-рецензію. Позитивні відгуки я мала і від словацьких поетів та перекладачів Анни Валцерової, Маріана Гевеші, Яна Замбора.

● **«М'ясо змолоте/гусінню танку/підлите/кров'ю на асфальті/свіжо посолоне/ автоматною чергою – /сервіроване/на комп'ютерному сайті...» – це з вірша «Меню». Що думаєте про трагедію, яку переживає Україна? Як словаки реагують на цю драму?**

– Цього вірша я написала десь у 2010-му. Бо ми у XXI столітті зі свого крісла дивимося на екран телевізора і бачимо жажиття війни, й усе це анонімне. Але трагедія, яку переживає зараз Україна, для мене не анонімна. Там живе багато моїх знайомих та друзів. І зараз із декотрими спілкуюся через смартфон, щоб довідатися, як вони живуть і чим могу допомогти. Коли почалася війна, більшість словаків і наша влада та президентка допомагали Україні, але торік після виборів багато чого змінилося. Сучасне словацьке суспільство хворіє розбратом, стало набагато більше хаосу, конспірацій та економічних проблем. Наша українська громада й надалі допомагає біженцям із України. Ми з ними зустрічаємось у Словацько-українському центрі в Пряшеві. Саме тут із початку повномасштабного вторгнення до вересня-2024 функціонувала організація «Людина в біді» (Človek v ohrození), яка надавала переселенцям широкий спектр допомоги: від гуманітарної, юридичної, фахових консультацій до тижневого розкладу акцій для дітей та молоді. Тут проходили курси вивчення словацької мови, разом із біженцями ми робили багато спільних культурних заходів, серед яких щорічне святкування Дня Незалежності України, Різдва, численні літературно-музичні вечори, де виступали діти та молодь із України. Ми раді, що багато хто знайшов у нашому центрі свій другий дім у складні часи.

● **Як народжувалася Ваша крайня книжка «Стежками, застеленими осінню»?**

– У 2014 – 2019-му я творила мало. Але з епідемією коронавірусу прийшов сильний внутрішній поштовх до писання. Це була моя боротьба за виживання у світі хаосу, конспірації та політиканства. Ми всі ходили в масках, і я у збудженому стані клала рядки вірша на папір. Під кінець 2021 р. здала рукопис у Спілку українських письменників Словаччини, книжка побачила світ наступного року. Перша рецензія на неї – професора М. Романа – з'явилася у «Дуклі», № 3, 2023-го. Мене порадувало, що він так скоро відгукнувся. Але зараз ставлю собі запитання: «Хто читатиме мої вірші?». Бо коло наших читачів занадто звузилося. Наприкінці жовтня-2024 у Пряшеві проходив фестиваль української книги, прийшли і студенти-україністи з філософського факультету, переважно з України. Я їх розпитувала, чи хтось читає поезію, – мало хто відгукнувся. Пару своїх книжок їм подарувала. Хоча ряди нашої української науково-творчої еліти рідшають, ми зустрічаємось у Пряшеві в Словацько-українському центрі. У цьому будинку знаходиться і Союз русинів-українців СР, наші редакції та Спілка українських письменників Словаччини. Тут проводимо імпрези, літвечори, презентації книжок, виставки, святкування різних ювілеїв... На цих зустрічах радо спілкуюся з Йосипом Шелепцем, Любою Баботою, Міланом Бобаком, Євкою Олеар, Мирославом Ілюком, Іваном Яцканином та свідничанами Степаном Гостиняком, Надією Вархол, Юліусом Паньком, Ярославом Джоґаником, – ведемо дискусії не лише про літературу, а й про складні питання сьогодення.

Тетяна ЛІХТЕЙ.

Золотий засів

(Михайло Коцюбинський і Павло Тичина)

Павло Тичина.

Здається, саме провидіння зумовило, що чернігівський період життя Михайла Коцюбинського (1897-1913 рр.) і навчання Павла Тичини в Чернігівському духовному училищі та семінарії (1901-1913 рр.) зійшлися у часі. До того ж, склалося ще й так, що здебільшого до малярства Павла навчав малювання один з найближчих приятелів Коцюбинського художник і поет Михайло Жук, який і познайомив двох митців 1910 року. Таким чином ще-

Михайло Коцюбинський.

сливий збіг обставин звів молодого поета і відомого письменника з європейським визнанням, твори якого на той час були перекладені шведською, німецькою, норвезькою, італійською, іспанською, чеською, польською, угорською, румунською та іншими мовами. Як згадував Тичина, після знайомства з Коцюбинським він, схвилюваний, дві ночі не спав, а вже у зрілому віці написав: «Я тих хвилин ніколи не забуду! Любий... Рідний...».

Звичайно, ще до доленосної зустрічі з уславленим письменником Павло уже встиг виявити свій поетичний хист і мав у своєму скромному доробку такі вірші, як «Блакить мою душу обвіяла...», «Україно моя, моя любя Вкраїно...», «Розкажи, розкажи мені, поле...». Одначе, 19-річний юнак ще не був достатньо сформованою творчою індивідуальністю, вагався у виборі пріоритетів у подальшому житті: він не лише відчував потяг до поезії, його вабив живопис і буквально полонила музика. Тож дружні розмови з Коцюбинським допомогли спрямувати молодого Тичину саме на літературний шлях, що підтверджує такий його спогад: «На одній із «субот», коли я прочитав свого вірша, він назвав мене поетом, що мене піднесло, обнадіяло, надало багато сил нових...». Про це свідчить і одна з автобіографій Павла Григоровича: «Справжнє моє зростання творче стає на твердий ґрунт лише з того дня, як я познайомився з Михайлом Коцюбинським. Він перший узяв мої несміливі, ранні твори юнацькі, прочитав, обговорив їх зо мною (вірніше, покритикував), а потім надрукував у Києві в журналах, а деякі забрав з собою в подорож по Європі...». «Школа Коцюбинського взяла гору над школою казенною. Тичина став поетом», – згадував семінарський викладач Іван Петрович Львов.

Вельми позитивний вплив на Тичину-початківця мав Михайло Михайлович не тільки як великий майстер художнього слова, але і як небуденна особистість, що «вражала безміром співчуття і доброзичливості» (М. Могилянський), як «людина культурна до найменших подробиць, європеєць з голови до п'ят, він, можна сказати, був справжнім «аристократом духа» (С. Єфремов). Кращого прикладу для наслідування годі й уявити.

У свою чергу Коцюбинський втішений був з того, що в українському письменстві з'явився яскравий талант, розпізнавши у віршованих спробах сором'язливого семінарста паростки майбутніх поетичних шедеврів.

Михайло Михайлович дає Павлові кваліфіковані поради, дозволяє користуватися власною бібліотекою, заохочує писати й прозові твори.

Наскільки прихильно ставився літературний метр до свого молодшого побратима, є чимало свідчень. Так, Агатангел Кримський згадував: «Ніжно, з батьківською любов'ю говорив Михайло Михайлович про молодого тоді поета Тичину». Як переказував небіж Ольги Кобилянської, коли до неї приїхала група українських письменників, то вона пригадувала, що їй колись дуже приязно говорив про молодого талановитого поета Павла Тичину Коцюбинський, і переживала, чи його не арештовано НКВС. Власне й сам Михайло Михайлович засвідчив свою повагу до Тичини, до якого у листах звертався «Любий пане Павле!» і, зокрема, писав: «частенько згадую Вас», «мені так приємно було дістати Вашого листа, який свідчить, що Ви не забули про мене, що наші симпатії – обопільні». Та й, очевидно ж, дочка Коцюбинського Ірина Михайлівна не випадково назвала свої спогади про Тичину «Улюбленець мого батька». Тож цілком закономірно, що смерть Коцюбинського 22-річний Павло сприйняв як особисте горе, і, всупереч поліційним застереженням і забороні ректора Чернігівської семінарії брати участь у похованні «неблагонадійного» письменника, Тичина разом із семінарським хором, керівником якого він тоді був, провів у останню путь свого наставника, заспівавши з хористами «Вічну пам'ять».

Упродовж всього життя Павло Тичина піклувався про гідне вшанування імені Михайла Коцюбинського, дбав про популяризацію його творів серед найширшого кола читачів, часто у своїй творчості звертався до постаті незабутнього Вчителя. Прикметно, що саме Тичина першим взявся за інсценізацію творів Коцюбинського: у 1923 році для колективів художньої самодіяльності він підготував і видав одноактівку «Сміх», яка потім виходила ще двома масовими накладами 1928 та 1939 року.

Особливою турботою Павла Григоровича було видання творчої спадщини свого великого попередника. Він брав активну участь у підготовці до друку кількох солідних зібрань творів Михайла Михайловича. Так, 1941 року розпочалося видання чотиритомника класика під егідою Інституту літератури АН України. До складу редакційної колегії, крім інших, увійшли два академіка – А. Кримський і П. Тичина. На жаль, німецько-радянська війна не дала можливості завершити цей проект, вийшло лише два перші томи. Але й під час війни, перебуваючи в евакуації на посаді директора Інституту мови і літератури АН УРСР, Павло Григорович редагує збірник матеріалів «М. Коцюбинський і Західна Україна», який вийшов 1943 року в Уфі.

По війні Тичина як головний редактор працює над виданням творів Коцюбинського у п'яти томах (протягом 1947-1951 років вийшло чотири томи). До вибраних творів у двох томах, що побачили світ 1950 року, Павло Григорович написав вступну статтю, а до видання «Повісті та оповідання (К., 1953) – післямову. У 1955 – 1956 роках вийшов тритомник М. Коцюбинського за загальною редакцією і з переднім словом П. Тичини. Брав участь Павло Григорович і у виданні книг українського класика поза межами України. Зокрема, в 1950-51 роках у Москві випустили зібрання творів Михайла Коцюбинського у трьох томах, редакторами якого були Павло Тичина і Микола Ушаков. А до чеського видання «Тіней забутих предків» (Прага, 1954) Тичина написав післямову.

Перу Павла Тичини належить низка статей і виступів, присвячених Коцюбинському, які писалися здебільшого до пам'ятних дат, пов'язаних з іменем письменника, в них поет надзвичайно високо оцінював його творчість, як от: «Коцюбинському належить одне з найпочесніших місць після Шевченка, поруч з Франком, Лесею Українкою»; «Не багато написав Коцюбинський, але те, що він написав, цінніше золота і самоцвітного каміння коштовного»; «Щодо краси й глибини своїх творів іншого письменника такого ми не знайдемо»; «Нам, українським письменникам, багато треба вчитися у Коцюбинського»...

1967 року вже тяжко хворий Павло Тичина пише статтю «Квітні, мово наша рідна!», яка була надрукована в часопису «Мовознавство» (1967, ч.5). Значне місце в ній автор відводить Михайлові Коцюбинському, зокрема зазначивши: «Це він, благородний із найблагородніших, відкрив перед нами, чернігівськими юнаками, небачені, захоплюючі й чарівні обрії розвитку рідної мови й літератури (...)».

Це він навчав нас розуміти красу і глибини рідної мови, її суспільну та художню силу і багатючі барви, бачити її потенційні можливості до розвитку всіх стилів, в тому числі наукового».

Часто добрим словом згадував Тичина Михайла Коцюбинського в багатьох інших статтях та виступах, про що свідчать хоча б іменні покажчики до відповідних томів 12-томного Зібрання творів поета, де проти прізвища «Коцюбинський» ми бачимо одні з найбільших переліків сторінок. З особливою теплотою Павло Григорович писав про Вчителя в автобіографіях, відзначаючи його батьківське ставлення до себе. Зображення постаті Коцюбинського знайшло своє місце і в кількох поетичних творах Тичини, а саме: «На «суботах» Коцюбинського» (1937), «Перше знайомство» (1938), «Як ми писали листа М. Коцюбинському» (1938), «У гості кличе Горький Коцюбинського» (1952) та «Змужніння початок» (1959).

Відомо, що Павло Тичина багато уваги приділяв роботі з творчою молоддю, під час якої нерідко звертався до імені Коцюбинського, ставлячи його за приклад початківцям; закликав «ввести у практику проведення окремих літературних вечорів, як це чудово робив колись Михайло Коцюбинський». Втішався з того, що «традиції Коцюбинського знаходять своє продовження і втілення у творчості багатьох українських письменників – як старших, так і молодших». А ось як, скажімо, Павло Григорович відгукнувся на один з творів молодого тоді Івана Чендея: «Ружена» (тепло як написано)... Так як у класиків наших подано. Як у Михайла Коцюбинського – аж жити ще більше хочеться, як прочитаєш!»

Взагалі слід сказати, що діяльність двох уславлених письменників багато в чому була подібною. І зумовлено це тим, що обоє були великими людинознавцями, відданими і дієвими патріотами України. Показово, що Коцюбинський певний час був членом знаменитої націоналістичної організації «Братство тарасівців» і очолював чернігівську «Просвіту». Тичина входив до «Братства самостійників», активну участь брав у діяльності київської «Громади», працював у офіційному друкованому органі Центральної Ради Української Народної Республіки «Нова рада» і як переконаний прибічник української незалежності став найбільшим співцем національно-визвольної Революції 1917-1918 років.

Обидва письменники невтомно пропагували творчість Тараса Шевченка, з повагою ставились до національних традицій, виявляли неослабний інтерес до українського фольклору та етнографії, безмежно любили, вивчали і знали рідну природу. Палким захисником і відомим знавцем української мови був Михайло Михайлович. Справжнім лицарем рідної мови став і його учень. Їхній вклад у збереження, збагачення і розвиток української словесності неоціненний. Прикметно, що кожен з них, будучи відданим українській справі, не написав жодного художнього твору іноземною мовою, хоч і були неабиякими поліглотами.

Обоє митці мали великий авторитет серед української громадськості. Тож не випадково будинок Михайла Коцюбинського у Чернігові по суті виконував функцію духовного і культурного центру українства. І, як відомо, київська оселя Павла Тичини теж була гостинною вітальнею для митців, науковців, творчої молоді. Свідчив літературознавець Володимир П'янов: «До Тичини я йшов, як до храму».

І Михайло Михайлович, і Павло Григорович вирізнялись багатогранністю таланту. Крім письменницького обдарування, мали хист до малювання, музикальні

здібності. Схожі вони були і вдачею: кожен мав уроджену шляхетність, легендарну делікатність, одухотворене мислення.

Предмет окремого дослідження – порівняльний аналіз творчості Коцюбинського і Тичини, адже, попри неповторну творчу мистецьку індивідуальність кожного, у їхніх творах ми знаходимо чимало перегуків. Так, Леонід Новиченко стверджував: «Сонцеклонництво» Коцюбинського, його тонкий ліризм, його чудову майстерність пейзажного малюнка (...) – все це з особливою чуйністю перейняв Тичина». Переконано писав про це і Василь Барка: «Передвістя до появи поетичних збірок Тичини (...) сталося в «Intermezzo» і пейзажних сторінках з новел М. Коцюбинського. Тут найглибша спадкоємність не тільки в поезиці, але і в світосприйманні».

І цілком слушно Григорій Клочек зауважив: «Серед усіх авторів, які мали вплинути і вплинули на молодого поета, М. Коцюбинський посідає найбільш помітне місце».

Про те, що Павло Тичина глибоко шанував свого Вчителя, свідчить його меморіальне помешкання у Києві. У робочому кабінеті поета біля столу, на стіні, ми бачимо фотопортрет Михайла Михайловича. В особистій бібліотеці Тичини наявна значна кількість видань творів Коцюбинського, а ще більше літератури про його життя і творчість: відповідно – 18 (серед них п'ять кількатомних) і 46 одиниць. Більшість з цих книжок мають написи, підкреслення, помітки, зроблені їхнім власником, а також залишені ним закладки.

Павло Григорович упродовж всього життя підтримував дружні стосунки з багатьма представниками славного роду Коцюбинських. Про це, зокрема, свідчать книжки, подаровані поету Хомою Коцюбинським, Іриною Коцюбинською, Зоєю Коцюбинською-Єфіменко, Михайлиною Коцюбинською. Тичина навзаєм дарував їм свої поетичні збірки, допомагав порадами і підтримкою у деяких життєвих ситуаціях, завжди був уважним і приязним до них. Ось як згадувала про це Михайлина Коцюбинська: «студенткою я зрідка заходила до Павла Григоровича (...). Мене завжди приймали дуже радо й привітно, я б сказала, навіть з ніжністю».

Доречно буде згадати й про те, з якою увагою Тичина ставився до музеїв Михайла Коцюбинського. При кожній нагоді відвідував як Вінницький, так і Чернігівський меморіальні будинки класика. Приїжджаючи в Чернігові, неодмінно покладав квіти до могили свого Вчителя. А під час німецько-радянської війни, перебуваючи в евакуації в Уфі, Павло Григорович як директор Інституту мови і літератури посприяв, щоб Чернігівський музей М. Коцюбинського, що тоді теж перемістився до Башкирії, був приєднаний до Академії наук України з штатним розписом.

А по війні Тичина як народний комісар освіти України потурбувався про якнайшвидше повернення музею до Чернігова (музейна галузь тоді була в підпорядкуванні Наркомату освіти).

З цією метою підготував доповідну записку до Ради Народних Комісарів УРСР під назвою «Про реєвакуацію музейних фондів НКО УРСР та музею М. Коцюбинського з м.Уфи» від 13 березня 1944 року. Після розгляду цього питання на засіданні уряду були виділені необхідні кошти і невдовзі у Чернігові знову став доступним для відвідувачів музей Михайла Коцюбинського.

Мимоволі згадуються слова класика з його «Intermezzo»: «Сонце! Я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів – хто знає, що вийде з того засіву?». Знаємо, багато величого і прекрасного зродилося з того засіву, а зосібна – у певному сенсі – і золотий гомін поетичного дивосвіту Павла Тичини, учня, гідного свого великого Вчителя.

Григорій ДОНЕЦЬ.

(«Українська літературна газета», ч. 10, жовтень 2024 р.)

Гоголь і Кафка

Питання «приналежності» Миколи Гоголя – особливо в часи, коли взаємозв'язок між українською та російською культурами, здавалося б намертво зшитими імперським минулим, переривається на наших очах, – завжди буде болісною проблемою для українців. Один із найталановитіших письменників, які колись народжувалися на українській землі, людина, закохана в Україну саме як в цивілізацію, україномовна – і обрала саме російську мову творчості, збагатила саме російську літературу, значення якої не тільки для України, а й для світу багато хто з нас зараз намагається заперечувати.

Однак не все так просто. Література – не поліграфічний комбінат, із такими феноменами, як феномен Гоголя, мали справу не тільки українці. Свого часу французьких філософів Жюльєн Делеза і Фелікса Гваттарі зацікавила творчість Кафки – але саме тому, що вони побачили особливість письменника у контексті світової культури: євреї з Праги, відірваний від власної національної мови як мови повсякденного вжитку, не бачить себе у чеській культурі, може геніально писати німецькою, але далекий від німецької цивілізації. І Кафка створює свій фантазмагоричний світ...

Делез і Гваттарі спробували застосувати до творчості Кафки метод французького лінгвіста Анрі Гобара, який наполягав на важливості «чотирьох мов» у творчості письменника – мови землі, мови держави, мови культури і мови пам'яті, «містичної» мови. Для Кафки, з точки зору філософів, мовою землі була чеська, мовою держави і культури – німецька, містичною мовою – іврит. Цей аналіз дозволив Делезу і Гваттарі заговорити про «малу літературу» – не з точки зору літератури національної меншини у державі, а з точки зору окремої, абсолютно іншої літератури у тій самій мовній стихії. Тобто література Кафки – це не література Гете і Шіллера, хоча і його твори немовби написані «тією самою» німецькою мовою.

Якщо ми спробуємо застосувати такий самий підхід до Гоголя, то побачимо дивовижну річ. Для нього російська мова дійсно була мовою держави і культури, але українська мова була водночас і мовою землі, і «містичною мовою» – ось що і створює геній письменника! І з самого початку своєї творчості Гоголь був типовим представником «малої літератури», який відчайдушно намагався втекти до «великої», «общей» – але йому це, на наше щастя, не вдалося.

Як не дивно, такий підхід повертає нас від «радянського» до «імперського» сприйняття Гоголя. Адже ми звикли вважати, що росіяни сприймають Гоголя в якості власного класика із парадним монументом на Гоголівському бульварі у центрі Москви. Але це Гоголь більшовиків, яким був потрібен викривач «соціальних виразю», великий сатирик – саме тому пам'ятник приголошшеному й виснаженому Гоголю Сталін розпорядився перенести з Гоголівського бульвару у двір на Нікітському, ближче до останнього притулку письменника.

Але чому в Російській імперії був один Гоголь, а в СРСР – геть інший? А тому, що з самого початку своєї творчості Гоголь сприймався «почтенною публікою» саме як український письменник – яким він тоді, за великим рахунком, і був. Самого Миколу Васильовича це, очевидно, не влаштовувало. Навіть коли у «Тарасі Бульбі» він спробував написати колористичний портрет

козацького вірнопідданства, його звинувачували в «ідеалізації» України. І Гоголь, який так і не зрозумів, з яким презирством ставляться до його Батьківщини його великоросійські колеги і читачі, вирішив писати про Росію – але й тут на нього чекало повне фіаско.

Фіаско, звичайно, було не в тому, що він писав погано. «Ревізор» – велика п'єса, а «Мертві душі» – велика поема, якщо застосувати термін Гоголя. Але проблема була в тому, що Гоголь хотів написати про Росію поему, а його власний геній йому не дав: він написав нещадну і точну сатиру. Із такою жорсткістю і точністю про Росію писав хіба що Салтиков-Щедрін, але тут є одне «але»: Салтиков був великоросом, який ідеального портрета України не створював; а Гоголь був малоросом, який створив ідеальний портрет України і «очорнив» Росію. Мені здається, що Гоголь так і не зрозумів, чого від нього хотів колективний Аксаков, який докоряв письменнику за компрометацію російської дійсності: створити ідеальний портрет Росії й очорнити Україну. І неможливість виконати це соціальне замовлення довела Гоголя до безумства та знищення продовження «Мертвих душ», в якому ідеальний образ Росії також не виходив. Відповідати «соціальному замовленню» Гоголь міг хіба що у своїй публіцистиці, але тут незадоволеною його «реакційністю» виявлялася вже демократична громадськість на чолі з розгніваним Віссаріоном Белінським. Догодити колективному Белінському й колективному Аксакову водночас було просто неможливо. Жодний російський письменник і не намагався б! Але фокус у тому, що Гоголь не був і не міг стати російським письменником. Він був «Кафкою» російської літератури – українським письменником, закоханим у свою Батьківщину як у величний міф, як у дитинство і мрію, й водночас здатним подивитись на чужу йому Росію очима реаліста. Так, він дуже хотів побачити у Росії красуню – але бачив чудовисько. Й саме цього російські сучасники не могли йому дарувати. Бо вони це бачили. І не пробачили. Вони поставили пам'ятник людині, яка мучилася за життя і буде мучитися у граніті, тому що не змогла перемогти у собі «малороса» і стати «справжнім росіянином», який зневажає Красуню Україну і бачить риси красуні в російському огидному чудиську!

Більшовики, звичайно ж, зівалтували пам'ять про Гоголя – як і про все інше. Для них «малоросійська» тематика Гоголя стала просто фольклором, а «великоросійська» – соціальною сатирою, підтвердженням нищоти «експлуататорів», а не розповіддю про Росію очима українця. Але до спадщини українського генія все це просто не має ніякого стосунку.

Так, може, й нам варто побачити у Гоголі українського Кафку, співця України й автора російської фантазмагорії, що вона несеться туди, куди й сама не знає, людину, яка показала нам країну Ноздрьових і Собакевичів – який неймовірний жах і як це мерзенно виглядає поруч із українською ідилією! Може, нам все ж таки варто прислухатися не до «революційних демократів» та Йосипа Сталіна, а до тих сучасників Гоголя, які вважали його українським письменником вже в часи написання «Вечорів на хуторі» та «Мертвих душ»?

Тим більше, що сучасна Росія – це не Радянський Союз Сталіна і навіть не Російська імперія Миколи I.

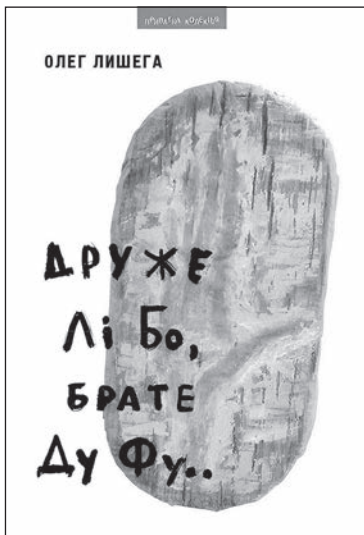
Вона Гоголю міфологізації України й «очорнення» Росії не подарує.

Вона Гоголя з себе виблює.

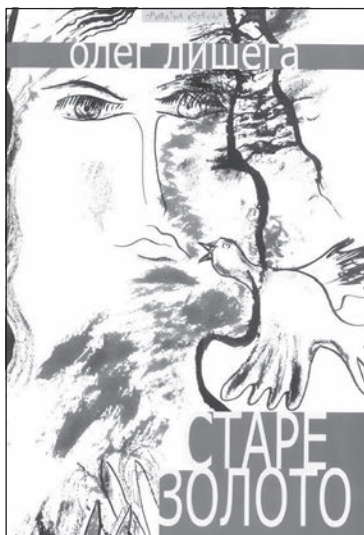
Віталій ПОРТНИКОВ.
(zbruc.eu)

75 років з дня народження Олега Лишеги

Олег Лишега (30 жовтня 1949, Тисмениця, Івано-Франківська область – 17 грудня 2014) – український поет, драматург і перекладач. У 2000 році Лишега та Джеймс Брасфілд одержали нагороду ПЕН-клубу за переклад англійською мовою збірки «Вибрані вірші Олега Лишеги» (англ. The selected poems of Oleh Lysheha). Книга Лишеги «Друже Лі Бо, брате Ду Фу» в 2010 році увійшла до довгого списку премії української служби Бі-Бі-Сі «Книга року Бі-Бі-Сі».

17 грудня 2014-го помер поет, прозаїк і художник з Київської школи Олег Лишега, який народився сім десятиліть тому. В анонсі книги «Старе золото» його нарекли «богемним гуру сучасної української поезії». Олег Богданович Лишега, митець, який так і не визнав власне членство в Київській школі та завжди цурався літпроцесу. Аби, здається, не вимазати в ньому своїх витончених рук і крил. Він для багатьох, навіть і теперішніх, залишиться саме гуру, Учителем, поведирем крізь ліс цивілізації ХХ-ХХІ сторіч.

Якось я запитав у поета, що він відчував 2000 року, коли в Нью-Йорку, у Лінкольн-центрі американський ПЕН віншував Олега Лишегу за найкращий переклад американської поезії на свою рідну мову. Він тільки в бороду всміхнувся і каже: «Було десять номінацій. І кожен з нагороджених мав сказати щось від себе. Я сказав кілька слів, а в кінці сказав: «Now you know that Ukraine it is» – «Тепер ви знаєте, що Україна є». Тоді піднявся – якраз ми сиділи на сцені, на підвищенні, в такому амфітеатрі – здоровенний чоловік такий літній, син Володимира Набокова, і потиснув мені руку. Він єдиний поздоровив мене після таких слів. Так що це було, мабуть, не тільки від мене».

Дійсно, справжнє мистецтво є завжди «не тільки від мене», воно – унаслідок роботи багатьох у тобі. Для самого Лишеги також був гуру, американський письменник Генрі

Девід Торо. Олег Богданович жив ним та його «лісовими» заповідями: заховатися, забитися подалі від цивілізації, яка паплюжить справжній сенс природи, людини, думки, взаємин.

Шукати істину в первинній «дикості», коли «дика» гілочка, «дикий» вогонь та «дика» кістка тварини, знайдена на «окультуреній» стежці – ось де сенс першобудови, де основа життя, його витoki. Стаючи одним цілим із

природою, із оцим чистим у тобі «диким», з божеством Пана, розпорошеним у довкіллі, нарешті отримує послання, яке він може передати світові або в фарбах, або в рядках вірша, або в химерах кольорової, глинистої та вогненної прози, подібної до вірша.

Світ Олега Лишеги дивний, складається з двох частин: з письма й споглядання, і, мабуть, другого в Лишеги було більше. Так само дві місцевості обрамляють життєвий шлях великого українського поета сучасності, який 30 жовтня 2019 року міг би відсвяткувати своє 70-річчя: Тисмениця на Прикарпатті та Київ – дві його батьківщини. Віхи двох різних епох митця, об'єднані образами, віршами й тільки зовсім трохи біографією. Адже справжня біографія Олега Лишеги – це стояння у лісі поблизу Глевахи в очікуванні лиса. Чи очікування ловлі риби в річці біля Тисмениці. І вся вона, автобіографія, у віршах:

Пісня 43

*Все видно, рукою доторкнешся – а ніби ніч..
І тільки очерет блищить на сонці..
Так ніби чиста річка перебігла,
Омила все у місячному сяйві..
Неглибоко під ногами картопля
З грубими, невмитими личками янголів зітхає..
Дихає яма, привалена живцем..
Під низьким склепінням ще важче, може, надії..
Рука розрєбла те, що було снігом,
Пробившись у потаємний світ, завмерла..
Вони спотворили мою пісню..
Це була добра пісня,
Але вони не зрозуміли і спотворили її..
А я ж вклав у неї все своє життя..*

Олег Лишега поділився зі мною своїм баченням поезії 8 лютого 2001-го: «Деякі вірші із моєї «Зими в Тисмениці», їх я знаю на пам'ять, це ті такі речі менші, які я можу охопити, вони як обереги такі маленькі, завжди при мені, завжди в моїй кишені чи на серці моєму, як це кажеться, я завжди їх ношу при собі. А більші, вже пізніші вірші – вони написані були 30-40 років назад, – а пізніші, вже вони довші вірші, вони мене підтримують якось так внутрішньо, звичайно, але я їх не пам'ятаю, і вони мають уже своє життя. Це ті діти, які давно вже поодружувалися, вже мають своїх якихось дітей, онуків, а я живу на іншому кінці світу (*сміється*), вже рідко бачу їх».

Під час розмови з ним завжди виникало враження наче якогось чи то затишку, чи то моментального наставання тихого щастя. Здавалося, що людина, яка говорить із тобою, як і предмети у його поезії, цілком реально та нечарівно намагається злитися з тим, про що говорить. І це якось фантастично в Олега Богдановича завжди таки виходило.

Художник Олег Лишега понад усе любив червону вохру. Його поезію також називали саме цим авторським епітетом. «Я більше черпав, можливо з прози, із живопису, із скульптури, – міркував Олег Лишега. – Я кажу, знов ж таки, що поезія для мене – це не є література чи тільки література, це – набагато більше.

Це та велика жінка, яка завжди зі затіненим обличчям, ніколи не розрізняє тих рис, хоч знаєш, у принципі, знаєш, яка вона має бути. Так само і з цим поняттям. Мене більше вчили якраз інші стихії: та скульптура, яка мене вчила структури, поняттю кристалу, чи живопис – поняттю кольору. Це все потрібно знати поетові, бо це є його знаряддя, це його абетка: колір, звук, поверхні оці, пласти якісь, світло – це все найперші якраз його ґрунтовні матеріали.

І тому я згадую Воробйова та Чубая: це були майстри, що володіли ремеслами, так, найдавнішими ремеслами. Якраз їх можна було прямо зв'язати з людиною із палеоліту чи з трипільської культури, яка могла зробити горщик, розписати його. І знала, що таке горщик, що таке форма, справжні архетипи – форми, кольору, світла. Це люди якраз не вузькі, не «майстри пера», як то кажуть – це люди, які мають руку, яка народжена для ремесла.

Вони можуть зробити рукою своєю щось і створити, створити, створити! Із шматка глини створити світ навіть! Таких людей дуже мало. Це люди, як живородящі рибки – маленькі рибки такі акваріумні, живородящі. А є більша категорія літераторів: то все-таки імітатори. Не те що імітатори, а ті, які розробляють родовища, експлуататори. «Простий робочий пролетаріат» – те все *(сміється)*...

Саме так він уважав, що поезія живе у різних формах, а література – не абсолют. Уважав ще, що на відміну від живопису, який потребує денного світла та тіні, скульптура є продуктом ночі й найбільше наближена до музики. І все-таки для України Олег Лишега – передовсім залишиться, певно, таки поетом.

Ця людина зі світовим іменем, реформатор української поезії, потенційний нобелант, богомний гуру сучасної української поезії. Олег Лишега назавжди залишиться з нами принаймні в оцьому одному вірші, написаному на початку 1980-х. Його покладе на музику «Мертвий півень». Це вірш-заклик українців до свободи:

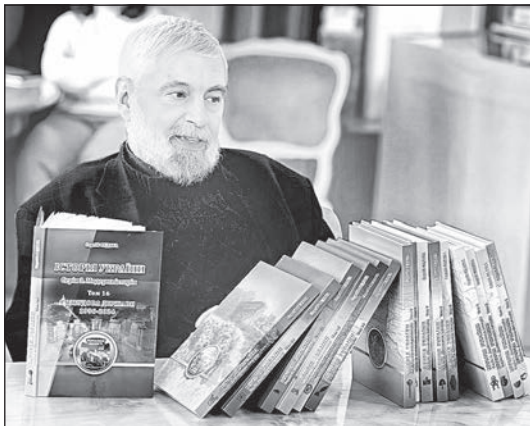
Пісня 551

*Поки не пізно – бийся головою об лід!
Поки не темно – бийся головою об лід!
Пробивайся, вибивайся –
Ти побачиш прекрасний світ!
Короп – той навпаки, зануриться в глибини,
Втече на саме дно –
Та короп і служить для того,
щоб колись бути пійманим, раніш чи пізніше..
Але ж ти людина – тебе не впіймає ніхто.
Коропи – ті не такі.
Цілі століття повільно осідають
їхні зграї, полохливі і темні, –
Вони віддаляються в протилежний бік –
Бач, наше століття давно поспішає вслід? –
Торкається плавником як рукою їхніх плавників
І втікає.. ти покинутий? – але ж ти людина –
Не відчайоюся – ти проб'єшся.
Поки не пізно – бийся головою об лід!
О прекрасний неозорий засніжений світ.*

Віталій КВІТКА.

«Історію України» у 16-и томах від професора Сергія Федаки презентували в Ужгороді у День Гідності і Свободи

Свобода, Гідність та історична Пам'ять є тими визначальними рисами представників людської популяції, котрі вирізняють їх від решти живих земних організмів. Українці у цьому сенсі – особлива нація. Бу-

дучи нащадками засновників та оборонців однієї з перших найбільш потужних держав Європи – Київської Русі – своє право на Свободу, Гідність, Державність змушені відвойовувати і доводити світові у XXI сторіччі – після папуасів Нової Гвінеї, ефіопів, кот-дівуарців, шрі-ланкійців і ще Бог знає кого. Однією з причин наших нинішніх трагедій є банальне незнання власної історії багатьма носіями суверенітету України.

Сергій Федака – видатний історик, дослідник, публіцист і письменник, присвятив своє життя утвердженню правдивої, героїчної та водночас трагічної історії нашої країни і виклав це у своєму науковому багатотомному дослідженні «Історія України» в 16-и томах, а його презентація саме у День Гідності та Свободи 21 листопада має глибокий символізм.

У ході презентації автор детально розповів про своє дослідження та роботу над ним. У 2012 році – у пору влади партії регіонів із її проросійськими інтенціями – історик написав і здав до Київського видавництва «Знання» перший проект під назвою «Історія України від найдавніших часів до 1648 року». Видавці розповіли пану Сергію, що його рукописи потрапили на рецензію до сумнозвісного Дмитра Табачника, який був головним ідеологом у тій політичній організації і завідував гуманітарними питаннями. Він повернув напрацювання зі словами: «Ні, це не можна видавати!», бо партія регіонів тоді вела політику на повне зросійщення української історії, а доробки С. Федаки були зовсім протилежними і слідували принципу – «геть від Москви!», українська історія – окрема, вона має свою специфіку та культуру. Проте, 21 лютого 2014 року Янукович втік із Межигір'я, а за ним – і його підопічні. Уже через місяць «Знання», позбувшись цензури колишньої партійної влади, друкує том Сергія Федаки, який містив понад 700 сторінок «Історії України від найдавніших часів до Богдана Хмельницького». У травні книга вийшла накладом у 300 примірників. Половину віддали автору, а інша розійшлася по всій Україні.

За 2-3 роки у автора змінюються погляди на те, як інтерпретувати ті чи

інші моменти історії, тому у 2018-19 роках побачили світ ще дві нові книги: «Давні цивілізації України» і «Українські землі у середні віки».

З 2020 року С. Федака почав видавати свій 16-томник «Історія України», де вже максимально викладає увесь матеріал. «З одного боку нібито усе було проти того, щоб ці томи виходили чи презентувалися, – розповів на презентації, яка відбувалася у стінах рідного професору С. Федаці Ужгородського національного університету. – На початку 2020 року я домовився в обласній бібліотеці про презентацію першого тому, а 12 березня розпочався всеукраїнський антиковідний карантин. У період обмежень закривалися культурні та державні заклади, в Ужгороді автобуси не курсували тижнями. У 2022 році, з початком Визвольної війни, додалися нові виклики: часті повітряні тривоги, перебої зі світлом та інші труднощі. Проте, мені таки вдалося представити в Закарпатській обласній науковій бібліотеці ім. Ф. Потушняка перші 6 томів, а потім аж 15 частину. Тому я дуже вдячний, що сьогодні, в стінах нашого університету. Хоча, в інших умовах, в інші роки, можливо би і не з'явився цей 16-томник. Зараз, у зв'язку з усіма цими подіями, відкрилося вікно можливостей, яким я і скористався».

Праця вражає масштабністю охоплених подій та кількістю опрацьованих джерел. Загалом в 16 книгах серії історик покликається на 10 585 джерел, а обсяг наукового доробку сягає понад 3700 сторінок. Історія України викладена від кам'яного віку і до наших днів.

Перша книга повністю присвячена кам'яному віку. «Почав розписувати про нашу Королівську стоянку мільйон років тому, окремий параграф присвячений цьому. Далі – реалії пов'язані з Палеолітом, Мезолітом, потім Неолітом», – розповів професор. Наступний том присвячений мідно-бронзовому віку та початку залізного, значна кількість викладеного матеріалу приурочена Трипільлю. Крім цього висвітлено ще 39 культур, які мешкали на території України.

Наступний доробок присвячений скіфо-античній добі. Четверта книга – період «Великого переселення народів», зокрема зображує переселення готів і гунів, формування слов'янських племен, їхній етногенез та культурний розвиток. У п'ятому томі – про «Київську Русь» – автор відходить від концепції про утворення держави варягами, натомість, стверджує, що країна виросла на «власному корінні та ґрунті». Шосте наукове напрацювання – про феодалне розроблення до 1242. Тут описані татаро-монгольська епопея, Батиева навала та інші. Завершується книга етапом, коли основні масиви татаро-монгольської орди з території Угорщини відкочовують на Волгу, де створюють свою нову державу.

Сергій Федака відзначає, що особливо складно писався й 7 том, який охоплює період з 1242 до 1492 років. Це, власне, класичне українське Середньовіччя. Тієї пори більша частина земель України була підвладна Золотій Орді, йдеться і про добу Галицько-Волинської держави, часи, коли починаються війни із сусідніми країнами за українські землі. Наступний том – «Козацько-шляхетська доба». Автор детально розглядає передісторію козацтва, його утворення, розповідає про перших ватажків та великих гетьманів, а також повстання проти шляхти, яка тоді відігравала неменшу подієтворчу та доленосну роль. Дев'ятий доробок присвячений гетьманській добі – від Богдана Хмельницького, який створює Гетьманську державність – до Кирила Розумовського за життя якого вона занепадає. У десятому томі висвітлено події та

реалії імперської доби, а одинадцята книга серії охоплює найменший серед інших проміжок часу – від 1914 до 1923 рр., Перша світова війна і українські визвольні змагання. У цій науковій праці автор поденно, інколи навіть погодинно, прослідковує тогочасні події та детально їх описує.

Дуже емоційною є 12 книга – «Міжвоєнна доба», яка змальовує період з 1923 по 1938 роки. Тут можна прочитати про скрутні часи Голодомору та яким чином день за днем московія вивозила з України останні шматки хліба, прирікала на загибель її громадян. Не менш детально розглянуті й теми політичних репресій впродовж 20-тих та 30-тих років. Том 13 – «Передумови, хід подій і відлуння» охоплює 1938-1954 роки, йдеться про Другу світову війну та її наслідки, а чотирнадцятий доробок має назву «Атомна доба». У цей час в СРСР на перший план виходить атомна енергетика. У книзі розписані події починаючи з 1954 року, коли було проведено масові випробування атомної бомби, до аварії на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року, її наслідки та вплив. Передостанній 15 том – «Унезалежнення» – розповідає про переломний період в житті України від 1986 до 1996 років.

Заклучна 16 частина називається «Розбудова держави» (1996-2024). У ньому днем за днем описано події «Помаранчевої революції» та «Революції Гідності». Остання третина тому присвячена сучасній російсько-українській війні, починаючи від весни 2014 до літа 2024 року.

На завершення своєї розповіді Сергій Дмитрович посилається на слова Івана Франка, які подав як епіграф до своєї першої книги: «Будь-яка історія тільки тоді чогось варта, коли вона максимально детальна і всі події подаються у причинно-наслідковому зв'язку». Саме такого принципу притримувався історик, коли викладав інформацію у своєму 16-томнику.

Своїми враженнями від праці під час презентації історичного 16-ти томного видання поділилися колеги-науковці: декан факультету історії та міжнародних відносин, кандидат історичних наук, доцент Віталій Андрейко, доцент кафедри археології, етнології та культурології, доктор історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту Василь Коцан, професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, доктор історичних наук Василь Міщанин, доктор історичних наук, професор Іван Мандрик, письменник Петро Ходанич, який разом із Сергієм Федакою є членами Національної Спілки письменників України, видавець Віктор Браславець.

На завершення презентації Сергій Федака наголосив: «Цей 16-томник – заслуга усього колективу університету, який мене виховав, сформував як науковця, і в якому я розвиваюся».

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
директор Інформаційно-видавничого центру УжНУ.

Коли журнал «Дукля» був у завершальній стадії підготовки, дійшла до нас сумна звістка. Помер письменник, історик, публіцист, педагог Сергій Федака.

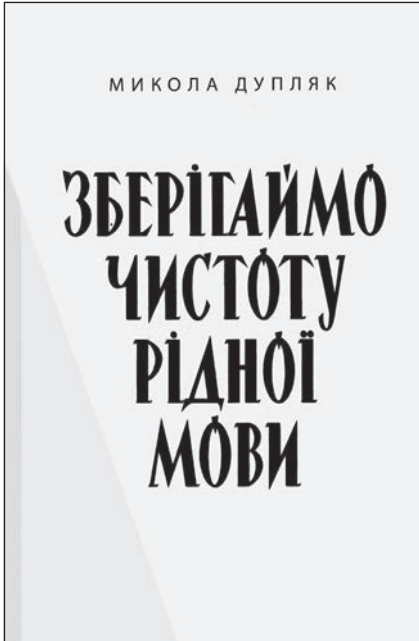
Вічна йому пам'ять!

Редакція.

Микола Дупляк

Наша мова – це наш скарб

Уважний читач «Дуклі» запитав, що на сторінках журналу останнім часом появляються статті Миколи Дупляка. Нещодавно редакція «Дуклі» отримала цікаве видання – **Микола Дупляк: «Зберігаймо чистоту рідної мови»** (Київ: Літературна Україна, 2024. – 344 с.).

Цікавим було і його визнання щодо шляху до українства. В окремих розділах публікації він розглядає, як правильно вживати окремі слова, словосполучення.

Мій шлях до українства був складний, але любов до України в мені завжди була. Я народився на Лемківщині в Сяноцькому повіті, майже біля кордону зі Словаччиною (тоді це була Чехословаччина), але на Південній Лемківщині також живуть наші люди – там Пряшівщина (тепер Словаччина).

У нашому селі Рудавка Яслиська не було школи – не дозволяли поляки, але з приходом німецької влади в Яселку відкрили українську початкову школу для двох сусідніх сіл – Рудавки Яслиської і Яселка. Саме там, у цьому навчальному закладі, я мав щастя познайомитися з рідним літературним Словом, бо ж селяни послуговувалися лемківською говіркою, а польською мовою не говорив майже ніхто. Однак мені не поталанило закінчити навіть пер-

шого року навчання, бо коли фронт повертався на захід, бомба розбила школу, а з приходом радянських військ і нової влади поляки арештували мого улюбленого вчителя Шведа (на жаль, імені не пам'ятаю) і замучили його на смерть у Сяноці, мовляв, за те, що співпрацював з німцями. Ця «співпраця» зводилася до навчання в українській школі під час німецької окупації. Безперечно, мій перший учитель залишився для мене підсвідомим зразком інтелігентної людини-фахівця, певним дороговказом і... болем моєї душі з приводу несправедливості чужинців і розправи над ним за його українство, за те, що навчав українських дітей рідного слова. Кажуть, що перед розстрілом польські кати поклали йому в рот цементу, щоб не міг вимовити бажаного останнього слова.

Після війни я почав приватно продовжувати свої «студії» на плебанії отця Сенети в Яселку. Мене вчила його сестра Соня. Однак моє навчання тривало недовго, бо одного дня вперше після війни через наше село їхало багато польського війська і, хоч тоді в нас іще не було УПА, напасники познущалися над священником, а мене арештували в дорозі додому, проте згодом переляканого відпустили. Саме тоді почався насильницький обмін – депортація українського населення Закерзоння до радянської України. Треба було ховатися від людоловів у рогатих шапках, зберегти життя, а про навчання не можна було й думати. Хоч війна закінчилася у травні 1945 року, в нас вона тривала ще два роки.

Від депортації до України моєї сім'ї вдалося врятуватися, але з рідною стріхою і рідною землею довелося попрощатися навкі 1947 року під час злочинної польської військової операції «Вісла». Тоді польське військо запроторило нас на польське заслання над Балтійським морем для швидкої полонізації в невідрадних обставинах життя, що мали своєю метою сповільнений геноцид українського населення під Польщею. Впродовж майже десяти років нам довелося жити в чужому непривітному середовищі, без рідної церкви, рідної книжки і рідної газети, без українського товариства – увесь час під наглядом польських служб безпеки. Такі обставини життя не могли не вплинути на мій світогляд. Хоч-не-хоч, українські діти почали полонізуватися. В нашій сім'ї було шестеро дітей, але Тато сказав: «В нашій хаті говори так, як я, а на вулиці говори так, як тобі вигідно». Слово Батька було для нас законом. Удома ми все говорили українською мовою, молилися по-українськи тощо. Хоч у польській школі деколи ксьондз навчав дітей релігії, я ніколи не вивчав молитви польською мовою. Для мене це була брада супроти України.

Однак про Україну я не знав майже нічого. Вже у середній школі – в Педагогічному ліцеї в Кошаліні – на лекціях російської мови я познайомився з Україною з допомогою книжки «Вечера на хуторі близь Диканьки» Миколи Гоголя. Я здогадувався, що мусить бути й українська література, але я її не знаю. В ліцеї мене захоплювали польські письменники, особливо Ю. Словацький і А. Міцкевич. Слова А. Міцкевича

**Litwo, ojczyzna moja
Ty jesteś jak zdrowie
Ile cię cenić trzeba
Ten tylko się dowie
Kto cię stracił.**

я переносив на український ґрунт, але замість Литви чи Польщі думав про Україну. Під впливом твору «Konrad Wallenrod» А. Міцкевича я дуже захоплювався валленродизмом.

Моє бажання прислужитися добрій українській справі стало можливим наприкінці останнього року навчання в ліцеї, коли за намовою діячів Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ) я організував тут курс української мови для студентів українського роду, які на той час жили в конспірації. Вчителем був чи не найкращий педагог і патріот Олекса Кутинський, який добре знав і любив творчість Тараса Шевченка і нам, сімнадцятьом розконспірованим ліцеїстам, передавав любов до України, знайомив з рідним Шевченковим словом.

Хоча провідники УСКТ з допомогою партії обіцяли мені безпеку від дискримінації, проте кара мене не оминула. Натуральний іспит довелося скласти на рік пізніше в гімназії, в умовах нової конспірації. Навчання української мови в ліцеї припинилося, бо всі студенти були перелякани.

З дозволом на заснування 1956 р. апробованої партією організації – УСКТ у Польщі почали засновувати пункти навчання української мови, нарешті, активізувалося українське шкільництво. Переді мною був вибір – або піти до технічного вишу і стати інженером, або продовжувати свої педагогічні студії на щойно відкритій українській у Вчительській студії в Щецині. Я обрав україністику. Там минули мої найкращі роки молодості, найкращі роки студій. На україністику приїхали студенти-українці з усієї Польщі з різним рівнем знань рідної мови і різного віку. Разом створили дружній колектив. Окрім предметів польською мовою, ми вивчали українські предмети: мову, літературу й культуру, історію. Чи не найбіль-

ший вплив на студентів мав вимогливий професор української мови і літератури Володимир Посацький, якого з пошаною згадують колишні студенти. Потім нас цькували за український націоналізм, і зрештою відділ україністики закрили.

Навчання на україністиці стало поштовхом до подальших студій. Деяким студентам вдалося продовжувати навчання на україністиці Варшавського університету, а щасливішим дозволено було виїхати на студії в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Я також подав був прохання про дозвіл студіювати в столиці України, але відповіді не отримав. Про те вже вирішували органи безпеки. Коли б я виїхав на студії до Києва, то, можливо, не довелось би згодом переселитися до Сполучених Штатів Америки, і все моє життя склалось би по-іншому.

З еміграцією до США після закінчення україністики в Щецині у мене не було проблем, бо моя Мама народилася в Америці і зберегла американське громадянство, а згідно із законом і деякі діти набували громадянства США по матері. Запропонованої праці в польському шкільництві (з можливістю навчання дітей української мови) я не прийняв. У кінці 1960 р. виїхав до Сполучених Штатів.

Колись англійський філософ Тойнбі сказав, що легше бути бідним в Індії, ніж у Великій Британії, бо в Індії на той час майже всі були бідними, а в Британії – навпаки. Я відчув себе бідним емігрантом у багатій країні, в якій усупереч волі важко було знайти гідне місце в суспільстві. Поза тим, я відчув себе чужинцем, у якого завойовники вкрали Батьківщину. Дуже хотілося, щоб і моя Україна була вільна, щоб і я міг гордитися нею, подібно, як гордяться країнами свого походження емігранти з інших країн. На питання, з якої країни я приїхав, усе відповідав – з України. Американець зазвичай уточнював: ...з Росії. Доводилося пояснювати, що Україна – не Росія, а українець – не росіянин. Я став на доступний мені шлях боротьби за правду, за добре ім'я українця, за волю України.

На студіях славистики в Сиракузькому університеті (в міжнародному студентському середовищі) чи не щодня доводилося захищати правду про Україну та українців. Одначе я мав добру нагоду поглиблювати знання з української мови, пізнати різницю між «київським» і «харківським» правописами української мови тощо, познайомитися з невідрадним становищем рідної мови в під'яремній Україні. В українській спільноті за океаном панівним тоді був харківський правопис.

Студії славистики (української мови тощо) в Сиракузькому університеті допомогли мені краще зрозуміти багато чого і розширити світогляд. Дуже корисними виявилися також студії в Українському вільному університеті в Мюнхені, де я слухав лекції таких визначних професорів, як Наталія Полонська-Василенко, Володимир Янів, Ервін Кошмідер, Юрій Бойко-Блохин та інших.

Студії в УВУ відкрили переді мною справжній незавидний стан української науки в Україні, представили правдиве становище Батьківщини в умовах жорстокого поневолення та росіянізації в російській імперії зла, що звала себе Союзом радянських соціалістичних республік (СРСР). Безперечно, твердиня української вільної науки переконливо довела, що рідна думка дозріває лише в українській школі, що своя правда розвивається тільки у власній хаті. Так це розуміли й провідники інших вільних народів. В Україні такого не могло бути, бо поневолювачі годували її пропагандою і брехнею, а за вільну думку безжалісно карали. Про це свідчать переслідування шістдесятників, яким ми щиро співчували і яких морально підтримували.

Розгул російщення в Україні набрав такої сили, що українську мову зневажали і переслідували, тому українці мусили ховатися, щоб послуговуватися нею на власній землі. По містах української мови майже не було чути, в державних

установах, де повинні використовувати тільки українську мову, запанувала російська. Дитячі садки в Україні велися російською мовою, щоб українські діти вже змалку звикали не любити й не шанувати своєї материнської мови. Вищі школи й наукові заклади, за винятком, може, деяких факультетів, також перевели на російську мову. З допомогою різних засобів інформації ми за океаном довідувалися про таке рабське становище, в якому опинилась Україна, і в нас від цього дуже боліло серце. Хотілось якось допомогти рідній Батьківщині, хто як може.

Колись митрополит Іларіон з приводу втрати рідної мови в англomовному світі писав: «Мова – це душа народу! Чією мовою говориш, того й душу носиш... Хто не говорить українською мовою, той душі української не має. Хто говорить по-англійському, не знаючи мови своїх батьків, той правдивим українцем ніколи не буде! Хто рідну мову забуває, той стає чужинцем для своєї нації». Та ще гірше, коли чужинцями на рідній землі ставали зросійщені українці.

Наведені слова митрополита Іларіона все ще актуальні не лише за океаном, а й у вільній Українській Державі. З відновленням Незалежності Україна дістала у спадок авгієві стайні – спадщину росіянізації. Це, як писав відомий діяспорний автор, д-р Богдан Цимбалістий, намул бездержавності!, з якого Україна якомога швидше повинна себе помити, почистити свою мову від чужого бруду. Очевидно, це важке завдання, але іншого виходу немає. Хотілось би додати і свою маленьку часточку до очищення нашої мови оцією скромною публікацією, що її пропону шановним читачам.

Мені довелося вивчати в школі кілька мов, але рідну мову вивчаю все життя і вивчатиму її до останніх днів. Наша мова стала невід'ємною часткою Батьківщини, голосом мого народу. Я радів рідному слову, коли чув його на різних дорогах життя, радів людям, які його вимовляли, і журився, коли нехтували ним. З українцями я майже завжди говорив українською мовою. Рідна мова стала наймилішою і найдорожчою для мене, тому спілкуються нею мої діти й онуки (на жаль, не всі).

Я все також радів Шевченковому слову і вивчав його напам'ять. Воно ж таке актуальне й нині. Поет писав:

**Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує!..**

Ці слова найкраще розуміє той, кому довелося жити на чужині, але він ту-жив за Батьківщиною. Як писав Борис Антоненко-Давидович, «Що культурніша людина, то розвиненіша її мова»... Сумно, коли зустрічаємо людей байдужих до своєї мови і мови свого народу взагалі. За чистоту рідного слова я боровся впродовж усього життя. Опинившись на вільній землі Вашингтона, я негайно почав навчати рідну мову в українських школах, а найдовше (38 років) викладав українську мову й літературу та інші предмети в Школі українознавства ім. Лесі Українки в Сиракузах, штат Нью-Йорк, при цьому сам збагачував себе рідним словом. Та й досі продовжую служити рідному шкільництву на посаді представника Шкільної Ради. До речі, я все думав по-українському і дуже переживав, коли в українських засобах масової інформації знаходив неукраїнські слова-покручі й такі ж словосполучення. Крім того, я двадцять років працював головним редактором українського тижневика «Народна воля», що виходив у Скрентоні, штат Пенсильванія. Редакторську працю я вважав зброєю у боротьбі за вільну Україну; дбав про чистоту мови своєї газети. Правиль-

но й чисто говорити рідною мовою – це обов'язок кожної культурної людини.

«Мова – це і мірило самостійності народу, бодай у сфері культури, – не без рації писав Святослав Караванський. – Свою культурну самостійність ми втратили в СРСР. Лише на початку існування червоної імперії українська наукова еліта сама керувала своїм мовним господарством. Всеукраїнська академія наук 1928 року розробила український правопис, що задовольняв тодішні культурні потреби всіх теренів України, а згодом і досі задовольняє українців вільного світу. Незалежний розвиток української мови спинили репресії 30-х років проти української інтелігенції. Настали часи диктату. Норми української мови розробляли не українські науковці, а партійні наглядачі – кагановичі та постишеви, – диктуючи мовні канони мовознавцям. Лише за одну незгоду з вилученням літери Г тисячі вчителів репресовано й розстріляно».

стежити за чистотою української мови в УРСР було небезпечно, бо ніхто не хотів потрапити в число «ворогів народу». Саме тому потрібно з особливою пошаною ставитися до тих учених і патріотів в Україні, які не були байдужі до чистоти української мови ні за радянських часів, ні в незалежній Батьківщині. Ще в далекому 1994 р. я запропонував Роксолані Зорівчак – д-ру філологічних наук, проф. та завідувачці катедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура Львівського національного університету ім. Івана Франка, академіка Академії наук вищої школи України – вести рубрику мови на сторінках «Народної волі». Вона ж бо англіст і перекладознавець. Я друкував надіслані нею статті за чинним в Україні правописом упродовж майже десяти років. Згодом ці матеріали авторка видала в Україні окремою книжкою під назвою «Боліти болем слова нашого» (Львів, 2005; Тернопіль, 2008)...

З думкою про очищення нашої літературної мови від усяких покручів, якими її засмічено в підневільній Україні, в Незалежній Україні заговорили численні мовознавці; на мовні теми з'явилися (на жаль, малими накладками) їхні вельми корисні публікації. Це додало мені сили й натхнення до подальшої праці для добра української мови і культури.

Мені приємно, що від початку 2017 року ред. Фідель Сухоніс знайшов місце для моєї рубрики мови в журналі «Бористен», що досі виходить у Дніпрі. На зміст моїх статей «Зберігаймо чистоту рідної мови» склалися дослідження різних авторів і мої власні спостереження. Дуже бажано, щоб вони дійшли до широкого кола читачів і в Україні, і в діаспорі. Тим більше, що далеко не всі мовознавці в Незалежній Україні працюють над відродженням української мови, над переробкою спотворених словників і розробкою справжнього українського правопису. Не всі бачать і розуміють таку потребу, тож боронять старі, партійні рекомендації правопису. Це і є наслідок прищепленого їм радянською освітою переконання у правильності «радянської національної політики».

Я дуже хотів би, щоб ми мали один соборний компромісний правопис для всіх українців в Україні і поза нею. На жаль, мої сподівання не здійснилися. Україна на це і досі не спромоглася. Добре хоч, що з'явилася нова редакція правопису, яку схвалив Кабінет Міністрів України 22 травня 2019 року. Вірю, що такий соборний правопис буде, це ж бо логічна вимога часу, але мені вже його не бачити.

Хочу сподіватися, що моя книжка «Зберігаймо чистоту рідної мови» хоч трохи допоможе дбайливим читачам, особливо українським вчителям у США, виправити свої мовні помилки, щоб не передавати їх учням і студентам. Надіюся, що книжка також стане у пригоді моїм дітям і внукам, яких я дуже люблю і навчаю любити рідну мову та Україну.

Розділ 3

Спілка чи союз?

Ці слова близькі за значенням, але відмінні сферами вживання. Слово спілка означає «товариство; об'єднання людей, пов'язаних умовами життя, метою; громадська організація»: Спілка письменників України, Робітнича спілка, Спілка композиторів, Спілка українських журналістів Америки, Спілка української молоді Америки тощо.

Слово «союз» використовується, як правило, на позначення об'єднання кількох держав, країн під однією верховною владою, напр.: Радянський Союз. Деколи ці поняття змішуються. Замість спілки, в Україні був «Союз спортивних товариств». Західна діаспора мала особливий сентимент до «союзів», якими назвала безліч своїх організацій, напр.: Союз гетьманців-державників, Союз українок Америки, Союз українок Канади, Союз Українок у Великій Британії, Союз українських студентських товариств Америки, Союз українських студентів Канади тощо. Це можна пояснити тим, що наша громадськість в Україні та в діаспорі або легковажно ставилася до рідної мови, або люди, які вирішували дану назву, попри добрі наміри, не мали належного знання української мови. Цю мовну аноmalію годиться виправити.

Ансамбль танцю чи танку?

Слово «танок» означає різновид танцю, воно відповідає російському слову «хоровод». Слово «танець» – це ритмічні рухи під музику або спів. «Добре! добре! Ну, до танців, до танців, кобзарю!» (Т. Шевченко).

Про «хеппі-енд» і «хот-дог»

Редактори й учителі деколи забувають про те, що події можуть мати «щасливий кінець» і, забувши про культуру мови, пишуть (по-англійському) «хеппі-енд». Чи є потреба засмічувати рідну мову чужими словами?

В українських засобах масової інформації доволі часто гарячу ковбаску в булочці називають словом «хот-дог». Хіба це смачно? Це прямо «нестравний» покруч та й годі. Гарячі ковбаски в булочці здавна відомі в Україні під назвою «сосиски». Однак, американці не вимовляють цієї назви «хот-дог», а «гам-дог». Оцей покруч потрапив до України з російської мови, тож починається з літери «х» («хот»), бо російська мова, на відміну від української, не має повноцінного звука «г». В українських газетах діаспори цей покруч зустрічається завдяки редакторам, які приїхали з вільної Батьківщини в останніх десятиліттях.

Про слово «шоу» та «мерії»

В українських засобах масової інформації редактори залюбки вживають також англійське слово «шоу», мовляв, що чуже, то краще. Невже так швидко забули українські слова «виставка», «виступ», «показ», «спектакль», «видовище» тощо?! Хто як хто, але редактори та вчителі повинні стояти на сторожі слова з гідним почуттям рівноправності, а не з почуттям меншовартості.

В Україні чомусь поширились «мерії». Цікаво, де поділися «міські ради» та «міськради?»

Підписка чи передплата?

Деколи в газетах читаємо таке: «Підписка на газети та журнали продовжується» замість «Передплата газет і журналів продовжується». Важко людині зрозуміти, як краще говорити, коли й газета робить «підписку». Слово «підписка»

означає затвердження підписом людини певних правил чи виконувати якусь вимогу. Коли ж хтось хоче одержувати газети та журнали, за що треба наперед заплатити певну суму грошей, це зветься «передплатою».

Про слово «поприще»

На сторінках газет і журналів деколи знаходимо також архаїчний старослов'янізм «поприще», напр.: «На поприщі вітчизняної науки ви працюєте вже понад десять років». Чи не краще звучить, замість старозавітного, український вислів «на ниві» або народний вислів «на полі» чи запозичений вислів «на арені»? Жива народна мова не знає іменника «поприще».

Чи така порада добра?

Учитель дає батькам таку пораду: «При вихованні дітей їх треба переконувати логічно та власним прикладом, а не наказувати фізично». Чоловік таки думає по-російському, бо українське слово «наказувати» означає «віддавати розпорядження, вимагати»: «Так наказувало серце». Учитель мав на увазі слово «карати»: «При вихованні дітей їх треба переконувати логічно та власним прикладом, а не карати фізично».

Слова і вислови, що засмічують нашу мову

- «апробата» замість «схвалення»;
- «бажання співпадають» замість «бажання збігаються»;
- «відкрити (закрити) двері» замість «відчинити (зачинити) двері»;
- «вона в нерішучості стояла» замість «вона стояла нерішуче»;
- «в цілому» замість «загалом»;
- «глибиною» замість «завглибшки»;
- «гльорифікувати» замість «прославляти», «вихваляти»;
- «джет» замість «реактивний літак»;
- «довжиною» замість «завдовжки»;
- «дякуючи допомозі» замість «завдяки допомозі»;
- «дякуючи підтримці» замість «завдяки підтримці»;
- «ейрмейл» замість «авіапошта»;
- «жалоба» (наголос на першому складі, бо на другому складі нормально замість «скарга»);
- «заставити ворога тікати» замість
- «змушувати (примушувати) ворога тікати»;
- «зробити заключення» замість
- «подати», «зробити (свій) висновок»;
- «інакомислячий» замість «інакодумець»;
- «іншуренс» замість «страхування», «забезпечення»;
- «існуючий закон» замість «чинний закон»;
- «користуватися успіхом» замість «мати успіх»;
- «любі установи» замість «будь-які установи»;
- «нуклеарний» замість «ядровий»;
- «самим ближчим часом» замість «найближчим часом»;
- «сахарний діабет» замість «цукровий діабет»;
- «співпадати» замість «збігатися»;
- «співставляти» замість «зіставляти»;
- «стремління» замість «прагнення»;
- «товщиною» замість «завгрубшки», «завтовшки»;
- «у нас з ним давня переписка» замість «я листуюся з моїм братом».

Слов'янській бібліотеці у Празі – 100

«Слов'янка» – найвідоміша бібліотека в Чехії відзначає свій 100-літній ювілей.

Слов'янська бібліотека – філіал Національної бібліотеки Чеської республіки, була заснована у 1924 році міністерством закордонних справ Чехословаччини.

І хоч на самому початку її фонди розміщалися у кількох приміщеннях, увагу вони відразу привернула своїм розмаїттям.

Саме завдяки цьому уряд за підтримки президента **Томаша Масарика** вже в 1929 році надав бібліотеці власне приміщення – знаменитий **Клементинум** – комплекс барокових споруд в самому центрі Праги, де бібліотека працює й зараз.

Слов'янська бібліотека від самого початку, також і нині є важливим центром українського освітнього і культурного життя, адже значну частину її книжкового фонду складає українська література.

Зібрана емігрантами

Значною мірою цьому завдачуємо активній позиції української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919-1939).

Саме українські емігранти на початку 1920-х рр. на чеських землях наповнили своє життя активною освітньою роботою. Багато з них, покидаючи батьківщину, брали з собою в дорогу книжки рідною мовою.

Першу бібліотеку української літератури започаткував **Музей Визвольної Боротьби України в Празі**, заснований у 1925 році. Однак Музей, також його багатий книжковий фонд не пережили бомбардування Праги в лютому 1945 року. Книжки, які вдалося врятувати, були перенесені до Клементинуму, де суттєво поповнили збірку української літератури. Так збагатився її головний профіль – історична література, стародруки, рукописи, альманахи – нині найцінніші твори української книгозбірні.

Окрасою україніки в бібліотеці є перше нецензуроване видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, яке вийшло в Празі в 1876 році.

Також до найбільших надбань бібліотеки належить кореспонденція Лесі Українки – всього 184 листи періоду 1888-1945 рр., з яких 73 написані Лесею.

Листування Лесі Українки у 1944 році привезла до Праги її молодша сестра Ольга Косач-Кривинюк. У «Слов'янці» зберігаються також прижиттєві видання поетів «празької школи» – **Олександра Олеса, Євгена Маланюка, Оксани Лягуриної, Олени Теліги, Юрія Клена, Олега Ольжича.**

Шанувальники образотворчого мистецтва знайдуть у Слов'янській бібліотеці багату збірку творів українських мистців, які жили і працювали у міжвоєнний період (1919-1939) у Празі. Особливу увагу привертають роботи **Галини Мазепи, Василя Касіяна, Катерини Антонович, Василя Петрука, Миколи Кричевського, Михайла Михалевича.**

Це найбільша збірка українського образотворчого мистецтва на чеських теренах. Близько півтисячі творів бібліотека вже оцифрувала.

Видатні особистості

Важливо також, що історія «Слов'янки» тісно пов'язана з життям і працею низки відомих українців. Зокрема, наприкінці 1930-х рр. українську збірку в бібліотеці опрацьовував уродженець Чернігівщини, сотник **Армії УНР**, учасник Міжнародного з'їзду бібліотекарів і прихильників книги у Празі в 1926 році **Олександр Гайманівський** (1886 – 1963).

Українського пражанина Гайманівського в 1945 році радянський НКВС арештував, із сибірського ув'язнення він повернувся аж у 1957-му.

В українському відділі бібліотеки працював також видавець, публіцист і громадський діяч, уродженець Хмельниччини **Петро Зленко** (1891 – 1954) – одна з найавторитетніших осіб у середовищі української еміграції. І він був арештований органами НКВС, загинув на безмежних просторах ГУ-ЛАГу, місце поховання досі невідоме. У Празі у 2021 р. на будинку, де жив відомий український бібліотекар, була встановлена пам'ятна таблиця.

До унікальних експонатів «Слов'янки» належить **«Пам'ятна книжка»** легендарної Української республіканської капели **Олександра Кошиця**.

Під час виступів Української республіканської капели у Празі, 1919 рік. Капела була створена 16 січня 1919 року в Києві музичним відділом Міністерства освіти УНР за дорученням голови Директорії Симона Петлюри, для популяризації української музичної культури за кордоном.

Своє перше закордонне турне капела розпочала в Чехословаччині, перший концерт відбувся 11 травня 1919 році в пражському Національному театрі. Записи до «Пам'ятної книжки» вносились до 1923 року.

Нині можна в бібліотеці познайомитись із враженнями від зустрічей з капелюю, які залишили письменник **Володимир Винниченко**, посол УНР в Чехословаччині **Максим Славінський**, письменник, актор і режисер **Микола Вороний**, королева Бельгії **Єлизавета**, член НТШ, мовознавець **Василь Сімович**, оперний співак **Модест Менцинський**.

Слов'янська бібліотека продовж багатьох років є також організатором виставок, наукових конференцій, присвячених українській історії, науці й культурі, участь в яких беруть учені й дослідники з України, Чехії, Словаччини, інших країн.

Ці акції привертають особливу увагу української діаспори в Чехії, українських студентів, які навчаються в пражьких вишах.

З метою збагачення фондів, підтримки контактів з українськими письменниками Слов'янська бібліотека щороку бере участь у форумах видавців в Україні. Також і нині, у складні воєнні часи в Україні бібліотека продовжує поповнюватись українською літературою.

Відтак відома «Слов'янка» від часу свого заснування і зараз є важливим центром українського освітнього життя, місцем, де знають і розуміють українську мову і літературу, підтримують українські культурні традиції.

Оксана ПЕЛЕНСЬКА,
дослідниця, багаторічна співробітниця Радіо Свобода
(radiosvoboda.org)

ІУДА

Біблійний персонаж, який за тридцять срібних монет зрадив свого Учителя Ісуса Христа. Так, так це він, Іуда Іскаріотський, зрадник Сина Божого, якому одів на голову вінок терновий і відкрив дорогу на Голгофу... Послав Його на смерть... За тридцять срібних...

Я спробую вести розмову про іншого Іуду, нашого сучасника, директора єдиної в світі професійної установи за межами Великої України: Українського Національного Театру в Пряшеві, що на Словаччині... Ім'я навіть не буду згадувати... Така особа не достойна того, щоб називати її по імені... Згадувану мною установу сьогодні даремно шукати серед театральних установ на Словаччині. Ця особа, цей Іуда зрадив її, перетворивши її в театральний гурток ... Майже півстолітню установу, Український Національний Театр, його дві складові частини: драмколектив і Піддукланський український народний ансамбль цей горе-директор зрадив, зруйнував, залишивши за собою гурток сільських аматорів...

Творчий доробок установи до її ліквідації:

драматичний колектив - 365 прем'єр;
ПУНА (ансамбль) - 17 прем'єр;
Кількість членів колективу драми - 35;
Кількість членів ансамблю - 78;
Кількість працівників УНТ - 193.

Це ж була наша гордість, слава русинів-українців ЧСР, пізніше - Словаччини. Театр був на високому професійальному рівні, своїми виставами був на рівні багатьох театрів в республіці, а декотрих і перебільшував. За майже півстоліття його існування пройшла зміна чотирьох генерацій. При цій нагоді не можу не згадати тих, котрі усе своє життя прожили в стінах цієї установи, цього театру: засновник і перший його директор Іван Гриць-Дуда, Юрій Костюк, Юрій Цимбора, М. Немцова, М. Мачошко, Р. Смотер, Й. Пригода, Заслужений митець Й. Корба та багато-багато інших, що віддано служили Талії та Мельпомені... а прийшла така особа, такий зрадник, такий Іуда і всю працю десятків, може, й сотні відданих театру людей і все зроблене їхнім серцем і душею зведе нанівець... Прокляття, більш нічого. Таку установу, з її майже півсторічною творчою біографією, з її високо професійними майстрами театру ця особа, цей горе-директор, цей Іуда, цей зрадник з підтримкою однодумців з корчмини зруйнували наш Храм мистецтва, нашу гордість - Український Національний Театр. Як могла трапитись така трагедія... Група п'яних брехунів переконала свого кумпана за столом, що треба використати події 1989 року і зліквідувати Український Національний Театр... Загорілись у Іуди очі - а чому б і ні? Український це ж АНАХРОНІЗМ... а Я завжди бил «За родину, за Сталіна»...

А хто насправді був директор Іуда??? Прочитаймо його життєпис: закінчив педагогічну школу; не захотів учити в школі, шукав щось різноманітніше, а безвідповідальніше. А в місті вже тоді працював професійний театр, український... Спробував щастя, і, що чорт не хотів, його прийняли, прийняли в ту установу, котрій пізніше стане гробарем... Був учнем українського класу педагогічної школи, українська мова була його рідною мовою, отже Український театр вирішив, що такий адепт може бути корисним для театру. Старався, працював, ішов з вистави до вистави і за деякий час став членом драмколективу Українського Національного Театру... Несподівано для нього позіхнуло йому щастя... З дозволу Міністерства культури дирекція Театру отримала закордонні стипендії для своїх акторів на нав-

чання до Києва, до України. Між тими, на кого втомлене щастя посміхнулося, був і наш Іуда...

Поїхав в Україну, в український вищий учбовий заклад... Отже, вчитись на українській мові, бо ж вернеться у свій Український театр до Пряшева, вернеться як актор театру й кіно... Отримає диплом професіонального актора, бо закінчив в Україні вищий учбовий заклад, отримав готовий хліб в руки.. А український Інститут настільки поважав його, що дає йому в руки диплом режисера... Ось яка та Україна, ось яка близька, а може, й рідна йому українська мова... А він і справді любив цю мову, любив і Україну. Не раз на пробах пояснював своїм колегам, котрі не оволоділи літературну мову і запитували часто: як буде те чи інше слово чи речення по-українськи, а він відповідає: «Говоріть так, як говорите вдома... так буде по-українськи...» Або ж на загальних зборах виголосив, що поки він директор цього театру, то в ньому буде розмовляти тільки по-українськи... Перебував в бурхливі дні 1989 року у Львові, а повернувшись додому у Пряшів, приказує шти український жовто-блакитний прапор та повісити його на чоло театральної будови. Правда, його вчасно смикнули за рукав, то він зупинився... Нічого що переборщив, але сам почин вартий уваги... Читаєш ці рядки, і диви даєшся: як така особа стала зрадником, Іудою, гробарем того, що сама так щиро любила...

Смішним, на фоні веденої розмови, аж комічним виглядає той факт, що дружина теж закінчила вищий учбовий заклад в Києві, в Україні, і теж отримала диплом професійної актриси. Отже, дякуючи Україні, її українській мові і вона отримала в руки готовий хліб, кажучи жартома: отримала путівку в життя і теж повернулася у Пряшів, до свого Українського Національного Театру. І вона доповнила акторську трупу драматичного колективу Українського Національного Театру, того театру, котрий пізніше його директор Іуда зруйнує як анахронізм, котрому стане гробарем....

Продовжимо нашу оповідь, приєднаємося до попередньої комічної ситуації і засміємось від душі над витівками Іуди. З наступних подій не будете сміятись, але реготіти... Чому??? Та тому, що на навчання в Україну, прямо в столицю України їде старша донька... і теж в Театральні інститут... га-га-га... Знає українську мову, любить її, коли б ні, то чого їй туди пертися, любить Україну, бо ж вона їй дасть диплом, путівку до життя, хліб в руки... Чуєш, Іудо, жінка й дочка отримали хліб в руки, отримали диплом в Україні, стали професіональними актрисами, стали членками драмколективу Українського Національного Театру. А ти, Іудо, послушав «людей з вонку», українське слово стало для тебе чужим, український театр став для тебе анахронізмом і з півсторічного Українського Національного Театру зробив театральний гурток...

Так новітній Іуда заплямував честь десятки-сотні відданих театру і його мистецтву людей, котрі на олтар нашого Храму віддали своє життя, своє дорогоцінне серце й душу для того, щоб Український Національний Театр ріс і розвивався на потіху його глядачам, русинам-українцям, як також всіх жителів Чехословаччини. А ти, Іудо, зрадив Його, зруйнував, виголосивши, що монарх Ференц-Йовшка зробив для тебе більше, як Україна... Прокляття такому зрадникові, такому Іуді....

Вернемось до Біблії... Розіп'ятий на Хресті Христос вмирає... Зрадник Іуда, усвідомивши наслідки своєї зради, зникає в пустелі і там знаходить свою смерть. Усвідомить колись наслідки своєї зради і наш ІУДА...

З нагоди 35-річниці ліквідації
Українського Національного Театру
(1990 – 2025 рр.)
Павло МАСКАЛИК.

РЕЦЕНЗІЇ

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

«Прийде весна» Ірини Мацко

Збірка поезій Ірини Мацко «Прийде весна» появлялась на світ непомітно. В кулуарах не було чути ні слова про її підготовку до друку. Не говорили ані про авторку, хто вона. На перший погляд, її збірка теж видається звичайною поточною непомітною книжкою. Але коли візьмемо її в руки, заглянемо в неї й перегорнемо кілька її сторінок, бачимо, що збірка поезій має свою вагу, свій сенс і своє хороше літературне художнє обличчя.

З формального боку поезія Ірини Мацко перебуває на межі традиційного класичного віршування та вільного вірша. Вона відроджує внутрішню риму і вводить у свою поезію (*А ти наче вітер*). Теми, які домінують у її поезії, теж традиційні. Вони такі, на які писали та постійно пишуть різні інші поети. Це тема любові до своєї батьківщини, її історичної долі і боротьби за свою свободу, тема образів рідного краю, його краєвидів і людей, тема кохання дівчини та юнака та інших аспектів життя України. Всі ці теми традиційні, буденні і, здавалось би, що нічого нового поетам тут уже долати, але поетеса виявляє в їх реалізації нові погляди, нові виміри у світі кохання і в проблемах суспільного життя. Кожну свою тему поетеса завершує оптимістично, стверджуючи, що за всякими проблемами і негараздами до людини та її буднів прийде весна. Малюючи історію

своєї землі і свого народу, Ірина Мацко має в полі зору боротьбу за свободу України, у якій брали участь її предки, зокрема, і її найрідніші. Її образ традиційного борця за свободу батьківщини асоціюється з народнописаним образом борця (*Іхав я додому*) та образом її батька, який брав участь у боях за визволення Києва (*Мій батько так мені казав колись*).

Тема любові, тема кохання в її поезії поєднується з темою любові до Батьківщини, до своєї сім'ї, матері, та батьківського дому (*Країна моя, Батьківський поріг*).

¹ Ірина Мацко. Прийде весна. Вид. Спілка українських письменників Словаччини. – Пряшів, 2019.

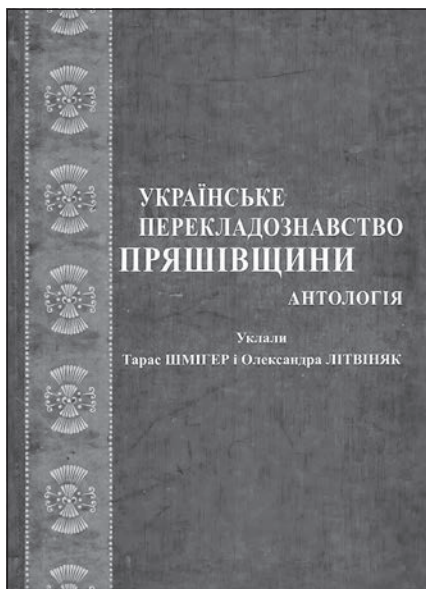
Оригінально, по-своєму Ірина Мацко малює кохання. Якщо інші поети писали свої вірші про нещасливе кохання, виражали страждання і змальовували трагічні наслідки і розв'язки із-за неподілених почуттів, вона доходить до інших пізнань і поетичних висновків. Найкраще, найцінніше, найправдивіше таке кохання, яке є взаємне, поділене й обошільне. До такого кохання слід іти і виношувати його в серці. З таким коханням до людини приходять весна. Так говорить поетеса на висоті своєї інтелектуальної та поетичної зрілості.

Вірші Ірини Мацко у збірці «Прийдє весна» виходять із трьох іпостасей людського існування – віри, надії і любові. Віра в свободу своєї країни, надія на її вільне і щасливе життя та любов до свободи і своєї землі пронизують усю її збірку.

Антологія українського перекладознавства Пряшівщини

Коли ми писали рецензію «Добре слово про пряшівських перекладознавців» (Дукля, 2022, № 5) на статті-дослідження львівських вчених проф. Т. Шмігера та доц. О. Літвіняк, опублікованих у Науковому журналі Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова, 2022, № 2), в якій ми, крім іншого, високо оцінили їх інтерес до доробку пряшівських перекладачів і перекладознавців із словацької мови на українську і навпаки, із української на словацьку мову та висловили одночасно й кілька наших побажань і пропозицій, то ми не сподівалися, що так скоро з'явиться антологія статей пряшівських і позапряшівських українців та деяких словаків, які займалися чи займаються перекладами із обох літератур

та й взагалі теорією перекладознавства під назвою «Українське перекладознавство Пряшівщини» (Львів, 2024.– 527 с.).

Згадана антологія складається з трьох частин: 1) Історичні огляди (аналітичні статті Т. Шмігера, О. Літвіняк і рецензія М. Романа); Бібліографія 1952-2022 рр.; 2) Бібліографія (610 позицій), яку уклав Т. Шмігер; 3) самого корпусу статей (32 публікації), що їх написали пряшівські і позапряшівські автори – статті, рецензії, роздуми, які розподілені до таких груп: перші ластівки, сторінки історії українського перекладу, українська література у словаків і чехів, персоналії перекладачів, теорія й критика художнього перекладу і фаховий переклад.

Справжнє українське перекладознавство як таке на Пряшівщині почало розвиватися аж після переходу тутешнього

українського населення, письменників і науковців Пряшівщини на українську національну орієнтацію та мову на початку 50-х років минулого століття, і предметом його дослідження були проблеми перекладу художньої і фахової літератур та словацько-українських літературних зв'язків ХХ ст., хоч деякі перекладознавці заглянули і до попередніх століть, як М. Мольнар, О. Рудловчак, Й. Голенда, Й. Шелепець. Антологія представляє собою багатющий матеріал, а це лише частина того всього, що перекладознавці і перекладачі Пряшівщини написали, який дотепер ще ніхто не опублікував у одній книзі, не дослідив як слід та не оцінив на потрібному науковому рівні, хоч Ю. Кундрат спробував розглянути його у своїй монографії «Український художній переклад у Чехословаччині» (1983). З того часу пройшло майже 40 років, і наші перекладознавці за той час науково дозріли. Тому знов позитивно оцінюємо факт, що львівські вчені Т. Шмігер і О. Літвіняк взялися за дослідження тої частини нашого культурного та літературного надбання і мислення, яке представляє собою українське перекладознавство Пряшівщини. Зробили перший, необхідний і великий крок, оцінили вклад окремих пряшівських перекладознавців, який внесли у літературознавство та історію культурного і духовного надбання русинів-українців Пряшівщини, склали ще й бібліографію найвизначніших, на їх думку, публікацій і забезпечили її видання. Бібліографія публікацій, яку уклав Т. Шмігер, доповнює так бібліографії словацької україністики, які свого часу склали М. Неврли, О. Пажурова, М. Няхай, З. Джупинка, Й. Шелепець та інші.

Бібліографія Т. Шмігера цінніша і тому, що вона виходить в Україні і вступає у загальноукраїнський перекладознавчий обіг, хоч вона неповна, неповна і тому, бо укладач зосередив на той раз свою увагу лише на українські журнали, що виходили в Пряшеві. Шкода, що не включив і ті публікації, які пряшівці надрукували в Україні та в словацьких і чеських журналах. Шкода теж, що укладач не навів під кінець кожної публікації джерело, з якого журналу, газети, або збірника було взято дану публікацію.

Ми не збираємось оцінювати фаховий рівень окремих статей пряшівських перекладознавців, хоч з деякими би можна було трохи полемізувати, бо вони вже, мабуть, пройшли певною апробацією, але і так мусимо констатувати, що не всі автори чи авторки дотримували норми науковості, в тому числі й моя стаття про Івана Франка і чеську літературу, яка була спершу написана як курсова робота студентом 3-го курсу КНУ ім. Т Шевченка після прослухання спецкурсу лекцій про творчість І. Франка, які читав нам професор Є. П. Кирилюк і як таку потім надрукував журнал «Дукля» 1956 року. І цей факт свідчить, з чого починало розвиватися сучасне українське перекладознавство Пряшівщини. Сьогодні вже можемо пишати монографіями чи високо кваліфікованими студіями і перекладами Ю. Кундрата, І. Мацінського, М. Мольнара, І. Яцканина, А. Червеняка, І. Галайди, С. Макари, Ф. Ковача, Л. Баботи, А. Амір, Я. Кредатусової, словака Я. Юрча, чеха М. Неврли та ін. Коли ми вже згадали Я. Юрча та М. Неврлого, то, очевидно, треба вести розмову і про Ю. Адрічика, М. Гевеші, М. Худу та інших вихідців з Пряшівщини, але словаків за національністю та освітою, перекладачів української літератури на словацьку мову, які багато зробили для того, щоб українська література Пряшівщини та соборної України дійшла до словацького читача. Виникає також питання, чи М. Качалуба, В. Конопелець, Л. Мольнар, Я. Павуляк, П. Колісник, Й. Голенда, П. Цимрикович та інші належать до пряшівського українського перекладознавства, коли не народилися на

Пряшівщині. В. Конопелець, уродженець міста Київ, приїхав до своєї дружини, громадянки СР Г. Коцур, щоб жити разом у місті Бардіїв, переклав на українську мову твори видатних словацьких поетів ХХ ст. Я. Смерка, М. Руфуса, І. Краска, прозаїка І. Гудеца (переклади їх творів вийшли окремими книжками) та написав кілька статей і рецензій на різні переклади. Це стосується і Л. Мольнар, дівоче прізвище Нагірна, уродженки села Піски, що на Чернігівщині, яка переїхала жити до Братислави до свого чоловіка М. Мольнара і тут переклала на українську мову кілька творів художніх і наукових таких словацьких авторів, як Л. Новомеський («Простим оком невидиме»), М. Валек («Слово»), Л. Баллек («Помічник»), К. Ярункова («Героїчний щоденник»), В. Шалгович («Ян Налепка») та ін. Подібно їй поети, уродженці України Я. Павуляк та П. Колісник, приїхавши в Словаччину до своїх словацьких дружин на постійне проживання, залучились у літературне життя Пряшівщини. Ця проблема торкається і письменників – уродженців Закарпаття, але од народження громадян ЧСР, які після 1945 року залишились жити і писати в Словаччині, як В. Гренджа-Донський, Ю. Боролич, Ф. Іванчов, А. Карабелеш, М. Сабадош, О. Рудловчак, С. Добош, І. Волощук, М. Мольнар та ін. Не всі жили на території Пряшівщини, але друкували свої твори в Пряшеві. Інша ситуація у випадку поета Зореслава (Степана Сабола, уродженця міста Пряшів), який у міжвоєнний час жив і творив на Закарпатті та значно збагатив модерну закарпатоукраїнську літерауру та її контакти з іншими літературами. Теж виникає питання, чи він закарпатський, або пряшівський український поет. Це питання я ніколи перед собою не ставив і підняв його у зв'язку з тим, що укладач антології Т. Шмігер пише, що в антологію включає публікації лише тих авторів-українців, які 1) написали українською мовою і надрукували свої твори на території Пряшівщини та 2) що їх написали українці-пряшівці не українською мовою і надрукували на території Чехословацької держави (с.17).

Поняття «Пряшівщина» протягом післявоєнного часу змінило, «звучило» свою територію і культурно-національне значення. В наш час вживати термін «Пряшівська Україна» в науковій літературі небезпечно. Боюсь, щоб не викликав у словаків, зокрема націоналістів, не лише обурення, але й політичні конфлікти. До речі, після лютого 1948 року, як пише історик Іван Ванат, ЦК КПС і влада заборонили вживати офіційно термін Пряшівщина і ліквідували Українську Народну Раду Пряшівщини, її керівників та інших членів було безпідставно звинувачено в українському буржуазному націоналізмі і репресовано. Я би не вжив такого терміну, хоч у міжвоєнний період дехто у нас вживав термін «Пряшевская Русь», навіть газета виходила під такою назвою (промосковського спрямування), хоч відбулася у Старій Любовні (8.11.1918) маніфестація нашого русько-українського населення, яке створило Руську Народну Раду і вона вимагала приєднання Пряшівщини до Закарпаття і демократичної України, або до ЧСР. Цю вимогу повторило і керівництво УНРП у листі «Председателю Совета Народных Комиссаров Украинской Сов. Соц. Респ. Н. С. Хрущову», як пише газета «Пряшевщина» від 18.березня 1945 року.

Приємно читати, коли Т. Шмігер високо позитивно оцінює фаховий рівень «Наукових збірників МУК» у Свиднику, «Наукових записок КСУТ», але й журнали «Дукля», «Дружно вперед» та газети «Нове життя» і тому, що друкували публікації з питань українського перекладознавства Пряшівщини.

О. Літвіняку статті «Сподвижники українського перекладознавства Пряшівщини» подала інформацію про його розвиток і проблеми, якими займалися пряшівські

перекладознавці, вказала на особливий стиль «пряшівської перекладацької школи», на які школи пряшівці орієнтувалися і навела таких сподвижників пряшівського перекладознавства: М. Мольнар, М. Роман, І. Галайда, Я. Юрчо, Ю. Кундрат, Й. Шелепець, Л. Бабота, І. Яцканин. Я б ще додав: С. Макара, Ф. Ковач, М. Бобак, Ю. Дацко та ін. Тішить мене і я глибоко вдячний пані доц. О. Літвіняк, що вона мене зарахувала до кола сподвижників українського перекладознавства Пряшівщини, бо бути серед таких сподвижників, як М. Мольнар, Ю. Кундрат, Л. Бабота та особливо І. Яцканин, для мене велика честь, хоч я переклав чимало: спочатку з російської мови на словацьку збірник студій «Úloha rodičov pri výchove detí v škole» (1952), потім ще будучи студентом, переклав разом з Г. Пашко роман Т. Фіша «У вогні» (Київ, 1957) та «Дукля» надрукувала мою курсову роботу «Іван Франко і чеська література» (1956). Після закінчення університету переклав я ще два підручники з історії для українських середніх шкіл Словаччини, видав словацькою мовою дві книжки «Slovenské preklady z ruskej sovietskej literatúry v rokoch 1920-1940» (1970), «Z dejín slovensko-ukrajinských stykov» (1971) і майже через 30 років пізніше переклав п'ять сакральних книжок українською мовою, як «Люрд», «Фатима» та інші, які вийшли у львівському видавництві «Місіонер», деякі під псевдонімом за вимогою автора словацьких текстів д-р М. Гавриллі, там же вийшла у моєму перекладі словацька монографія В. Пацалая «Знак – межовий камінь спасіння і прокляття» (Львів, 2014) та дещо раніше переклав я на словацьку мову монографію М. Наєнка «Ukrajinský literárny romantizmus. Dobovú a naddobovú» (2006), дві п'єси Я. Соловича «Петро і Павло» та «Занадто відважний проект», які йшли на сцені УНТ, і нарешті збірку оповідань М. Зимомрі «Сповідь на рушнику» (Ужгород, 2022), але і так я ніколи не вважав себе сподвижником українського перекладознавства Пряшівщини. Правда, починав одним з перших пряшівців перекладати з обох мов і займався словацько-українськими літературними зв'язками. Справжніми сподвижниками, як на мене, були І. Мацинський, М. Мольнар (хоч не жив на Пряшівщині), Ю. Кундрат, Л. Бабота та пізніше зокрема І. Яцканин, у якого на рахунок на сьогоднішній день 17 книжок перекладів з української на словацьку або із словацької на українську мову. Він також перекладає з чеської, польської на українську мову. Його переклади були оцінені різними словацькими і міжнародними преміями. Так, за переклад збірки оповідань «Остання справа» Л. Лаголи одержав Всеукраїнську літературну премію в галузі художнього перекладу імені Миколи Терещенка 2023 року. Написав чимало рецензій та інформацій про словацько-українські літературні контакти і збірку статей «Діалог літератур» (2008) та інші.

Сумно мені, що випали з поля зору пряшівських, але й львівських перекладознавців такі перекладачі, як С. Макара, Ф. Ковач, М. Бобак, Ю. Дацко, Я. Джоґаник, В. Черевка, В. Юричкова, які переклали ряд творів на українську мову, або з української на словацьку мову та написали чимало статей про словацько-українські літературні відносини чи рецензії на такі роботи. Чому автори забули й на вклад у пряшівське перекладознавство таких мовознавців, як П. Бунганич, М. Новак, М. Штець, М. Чижмарова, О. Лазорик та інші.

Сергій Макара, випускник пряшівського філологічного факультету ВШП, після п'яти поетичних збірок поетів Словаччини ХХ століття, які вийшли у його перекладі українською мовою, видав у своєму перекладі антологію словацької поезії під назвою «Поезія, молитва серця» (2009), яку складають вірші Я. Смерека (6), А. Плавки (3), Я. Костри (4), Л. Новомеського (9), М. Валека (6), М. Руфуса

(10), П. Горова (6), Ш. Жари (6), В. Райсела (9), Р. Маховича (7), Я. Чижмара (8), М. Ковача (7), П. Мішака (5), І. Галла (7), П. Яніка (8), Я. Резніка (18), Л. Зрубца (9), М. Худи (5), Р. Чижмарика (8), С. Макари (2) та інформація Н. Кисельової про творчість вище наведених авторів.

Федір Ковач, випускник КНУ ім. Т. Г. Шевченка, історик і перекладач художньої літератури, переклав українською мовою твори П. Їлемніцького («Хроніка», вийшла в Пряшеві та в Києві), Л. Ондрейова («Оповідання з гір»), Ф. Краля («Діти Ченкової»), Ю. Барча-Івана («Мати»), з чеської мови повість Я. Козака «Маріанна Радвак», написав монографію про творчість О. Павловича, в тому числі й про його переклади чи переспіви з інших літератур, про розвиток української літератури Пряшівщини («Слово про поезію та поетів», «Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині після 1945 року», «Діалоги», в яких торкався і перекладознавства.

Мілан Бобак, випускник Пряшівського філософського факультету, поет, перекладач, публіцист, крім власних поетичних збірок, переклав вірші словацьких поетів Ю. Андрічика, Д. Банги, Д. Мітани, К. Петерая, К. Хмела, К. Чижмарика, Я. Штрассера та інших. У його перекладі вийшли самостійні поетичні збірки Д. Гев'єра «Посеред спокуси» і К. Хмела «365 пір року».

Юрій Дацко, випускник КНУ ім. Т. Г. Шевченка, прозаїк, журналіст, театрознавець переклав на українську мову п'єси Й. Голлого, Я. Соловича, П. Ковачика, О. Заградніка, Г. Прейсової та інших (понад 10 п'єс). Деякі з них видала «ЛІТА», всі ним перекладені п'єси йшли на сцені УНТ.

Ярослав Джоґаник, випускник Пряшівського філософського факультету, літературознавець, перекладач з української на словацьку мову, дослідник словацько-українських літературних взаємин та української літератури Словаччини. Перекладає, крім фахових текстів з обох мов, і поетичні твори, як, наприклад, збірку українського поета О. Смика «Дві тіла, дві душі».

Валерія Юричкова, випускниця Пряшівського філософського факультету, літературознавчиня і перекладачка із української мови на словацьку. Переклала поетичні твори С. Макари (зб. «Verše», Prešov, 2012), сучасних українських поетів і поетес, як Д. Павличко, К. Кешеля, І. Андрусак, В. Герасимюк, О. Забужко, С. Короненко, Т. Ліхтей та інші. В серії «Між Карпатами і Татрами» надрукувала ряд перекладів на словацьку мову поезій П. Мідянки, Я. Павличко, Зореслава та інших. Самостійною книжкою вийшла збірка у її перекладі під назвою «Dvanásť básnikov, dva jazyky. Ukrajinská poézia Karpatského regiónu v slovenskom preklade Valérie Juričkovej» (Užhorod, 2010).

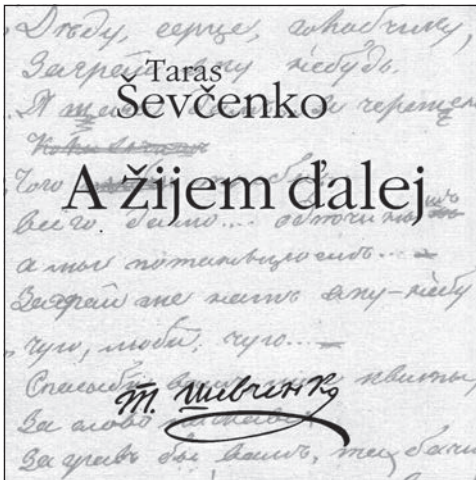
В. Юричкова взяла участь і в перекладах творів українських поетів, які були включені в антологію поетів країн, якими протікає ріка Дунай під назвою «Veľký pán Dunaj. Antológia poézie klasikov národných literatúr poddunajských štátov» (Bratislava, 2019). Все це вище сказане про С. Макару, Ф. Ковача, М. Бобака, Ю. Дацка дає нам право зарахувати їх до сподвижників, а Я. Джоґаника, В. Юричкову, А. Амір, Я. Кредатусову та інших до їх послідовників.

Антологія «Українське перекладознавство Пряшівщини» – це велика, навіть історична подія для нашої духовної культури і літератури, адже вперше у такій формі промовляє до українського читача не лише в Україні, але й у цілому світі, за що її укладачам, видавцям і спонсорам належить наша щира подяка. Вони переконливо довели, яку велику справу виконали наведені сподвижники та їх послідовники для розвитку пряшівського українського перекладознавства.

Михайло РОМАН.

Тарас Шевченко знов заговорив словацькою мовою

Від останнього книжкового видання поезії Т. Г. Шевченка в Словаччині «Struny srdca» (1962) пройшло чимало часу, коли в Пряшеві вийшло шикарне книжкове («кишенькове») видання творів цього геніального українського поета у словацькому перекладі Маріяна Гевеші «A žijem ďalej...» (Prešov (2024)). Спілка українських

письменників Словаччини зробила велику справу, коли видала переклади М. Гевеші саме в час, коли український народ бореться з ненажерливим агресором за своє існування. Поезія Т. Шевченка від самого початку будила, закликала український народ, щоб зберігав свою національність, мову, культуру, традиції і боровся за свою свободу, незалежність, самостійність і до того кличе вона й зараз у наші дні, як правильно пише у післямові до збірки Іван Яцканин, до речі, це блискуче, переконливе слово про Т. Шевченка та його поезію. З Шевченковим закликом «Борітеся - поборете!» часто зверталися виступаючі до присутніх на трибуні Євромайдану.

Прикметно, що саме, коли студент із міста Дніпро читав поему «Кавказ» Т. Шевченка на Євромайдані, тоді ворог українського народу вбив його. Поезія Шевченка кликала не лише на Майдані, але й кличе зараз на фронт бійців захищати свою Батьківщину Україну від загарбника, т. зв. «старшого брата», яким ніколи не був, вічного то ворога українського народу. У післямові автор правильно наголосив, що Т. Г. Шевченко відстоював принципи слов'янофільства на засадах рівності всіх слов'янських народів, право кожного на власне життя, існування, засуджував слов'янофільство російського царизму, яке узурпувало собі національно-культурні здобутки українського народу та народів Кавказу. Російське слов'янофільство створило свою інтерпретацію цієї ідеології та практичну політику зі своїм верховодством. Ми додаємо, що слов'янофільську політику російського царизму ще посилив режим Й. В. Сталіна ідеологією т. зв. пролетарського інтернаціоналізму, знов під проводом російського націоналізму і за ним пішли й путінівці. Всі російські слов'янофіли масштабно русифікували інші слов'янські народи і в першу чергу український, негідних карали (Т. Шевченка особисто російський цар Николай I засудив на 10 років заслання на Сибір із забороною писати, малювати), сталінський режим знов тисячі українців заслав у ГУЛАГи на Сибір за їхнє національне переконання, де тисячі загинуло або було їм заборонено повернутись додому, путіністський режим знов ліквідував усі українські культурні осередки, клуби, самодіяльні колективи, бібліотеки в Росії та взагалі не визнає українського народу, його мову, культуру, вважаючи його російським народом тощо. Нам сумно, що деякі сучасні словацькі політики захоплюються таким російським слов'янофільством і відстоюють його право окупувати і ліквідувати Україну. У післямові дочитаємося ще й багато іншого цікавого про Т. Шевченка та його поезію.

Поезія Т. Шевченка до словацького читача дійшла аж після його смерті. Вперше, як писав свого часу М. Мольнар, словацький читач дізнався про Т. Шевченка аж коли

«Peštбудинské Vedomosti» 1866 року надрукували інформацію, що у Відні українська громада-студенти відзначили п'яту роковину смерті поета Т. Шевченка. Прошло майже 30 років, коли 1896 року в журналі «Slovenské pohľady» була надрукована стисла інформація про Т. Шевченка та уривок вірша «Минають дні, минають ночі» у перекладі Сама Бодіцького. Пізніше друкували інформаційні статті про Т. Шевченка й інші словацькі газети і журнали, як «Orol Tatranský», «Národné noviny», «Robotnícke noviny», «Sokol», «Prúdy», «Pravda chudoby», «Elán», «Slovenské pohľady» тощо.

Після 1945 року друкували газети «Kultúrny život», «Pravda», «Smena», «Čítanie o ZSSR», «Literárny týždenník» та інші вже ґрунтовніші статті про Шевченка, або й зразки його поезії, аж вийшли книжкові видання «Dumy moje» (1959) і «Struny srdca» (1962). Твори Т. Шевченка перекладало на словацьку мову чимало перекладачів. Лише «Заповіт» Т. Шевченка, як твердить М. Мольнар, перекладало 5 словацьких поетів. Докладніше, як словаки сприймали сприймали творчість Т. Шевченка, розповідають М. Мольнар у своїх книгах «Тарас Шевченко у чехів та словаків», «Словаки та українці», М. Неврлий – «Тарас Шевченко – революційний поет України» та М. Роман у книжці «Vládár v kráľovstve ducha».

Ми з радістю і позитивно оцінюємо, що Маріян Гевеші (1947) взявся і за переклад творів Т. Шевченка, бо у нього високе поетичне чуття і відчуття поетичного слова, поетичного образу. Він почав перекладати українську поезію на словацьку мову, ще будучи студентом Філософського факультету УПІШ в Пряшеві, хоч не закінчив українську філологію, і його перу належать переклади поезій не лише Т. Шевченка, аде й І. Франка, П. Тичини, М. Семенка, В. Поліщука, І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, В. Коротича, О. Гусейнової, пряхівських українських поетів С. Гостиняка, Й. Збігleyа, М. Няхай, М. Бобака, І. Мацінського, російського поета В. Хлебнікова та інших. Твори Т. Шевченка перекладає майже все життя, хоч не регулярно, і друкував їх у словацькій пресі.

М. Гевеші - представник іншого типу, модернішого типу перекладачів, ніж його попередники. Він перекладає лише такі вірші, які відповідають його світосприйманню, внутрішньому переконанню, естетичному мисленню і смаку. Йому підвладні римовані і вільні вірші. В словацькій мові знаходить такі відповідники українських слів-образів аж дивуєшся.

Збірка віршів «A žijem ďalej...» складається всього із 15 творів, думок – різних рефлексій поета і маляра та уривків із обширних творів, в тому числі й із поем «Сон» та «Кавказ», далі Шевченкових рукописів, малюнків, портретів, уривків із художніх творів українських і пряхівських українських поетів, присвячених Т. Шевченкові, чи просто змістовно вдалих висловлювань про поезію чи місце поета Т. Шевченка в історії українського народу та в його літературі. Знаходимо уривки із творів таких українських письменників, як І. Франко, М. Семенко, О. Гончар, І. Драч, Л. Костенко, але й наших поетів І. Мацінського, Й. Збігleyа та інших. Я особисто вперше зміг познайомитись із його рукописом і деякими малюнками, хоч у мене є не лише перше видання «Кобзаря» (фотознімок), але й ряд дальших видань, правда, цензурованих радянським режимом.

Переклади творів Т. Шевченка, виконані М. Гевеші, читаються дуже добре, легко, вони зрозумілі і сильно впливають на почуття читача, майже як оригінали. Коли їх читаємо, то відчуваємо не лише тони, музику українських пісень, шум українських степів, хвиль Дніпра, але й кров, біль українського невільного народу та його тугу, бажання жити повнокровно, вільно на своїй квітучій землі.

Бажано, щоб М. Гевеші взявся за переклад дальших творів, зокрема, поем Т. Шевченка і дав їм новий, сучасний «одяг» і так збагатив словацьку Шевченкіану.

Михайло РОМАН.

Світанки професора Михайла Наєнка

У 2015 році професор КНУ ім. Т. Шевченка Михайло Наєнко, д-р наук, лауреат Шевченківської національної премії, видав свої спогади «Вечірні світанки: Берибіське Гуляйполе, «Від Києва до Лубен» і літературні візії», в яких розповів про себе, своїх найближчих, рідне село, сільську школу, Лубни,

навчання в університеті, роботу і людей в музичному училищі, літературному інституті Т. Шевченка НАН і знов про університет вже як професор, завідувач кафедри та декан філологічного факультету КНУ, про суспільне і літературне життя України. Про все, що йому довелося бачити, пережити намагався розповісти чесно і правдиво та й ще захоплююче. Тому не дивно, що «перші» Світанки викликали великий інтерес серед читачів не лише України, але й за її межами, в тому числі й у нас, в Словаччині, бо подав у них правдиву картину не лише про себе, але передусім про людей, про історію України радянського періоду і незалежності та заглянув і до зарубіжжя, де йому доводилось побувати.

Цими днями як продовження «Вечірніх світанків...» появились на інтернеті його «Світанки третьої світової: Суб'єк-

тивні доповнення до «Вечірніх світанків» (Київ, 2024.– 388 с.). В них йде мова в основному про останні десять літ перебування «автора в літературі, освіті», про життя в умовах війни, в якій Україна захищає себе від агресора, загарбника, т.зв. «старшого брата» – Росії. На думку автора, ця війна – це вже третя світова війна, бо на напад Росії на Україну зареагували країни цілого світу і тому приходиться до висновку, що таким чином розпочалась третя світова війна. Цю його думку підтвердили і нові факти, як участь КНДР, Ірану у війні на боці Росії. Автор у других «Світанках...» наводить, що за останні 10 років загинули тисячі невинних людей, було зруйновано тисячі заводів, фабрик, житлових будинків, шкіл, лікарень, різних культурних закладів – музеїв, театрів, церков, стадіонів, історичних пам'яток тощо. Наперекір тому, М. Наєнко, як свого часу писав геніальний поет України Т. Шевченко, вірить що

*Настане день, настане час,
Грозіллється знов медами
Земля, яку сходяв Тарас
Малими, босими ногами ...*

Автор зізнається, що тяжко йому писати про світанки, якщо його душу, його Україну руйнує, грабує агресор, коли вже окупував одну чверть території його батьківщини – України, але все ж хоче показати, що Україна наперекір тому живе, працює, що її боротьбу підтримує різними військовими засобами-зброєю, політичними заходами весь демократичний світ. Виникнення третьої світо-

вої він вбачає передусім у таких причинах: віковична ненажерливість російської імперії і неготовність або неохота п'яťох президентів України захищати свою батьківщину-Україну. Всі президенти України, крім сучасного В. Зеленського, в першу чергу подбали про своє збагачення, яке почалось «хатинкою Л. Кравчука у Швейцарії» і закінчилось розпродажем наступними президентами Чорноморського флоту, радгоспів, заводів, землі тощо, але ані один з них не «збудував», як належить, кордон з Росією, хоч за його межами формувалась стотисячна армада, щоб напасти на Україну. Вони не хотіли чути ту злісну і ворожу пропаганду, яку вела Росія проти України від того часу, коли вона проголосила свою незалежність.

«Третя світова», на думку М. Наєнка, розпочалась 2014 року, коли Росія без опору з боку України загарбала Крим так, як свого часу Гітлер Австрію, коли Путін окупував Луганську і Донецьку області і створив маріонетні держави. Лише тоді Україна схаменулась і почала активно захищати свою територію і закликала демократичний світ, щоб їй допомагав, бо захищає і Європу, світ, що він дотепер і робить.

Після такого драматичного, ба й трагічного вступу до других «Світанків...» М. Наєнко в окремих розділах торкається багатьох питань сучасного культурного, літературного, освітнього й особистого життя. Час від часу загляне-згадає минуле – дитячі і шкільні, навчальні роки, людей, події і документує їх не лише словом, але й фотографіями, власними статтями-роздумами, рецензіями інших авторів на його роботи. І так перед нами вимальовується широка панорама його багатого-пребагатого життя і всебічної діяльності, яка «проявилась» у багатьох його книжках та виступах по радіо чи телебаченні, в презентаціях «Світанків...» по всій Україні тощо.

Ми не маємо простору, щоб їх всі назвати та оцінити, але слово-два скажемо про ті, які на нас найсильніше вплинули і збагатили нас, а саме: «Наше слово без кордонів», «Центр літературної творчості», «Шістдесятникам – шістдесят» та статей про Д. Чижевського і В. Доманицького. Так, у розділі «Наше слово без кордонів» автор і його «гості», українські та закордонні, розповідають-інформують читачів, як українське слово з часів «Повісті врем'яних літ» і «Слова про Ігорів похід» аж до творів сучасних авторів художньої і наукової літератури знаходить чимало читачів у слов'янських країнах і хто, на їх думку, має найбільші заслуги у його поширенні. Жаль, Словаччина представлена дуже бідно. Автор назвав лише С. Макару та М. Романа, які мають великі заслуги у поширенні українського слова в Словаччині. Я вдячний, що М. Наєнко назвав і мене, але ще до мене та поряд зі мною набагато більше зробили, щоб українське слово звучало в оригіналі, або в перекладах на словацьку мову в минулому та й в наш час зробили науковці М. Мольнар, М. Неврли, М. Новак, П. Бунганич, О. Рудловчак, М. Штець, І. Ванат, Л. Бабота, Ф. Ковач, Ю. Кундрат, М. Сополига, Я. Джоґаник, словацькі перекладачі Ю. Кокавець, М. Лічкова, Ю. Андрічик, М. Гевеші, Я. Замбор, Л. Фелдек, Я. Маєрнік, українські перекладачі М. Бобак, Ю. Дацко, І. Галайда, С. Макара, В. Пестременко, В. Юричкова і передусім І. Яцканин та інші. В Пряшеві в 1953-1982 роках існували дві кафедри (зараз одна) української мови і літератури на Філософському та Педагогічному факультетах УПІІШ і відділ україністики кафедри слов'янських мов Баньськобистрицького університету (1995-2005), які готували, крім майбутніх учителів україністики, науковців, письменників, перекладачів української літератури на словацьку мову і навпаки, ре-

дакторів тощо. На згаданих кафедрах у відділі працювали і випускники КНУ ім.Т. Шевченка, КПУ ім. М. Драгоманова, ОНУ ім. І. Мечнікова, УНУ (Ужгород), але наші громадяни, які поступово ставали доцентами та професорами української мови або літератури і були найактивнішими пропагаторами українського слова в Словаччині.

Крім того працювали в Словаччині в організаціях СЧС-радянської дружби, КСУТ, Спілка українських письменників Словаччини, видавництво української художньої, наукової і підручничкової літератури, Український національний театр, українське радіо Чехословацького радіомовлення, Музей української культури в Свиднику, які активно вживали і пропагували українське слово не лише серед українського населення Пряшівщини, але й серед словаків. Прошу вище сказане вважати лише доповненням, а не закидом автору «Світанків», що їх не згадав. На цьому місці хочеться мені висловити щире подяку М Наенкові за те, що включив у свої «другі» «Світанки» і дві мої рецензії на його книги. Одну, надруковану в Україні, другу – в чеському журналі «Opera Slavica». Для мене це велика честь. Велике і щире дякую, шановний пане Професоре!!! Взагалі я написав вісім рецензій на різні книги М. Наенка і опублікував їх в «Дуклі» та в інших словацьких, чеських журналах та в Україні.

Коли я читав роздум М. Наенка «Слово про Ігорів похід», тоді я згадав полеміку, яку мені довелося часто вести зі словацькими русистами про його авторство, зміст і художні вартості, то я переконався, що вони та не лише вони і надалі переконані, що його автором був росіянин і що це «русское литературное произведение». Мої аргументи, що автором «Слова...» був українець і належить українській літературі і культурі, вони не прийняли і надалі поширюють у Словаччині блуд.

Мене теж збагатив розділ, який розповідає історію створення Центру літературної творчості в КНУ Т. Шевченка та спеціальності на його філологічному факультеті, якого був ініціатором, душею і від заснування донині директором є проф. М. Наенко. Центр ставить собі за мету допомогти його студентам швидше здобути потрібні знання, навички і розвинути їх талант. Центр вже дав свої позитивні плоди.

Розділ «Шістдесятникам – шістдесят» особливо близький і дорогий для мене, бо його учасники були і моїми друзями. Особисто я знався і спілкувався з лідером шістдесятництва І. Драчем, далі з Д. Павличком, М. Вінграновським, М. Сингаївським, Р. Лубківським. О. Лупієм, О. Гончаром, В. Дроздом, П. Осадчуком, С. Йовенко та іншими. Разом з І. Драчем, Д. Павличком, М. Сингаївським та Р. Лубківським ми їхали поїздом із Праги, де відбувся урочистий літературний вечір (травень 1989), присвячений Т. Г. Шевченкові за участі багаточленної делегації уряду України, представників уряду ЧСФ-СР та широкої громадськості Праги, до Києва в рамках Днів «В сім'ї вольній новій...» і потім пароплавом «Маршал Рибалко» із Руссе аж до Києва. Поступово до нас приєдналися представники чеської, малярської, румунської, болгарської літератури, в Одесі представники літератур народів СРСР та світового українства. Із Словаччини приєдналися Ф. Іванчов та Г. Чаварга і вели ми змістовні диспути на різні теми, передусім про Т. Шевченка. Тут на пароплаві знов виникла думка і доручення Літературному інституту Т. Шевченка НАН України створити Міжнародну асоціацію українців. Шістдесятники були і залишилися для мене дорогі і близькі люди і тому, що вони продовжи-

ли те, що в 20-х роках розпочали в українській літературі молоді П. Тичина, М. Хвильовий, автори «розстріляного відродження», що творчо «використали» нові віяння модерної світової літератури і створили високу модерну літературу України. Шістдесятництво, як правильно пише М. Наєнко, не лише оновило те, що розпочали автори «розстріляного відродження», але й розпочало перехід від модерністського до постмодерного типу художнього мислення в Україні другої половини ХХ ст. Ми згодні з його думкою, що першим шістдесятником у політиці був М. Хрущов, але в літературі і кіно були О. Довженко, М. Рильський, які ще в 50-х роках говорили про потребу нового художнього мислення. Їх вимоги підхопили молоді поети, які в 60-х роках вступали в літературу, як Д. Павличко, І. Драч, Л. Костенко, М. Вінграновський, львівські, закарпатські поети та ін., у прозі це були О. Гончар (написавши спочатку новели «Модри Камень» (1946), потім романи «Людина і зброя» (1960) і «Собор» (1970), А. Дімаров «І будуть люди» (1963) та ін. Правильно пише М. Наєнко, що справжній «вибух шістдесятництва» настав аж виходом поеми «Ніж у сонці» та збірки «Соняшник» І. Драча, збірки В. Симоненка «Тиша і грім», Б. Олійника «Б'ють у крицю ковалі», Л. Костенко «Зоряний інтеграл». Поряд з поетами в 60-х роках новий тип прози писали Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Шевчук, Р. Іванчук, І. Чендей та інші Художня література шістдесятників викликала значний інтерес і за межами України, в тому числі й в чеській і словацькій літературах та в українській літературі Словаччини. Маємо на увазі поетичні збірки С. Гостиняка «Пропоную вам свою дорогу» і С. Макари «Совість» та інших авторів, як Й. Збіглей, М. Бобак, В. Дацей, М. Шмайда. Не всі тодішні читачі України та за кордоном, зокрема старше покоління, серед них і письменники, були готові сприйняти їх твори.

Твори українських шістдесятників вийшли чеською (збірка творів «Tvar větru», 1975) і словацькою мовами (збірки І. Драча «Divokvet», 1971), Б. Олійника («Zaklinanie ohňa» (1981), Л. Костенко («Na brehoch večnej rieky» (1987) і колективна збірка поезій «Sistými rukami»), які були позитивно сприйняті тодішньою критикою.

Стаття «Дмитро Чижевський – славіст», яка поміщена в «Світанках...», мене особливо зацікавила, бо я свого часу написав чотири статті про його наукову діяльність і зокрема його інтерес до словацької літератури в місцеву українську пресу («Дукля», 1994, № 5), «Нове життя», 1994, № 12), в словацькі журнали («Slovenské pohľady», 1995, č. 5) та альманах «NITRA», 2007), в яких я намагався сучасній генерації наблизити його літературознавчу творчість та зокрема його інтерес до словацької літератури. Д. Чижевський, будучи доцентом УВУ в Празі, кілька разів побував в Словаччині, конкретно в бібліотеці «Матиці словацькій» в Мартині, де вивчав матеріали для своєї праці «Порівняльна історія слов'янських літератур». Зрозуміла річ, що стаття М. Наєнка далеко науковіша, ніж були тоді мої знання та інформації.

Не менш зацікавила мене і студія М. Наєнка «Василь Доманицький і слов'янство», бо хоч я знав, що В. Доманицький написав нарис «Словаки» (1909), але не читав, в якому знайомив українського читача з різними «кабалами» словацького народу, його денаціоналізацією, але він не резигнував і весь час боровся за визнання своєї ідентичності, знайомив з такими представниками словацької літератури, як А. Бернолак, Я. Голий, Я. Коллар, Л. Штур, Й. Гурбан, С. Халупка, М. Кукучин, П. О. Гвездослав, із журналом «Slovenské pohľady», які мали великі заслуги у збереженні і розвитку словацької іден-

тичності. В. Доманицький давав українському народу словаків за приклад, що так треба боротися за збереження своєї ідентичності. М. Наєнко пише, що В. Доманицький писав про інших, але весь час думав і про свій український народ.

Переконаний, що рецензовані «Світанки...» М Наєнка і читачам Словаччини дають багато інформації про літературне, освітнє і суспільне життя України під час «третьої світової» і варто їх прочитати.

Михайло РОМАН.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Ірина Мацко (Кошиці) – 50 євро

Михайло Чукан (Пезінок) – 25 євро

На обкладинці журналу твори українського художника

Феодосія Гуменюка

На першій сторінці обкладинки: «**Муза**», полотно, олія, 120x100, 2007 р.; на другій сторінці обкладинки: «**Гетьман**», полотно, олія, 110x95, 2007 р.; на четвертій сторінці обкладинки: «**Катерина**», полотно, олія, 100x85, 2007 р.

MRIJA s.r.o.

– projektovanie dopravných stavieb

MRIJA s.r.o.

080 01 PREŠOV

Masarykova 16

TEL : 051 / 77 549 15

MOBIL : 0915 920 437

TEL : 051/7560 349

FAX : 051/7560 379

e-mail : mrijajackanin@yahoo.com 051/7733 552

Vážení zákazníci

Spoločnosť MRIJA s.r.o. Vám ponúka spoluprácu v oblasti projektovej prípravy a realizácie dopravných stavieb. Poskytuje služby v oblasti projektovej činnosti, konzultácii a výkonu stavebného dozoru.

Aktivity firmy :

1. Statické posúdenie a výpočet zaťažiteľnosti mostov.
2. Projektovanie železobetónových a predpätých mostov a lávok.
3. Projektovanie ocelových mostov a lávok.
4. Projektovanie drevených mostov a lávok.
5. Projektovanie opráv a rekonštrukcii mostov.
6. Projektovanie ciest, chodníkov, parkovísk a spevnených plôch .
7. Konzultácie v oblasti zakladania, výstavby a rekonštrukcii mostov.
8. Výkon stavebného dozoru.

Шановні замовники!

ТОВ МРІЯ пропонує Вам співпрацю у сфері проектної підготовки та реалізації транспортних будівель. Вона надає послуги у сфері проектування, консультацій та будівельного нагляду.

Фірма займається:

1. Аналізом статичної тривкості та підрахунком завантаженості мостів.
2. Проектуванням залізобетонних та попередньо напружених мостів і кладок.
3. Проектуванням сталевих мостів і кладок.
4. Проектуванням дерев'яних мостів і кладок.
5. Проектування ремонту та реконструкції мостів.
6. Проектування доріг, хідників, паркінгів та зміцнених площадок.
7. Консультаціями у зв'язку із закладанням, побудовою та реконструкцією мостів.
8. Виконанням будівельного нагляду.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

